

ЦЕНТР РАЗУМКОВА

“КРИМ, УКРАЇНА В КООРДИНАТАХ ЧОРНОМОРСЬКОЇ БЕЗПЕКИ”

**Інформаційно-аналітичні матеріали
до Фахової дискусії на тему
“Крим: безпека і розвиток”
6 квітня 2011р.**

Kingdom of the Netherlands

За підтримки програми “Матра”
Посольства Королівства Нідерландів в Україні

Київ, 2011р.

Думки і твердження, висловлені авторами в цьому виданні,
не завжди збігаються з позицією Центру Разумкова.

З М І С Т

КРИМ, УКРАЇНА, ЧОРНОМОРСЬКИЙ РЕГІОН: БЕЗПЕКА І РОЗВИТОК	4
<i>(Тези до Фахової дискусії)</i>	
ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКИ ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ І КРИМУ В ОЦІНКАХ ЕКСПЕРТІВ	21
СТАВЛЕННЯ ЖИТЕЛІВ КРИМУ ДО ІМОВІРНИХ ЗАГРОЗ ТА ДО ПИТАНЬ, ЯКІ МАЮТЬ ЗНАЧНИЙ КОНФЛІКТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ	27
МІСЦЕ І РОЛЬ УКРАЇНИ В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ: ПОЗИЦІЇ ФАХІВЦІВ	40
<i>(Заочний Круглий стіл)</i>	
СТАТТІ	
ЧОРНОМОРСЬКИЙ РЕГІОН: ВИБУХОНЕБЕЗПЕЧНА СУМІШ З КІЛЬКОМА ДЕТОНАТОРАМИ	52
<i>Олексій БЕССАРАБОВ</i>	
ПОЛІТИЧНИЙ ПРОСТІР КРИМУ: МІЖ “РУССКИМ МИРОМ” ТА ІСЛАМСЬКИМ СВІТОМ	60
<i>Олександр БОГОМОЛОВ, Сергій ДАНИЛОВ, Ігор СЕМІВОЛОС</i>	
ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ТЕНДЕНЦІЇ	67
<i>Михайло ГОНЧАР, Сергій ЖУК, Андрій ЧУБИК</i>	
ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ	
ЧОРНОМОРСЬКИЙ РЕГІОН – ПРАВО НА РОЗВИТОК І БЕЗПЕКУ	79

КРИМ, УКРАЇНА, ЧОРНОМОРСЬКИЙ РЕГІОН: БЕЗПЕКА І РОЗВИТОК

Крим є особливим регіоном України, як у географічному, так і в історичному, етнічному, конфесійному аспектах. У Криму перетинаються історії двох світових імперій – Османської і Російської, співіснують дві світові релігії – християнство та іслам, проживають різні етноси, пов'язані спільним історичним досвідом – як позитивним, так і травматичним. Крим зберігає пам'ять і про свій статус прикордонного форпосту в ядерному протистоянні двох світових полюсів сили – Заходу і СРСР, НАТО і Варшавського договору, які безпосередньо сусідили в Чорному морі.

Розпад СРСР, “соціалістичного табору” і двополярного світу загалом спричинили не лише масові міграції та репатріацію етносів, але й пошуки країнами Чорноморського регіону нової ідентичності, у процесі яких наростали націоналістичні тенденції, актуалізувались історичні травми, спалахували тліючі міжетнічні та/або міжконфесійні конфлікти, формувалися конкуруючі національні інтереси. Усі ці явища, процеси та тенденції тією чи іншою мірою торкнулися Криму і представлені в його суспільному просторі сьогодні. З іншого боку, Крим став точкою перетину інтересів і впливів головних суб'єктів Чорноморського регіону, які вважають себе спадкоємцями зазначених вище імперій, державних утворень і центрів сили.

Таким чином, розгляд проблем Криму поза контекстом регіону, його безпеки та розвитку, є неможливим і не коректним. **Безпека Криму і безпека Чорноморського регіону є взаємозалежними величинами.**

1. ЧОРНОМОРСЬКИЙ РЕГІОН: ОКРЕМІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

1.1. Як правило, до Чорноморського регіону відносять 10 країн: шість прибережних або країни Причорномор'я (Болгарія, Грузія, Росія, Румунія, Туреччина, Україна), а також Азербайджан, Вірменія, Греція і Молдова¹. Серед цих країн фактично лише одна – Греція – належить до т.зв. “старих” європейських країн, що мають усталені ідентичності, системи врядування, визначені внутрішньо-і зовнішньополітичні курси. Туреччина – країна, що після усунення зазначеного вище протистояння двох центрів сили в Чорному морі та розпаду СРСР вдалася до принципового перегляду своєї внутрішньої і, насамперед – зовнішньої політики в нових світових координатах.

Інші вісім країн – це фактично нові держави (незалежно від їх історично тривалого буття – самостійного чи у складі різних державних чи міждержавних утворень), що виникли на руїнах СРСР і “соціалістичної системи”. Набувши незалежності, вони неминуче опинилися у транзитному стані пошуків своєї ідентичності і свого місця в регіоні і світі.

На цей час Болгарія і Румунія приєдналися до ЄС і НАТО та впроваджують західні

демократичні стандарти врядування та суспільного життя; в Азербайджані та Росії утвердились авторитарні політичні режими; Грузія визначилась із зовнішньополітичним курсом і досягла значних успіхів у боротьбі з корупцією та налагодженні механізмів і процедур демократичного врядування; Вірменія, Молдова та Україна залишаються країнами з високим рівнем політичної нестабільності та невизначеності стратегічних курсів розвитку. **Водночас, Росія фактично перебрала на себе правонаступництво політики СРСР у Чорноморському регіоні та активно просуває ідею його поділу на сфери впливу шляхом застосування тиску на інші країни Причорномор'я.**

1.2. На цей час країни регіону не є однорідними не лише в політичному, але й в будь-якому іншому вимірі (економічному, гуманітарному, безпековому, релігійно-конфесійному), вони мало зацікавлені в розвитку торговельних зв'язків у регіоні; належать до різних макрорегіональних утворень або мають з ними формалізовані зв'язки різного рівня (ОБСЄ, ЄС, СНД), а також до різних систем колективної безпеки (НАТО, ОДКБ)². Що стосується власне регіональних утворень, то лише одна регіональна організація об'єднує всі 10 країн – ОЧЕС, однак до неї належать також дві балканські країни – Албанія і Сербія, які досить віддалено причетні до співробітництва в Чорноморському регіоні та його проблем.

¹ Цей перелік збігається з переліком країн-членів Євросоюзу “Чорне море” (створений у 2008р.).

² **ЄС**: три країни-члени (Болгарія, Греція, Румунія), країна-кандидат на членство (Туреччина), п'ять країн-сусідів (Азербайджан, Вірменія, Грузія, Молдова, Україна), одна країна – стратегічний партнер (Росія). **СНД**: п'ять країн-учасниць (Азербайджан, Вірменія, Молдова, Росія, Україна). **НАТО** – чотири країни-члени (Греція, Туреччина, Болгарія, Румунія). **ОДКБ** – дві країни-члени (Вірменія, Росія).

Економічний розвиток: за *Глобальним індексом конкурентоспроможності*, країни регіону перебувають на різних стадіях економічного розвитку: від вищої, третьої стадії (Греція) до найнижчої, першої (Молдова), чотири країни – перебувають на другій стадії (Болгарія, Росія, Румунія, Туреччина), чотири – на перехідній між першою і другою (Азербайджан, Вірменія, Грузія, Україна).

Гуманітарний розвиток: За *Індексом людського розвитку* серед 169 країн світу рейтингові місця країн регіону: від 43 у Грузії до 149 – у Молдові (Україна – 130 місце). За *Індексом розвитку людського потенціалу*, Греція має “дуже високий” рівень розвитку людського потенціалу; Молдова – “середній”; інші вісім країн, включно з Україною – “високий” рівень); за індексом стану здоров’я та початкової освіти населення рейтингові місця країн регіону серед 139 країн світу розподілилися від 40 у Греції до 93 – у Вірменії (Україна – 66 місце, четверте місце в регіоні після Греції, Росії, Болгарії); за індексом вищої освіти – від 42 для Греції до 91 – для Вірменії (Україна – 46 місце, друге після Греції в регіоні).

Рівень забезпечення безпеки: За *Індексом безпеки людини* серед 232 країн рейтингові місця: від 66 у Румунії до 158 – у Туреччині (Україна – 102 місце, шосте місце в регіоні після Румунії, Вірменії, Болгарії, Грузії, Азербайджану); за *Глобальним індексом миролюбності* серед 149 країн світу – від 45 місця Румунії до 126 – Туреччині (Україна – 97 місце; п’яте місце в регіоні після Румунії, Болгарії, Греції, Молдови).

Домінуючі релігії: У восьми країнах – переважає або домінує християнство (в Болгарії, Греції, Грузії, Молдові, Росії, Румунії, Україні – в його православній версії, у Вірменії – своєрідна версія християнства, децю відмінна як від православ’я, так і католицизму); у двох – іслам (в Азербайджані – шиїтського напрямку (мезхабу); в Туреччині – сунітського).

Товарообмін: для більшості країн регіон не є головним ринком збуту продукції національної економіки. Так, лише Молдова і Грузія більшу частку свого експорту спрямовують до регіонального ринку (54,5% і 45,4%, відповідно); ще три країни – близько або понад третини загального експорту (Болгарія – 31,5%; Вірменія – 35,5%; Україна – 36,7%). Регіональні лідери – **Росія і Туреччина, спрямовують до регіонального ринку лише 14,3% і 14,2% експорту, відповідно.**

1.3. Водночас, більшість країн регіону мають однакові внутрішні проблеми – корупцію, неналежне врядування, політичну нестабільність – що безпосередньо стосуються ведення економічної діяльності, проте опосередковано сильно впливають на формування та реалізацію як внутрішньої, так і зовнішньої політики, отже – на міждержавні взаємини в регіоні³.

1.4. З іншого боку, всі країни регіону мають згаданий вище травматичний досвід спільної історії, який зумовлює, зокрема:

- **взаємні або односторонні територіальні претензії**, висловлювані на офіційному чи неофіційному рівнях (Румунія / Україна; Росія / Україна; Азербайджан / Вірменія; Грузія / Росія; Румунія / Молдова);
- **наявність чотирьох “заморожених” конфліктів** (Придністров’я, Абхазія, Південна Осетія,

Нагірний Карабах), а також – неврегульованість проблеми Північного Кіпру;

- **зростання напруженості у “трикутнику культур”:** християнство – іслам – західна секуляризована культура (християнство/іслам; християнство, іслам/західна культура). Слід особливо зауважити, що вододіл між цими культурами пролягає не в конфесійно-релігійній чи секуляризованій площинах, а в людино-центричній чи державо-центричній їх ідеологіях, які визначають відповідну політику, в т.ч. у сфері безпеки.

1.5. Як геополітична цілісність Чорноморський регіон на цей час не сформований. Він розглядається радше як суто географічний і геостратегічний транспортний і транспортно-енергетичний вузол, що сполучає Захід (Європу) і Схід (Азію), забезпечує постачання вуглеводнів з Росії і Каспійського регіону до Європи. Саме в такій якості він є предметом інтересу як внутрішніх, так і зовнішніх суб’єктів. По суті, регіон є сукупністю суверенітетів, певним конгломератом країн, що знаходяться на різних етапах політичного та соціально-економічного розвитку, – це ускладнює становлення Чорномор’я як цілісної регіональної спільноти.

2. БЕЗПЕКОВА СИТУАЦІЯ В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ

2.1. Ситуація в регіоні значною мірою залежить як від складних і суперечливих загальносвітових процесів, так і подій в його найближчому оточенні. Значною мірою на ситуацію в регіоні впливають взаємовідносини між провідними гравцями (США, Росія, Туреччина, ЄС, НАТО), серед інтересів яких регіон має різні пріоритети (від важливих до другорядних) і значення (від стратегічного до тактичного). Своєю чергою, на ставлення провідних гравців до регіону, на активність їх політики в регіоні впливають багато чинників: як внутрішніх – баланс політичних сил, виборчі кампанії, вплив діаспор; так і зовнішніх – відносини у сферах економічної конкуренції, ядерного роззброєння, боротьби з тероризмом.

2.2. Для США Чорноморський регіон є зоною інтересів, без контролю над якою не може бути ефективною їх політика в Європі, Центральній Азії та на Близькому Сході. Значне місце в цій політиці посідає використання політичних, економічних, військових важелів для впливу на ситуацію на світових ринках енергоресурсів і захисту інтересів власних компаній.

Сьогодні спостерігається **певна поміркованість планів США в Чорноморському регіоні, що зумовлюється, зокрема:**

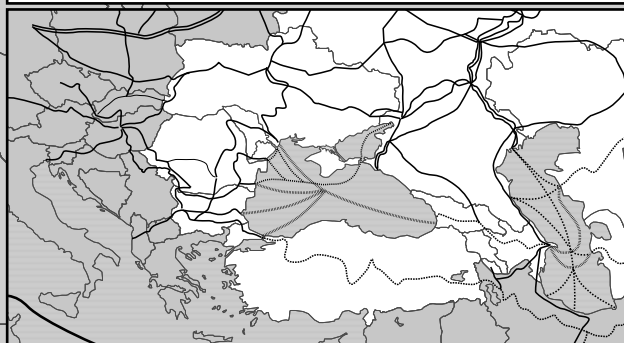
- критикою політики США з боку опозиції всередині країни, а також багатьма впливовими країнами, в т.ч. членами ЄС і НАТО;
- “перезавантаженням” відносин з Росією та охолодженням – з Туреччиною;
- “європеїзацією” НАТО і підвищенням політичної та економічної самостійності Європи;

³ Йдеться насамперед про корупцію (перша позиція серед проблемних факторів для Азербайджану, Болгарії, Вірменії, Росії), неефективне врядування (перша позиція для Греції і Туреччини), політичну нестабільність (для Молдови та України) та доступ до фінансових ресурсів (для Грузії і Румунії) – усі ці проблемні фактори є тією чи іншою мірою характерними для всіх країн регіону (за винятком Грузії, Румунії і Туреччини, де рівень корупції є порівняно низьким). Дані – за *Глобальним індексом конкурентоспроможності*.

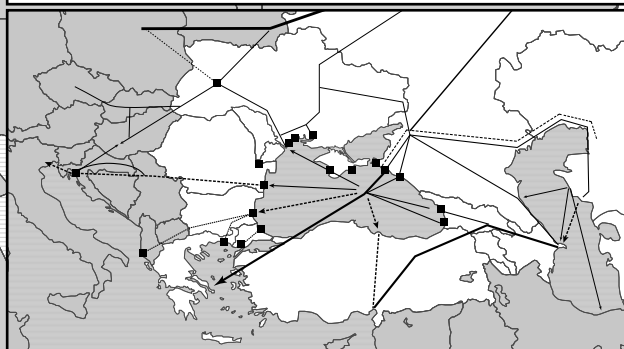
НІМЕЧЧИНА

ПОЛЬЩА

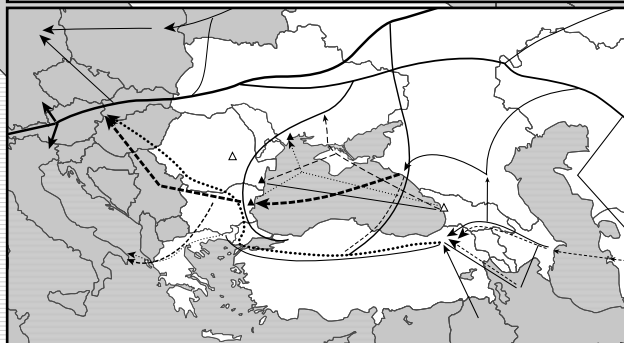
ТРАСПОРТНІ КОРИДОРИ

МАРШРУТИ ТРАНСПОРТУВАННЯ НАФТИ

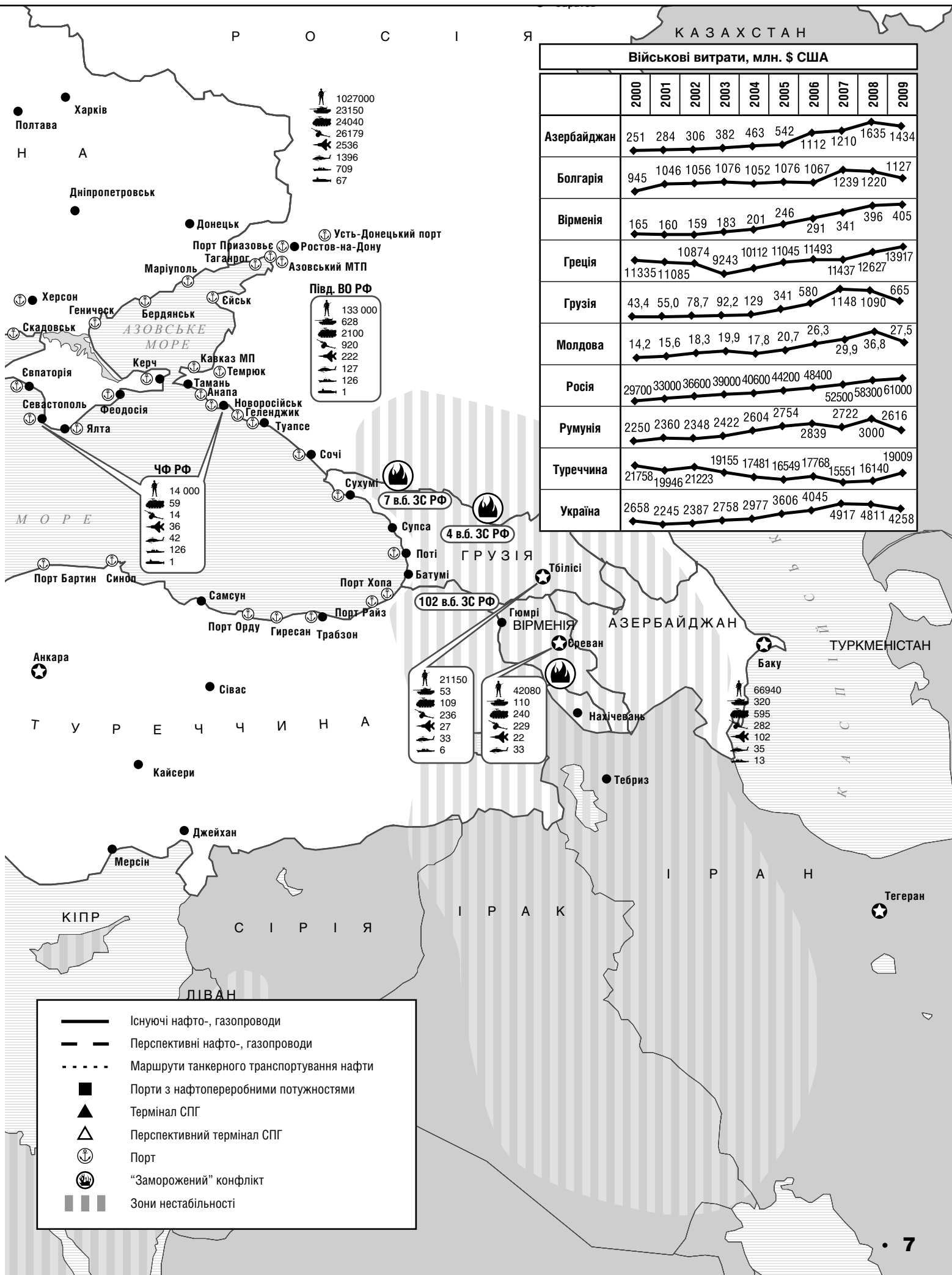
МАРШРУТИ ТРАНСПОРТУВАННЯ ГАЗУ

Основні показники регіону

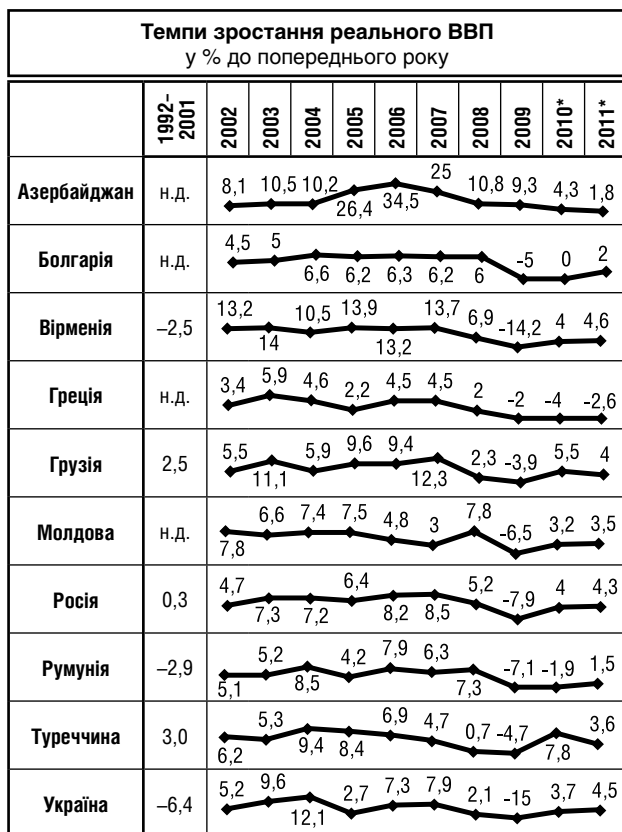
	Площа, (тис. км ²)	Населення, 2009р., (млн. осіб)	Домінуючі релігії	ВВП 2009, \$ млрд.	ВВП на д.н. за ПКС, \$	Глобальний індекс конкуренто- спроможності (139 країн)		Індекс людського розвитку (169 країн)		Індекс безпеки людини (232 країн)		Індекс "Failed states" (177 країн)		Глобальний індекс миролюбності (149 країн)	
						рейтинг	індекс	рейтинг	індекс	рейтинг	індекс	рейтинг	індекс	рейтинг	індекс
Азербайджан	86,600	8,239	мусульмани – 93,4%, християни – 4,8%	43,1	9 638	57	4,29	114	0,790	89	0,673	55	89.2	119	2,367
Болгарія	110,549	7,205	християни – 83,4%, мусульмани – 12,2%	47,1	13 333	71	4,13	115	0,790	69	0,701	126	61.2	50	1,785
Вірменія	29,800	2,967	християни – 98,7%	8,7	5 279	98	3,76	115	0,790	96	0,666	101	78.7	113	2,266
Греція	130,800	10,738	християни – 98,0%, мусульмани – 1,3%	330,8	29 663	83	3,99	118	0,788	93	0,668	147	45.9	62	1,887
Грузія	69,700	4,616	християни – 87,8%, мусульмани – 9,9%	10,7	4 774	93	3,86	43	0,903	105	0,646	37	90.4	142	2,970
Молдова	33,371	4,321	християни – 98,0%	5,4	2 854	94	3,86	149	0,739	114	0,639	58	89.1	66	1,938
Росія	17,075,400	140,041	християни – до 75%, мусульмани – 10-15%	1229,2	18 963	63	4,24	107	0,807	108	0,645	80	83.1	143	3,013
Румунія	230,339	22,215	християни – 99,0%	161,5	14 199	67	4,16	88	0,829	66	0,707	128	60.2	45	1,749
Туреччина	770,761	76,806	мусульмани – 99,8%	615,3	13 885	61	4,25	110	0,795	158	0,585	89	81.7	126	2,420
Україна	603,700	45,700	християни – 96,1% (в АР Крим мусульмани – 12%)	116,2	6 318	89	3,90	130	0,775	102	0,650	109	77.0	97	2,115
Всього	19 149 040	322,948	–	2 568,0	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Частка світового	12,8%	4,7%	–	5,88%	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–

ЗАГАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

* прогноз.

Джерело: World economic outlook. International Monetary Fund. Oct. 2010. – www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/pdf/text.pdf

Глобальний індекс конкурентоспроможності за 2010-2011рр.			
Рейтинг (139)	Країна	Індекс (1-7)	Стадія розвитку*
Топ-5 країн з найвищим рівнем конкурентоспроможності			
1	Швейцарія	5,63	3
2	Швеція	5,56	3
3	Сінгапур	5,48	3
4	США	5,43	3
5	Німеччина	5,39	3
Чорноморський регіон			
57	Азербайджан	4,29	1→2
61	Туреччина	4,25	2
63	Росія	4,24	2
67	Румунія	4,16	2
71	Болгарія	4,13	2
83	Греція	3,99	3
89	Україна	3,90	1→2
93	Грузія	3,86	1→2
94	Молдова	3,86	1
98	Вірменія	3,76	1→2
Топ-5 країн з найнижчим рівнем конкурентоспроможності			
135	Мавританія	3,14	1
136	Зімбабве	3,03	1
137	Бурунді	2,96	1
138	Ангола	2,93	1→2
139	Чад	2,73	1

Джерело: The Global Competitiveness Report 2010–2011, 2010 World Economic Forum. – www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf

* Стадія розвитку визначається за двома критеріями: перший – частка сировини в загальному експорті країни (більше 70% – висока залежність від факторів), другий – рівень доходу на душу населення у \$ США: 1 (залежність від факторів) – < 2 000; 1→2 – 2 000–3 000; 2 (залежність від ефективності) – 3 000–9 000; 2→3 – 9 000–17 000; 3 (залежність від інновацій) – > 17 000.

Обсяги товарообміну між країнами Чорноморського регіону у 2008р., \$ млн. ЕКСПОРТ*

	Азербайджан	Болгарія	Вірменія	Грузія	Греція	Молдова	Румунія	Росія	Туреччина	Україна	Загальний експорт країни
Азербайджан		194,4	0,0	490,7	290,9	0,3	161,1	582,9	626,2	172,1	47 756
Болгарія	17,1		118,6	184	2107	45	1540,8	576,4	1870	246,6	21 240
Вірменія	0,0	59,6		81,8	0,4	1,6	0,2	208,2	1,9	21,9	1 057
Грузія	203,9	108,2	123,4		6,0	0,6	13,6	29,8	262,9	134,2	1 495
Греція	6,6	1854,6	38,9	57,5		31,3	1163,4	441,2	1150,7	171,8	29 100
Молдова	7,1	22,3	3,5	6,3	9,0		335,8	313,7	33,4	142,8	1 591
Румунія	40,4	1956	100,2	92,4	866,6	786,8		858,2	3087	1155	47 215
Росія	1991,1	4778,8	695,8	530,4	4328,9	1145,8	4165,3		27713,7	23551,7	468 073
Туреччина	1667,5	2151,5	268,2	997,8	2430	198,5	3987,5	6483		2187,7	132 027
Україна	910,5	1105,9	263,6	656	339,4	1172	670,8	15735,6	4633,3		66 954

* Дані відповідають офіційній національній статистиці експорту кожної з країн. Статистичні дані про імпорту відповідної країни-отримувача не завжди відповідають показникам експорту партнерської країни.

Частка експорту до відповідної країни у загальному експорті у 2008р., %

	Азербайджан	Болгарія	Вірменія	Грузія	Греція	Молдова	Румунія	Росія	Туреччина	Україна	Всього, до країн регіону
Азербайджан		0,41	0,00	1,03	0,61	0,00	0,34	1,22	1,31	0,36	5,27
Болгарія	0,08		0,56	0,87	9,92	0,21	7,25	2,71	8,80	1,16	31,49
Вірменія	0,00	5,64		7,74	0,04	0,15	0,02	19,70	0,18	2,07	35,53
Грузія	13,64	7,24	8,25		0,40	0,04	0,91	1,99	17,59	8,98	45,40
Греція	0,02	6,37	0,13	0,20		0,11	4,00	1,52	3,95	0,59	16,87
Молдова	0,45	1,40	0,22	0,40	0,57		21,11	19,72	2,10	8,98	54,48
Румунія	0,09	4,14	0,21	0,20	1,84	1,67		1,82	6,54	2,45	18,85
Росія	0,43	1,02	0,15	0,11	0,92	0,24	0,89		5,92	5,03	14,29
Туреччина	1,26	1,63	0,20	0,76	1,84	0,15	3,02	4,91		1,66	14,17
Україна	1,36	1,65	0,39	0,98	0,51	1,75	1,00	23,50	6,92		36,71

Джерело: Україна: Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами за 2008 рік. – www.ukrstat.gov.ua/. Росія: Внешняя торговля Российской Федерации по основным странам, – www.customs.ru/rus/stats/arhiv-stats-new/popup.php?id286=504. Молдова: Внешняя торговля, – www.statistica.md/cprint.php?ru&idc=336. Туреччина: Turkish Statistical Institute, – www.turkstat.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4. Болгарія: National Statistical Institute, – www.nsi.bg/otrasalen.php?otr=66. Румунія: National Institute of Statistics, – www.insse.ro/cms/files/Anuar%20Statistic%2018%20Comert%20International_en.pdf. Вірменія: Внешне-экономическая деятельность, – www.armstat.am/file/doc/99458138.pdf. Грузія: Государственный комитет статистики Грузии, – www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=137&lang=eng. Азербайджан: Государственный статистический комитет, – www.azstat.org/statinfo/consumermarket/en/ext_t.shtml. Греція: Hellenic Statistical Authority, – www.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/PAGE-database.

Глобальний індекс конкурентоспроможності за 2010-2011рр. (окремі складові та фактори)

Країна	Основні вимоги		Макроекономічна стабільність		Технологічний рівень		5 найбільш проблемних факторів для бізнесу (з 15 запропонованих респондентам)
	Рейт. (139)	Індекс (1-7)	Рейт. (139)	Індекс (1-7)	Рейт. (139)	Індекс (1-7)	
Азербайджан	98	3,76	99	4,2	108	3,0	1) корупція, 2) податкове законодавство, 3) доступ до фінансових ресурсів, 4) неефективне врядування, 5) невідповідність інфраструктури
Болгарія	71	4,13	42	5,0	48	4,0	1) корупція, 2) доступ до фінансових ресурсів, 3) неефективне врядування, 4) невідповідність інфраструктури, 5) неналежна освіта робочої сили
Вірменія	98	3,76	99	4,2	108	3,0	1) корупція, 2) податкове законодавство, 3) доступ до фінансових ресурсів, 4) неефективне врядування, 5) невідповідність інфраструктури
Греція	83	3,99	123	3,6	46	4,1	1) неефективне врядування, 2) корупція, 3) стримує трудове законодавство, 4) політична нестабільність, 5) податкове законодавство
Грузія	93	3,86	130	3,3	98	3,1	1) доступ до фінансових ресурсів, 2) політична нестабільність, 3) неналежна освіта робочої сили, 4) низька виробнича культура, 5) нестабільність влади/заколоту
Молдова	94	3,86	90	4,3	89	3,3	1) політична нестабільність, 2) доступ до фінансових ресурсів, 3) корупція, 4) неефективне врядування, 5) нестабільність влади/заколоту
Росія	63	4,24	79	4,5	69	3,6	1) корупція, 2) доступ до фінансових ресурсів, 3) податкове законодавство, 4) злочинність та злодійство, 5) інфляція
Румунія	67	4,16	78	4,5	58	3,8	1) доступ до фінансових ресурсів, 2) невідповідність інфраструктури, 3) неефективне врядування, 4) розміри податків, 5) податкове законодавство
Туреччина	61	4,25	83	4,5	56	3,9	1) неефективне врядування, 2) політична нестабільність, 3) податкове законодавство, 4) доступ до фінансових ресурсів, 5) розміри податків
Україна	89	3,90	132	3,2	83	3,4	1) політична нестабільність, 2) корупція, 3) доступ до фінансових ресурсів, 4) податкове законодавство, 5) нестабільність влади/заколоту

ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК І БЕЗПЕКА

Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП)				Рейтинг "Failed States" 2010р. (177 країн)			Індекс безпеки людини		
Рейтинг (162)	Країна	Індекс	Рівень розвитку	Рейтинг	Країна	Індекс	Рейтинг (232)	Країна	Індекс (0-1)
Топ 5 країн з найвищим рівнем РЛП				Топ 5 країн найбільш стабільних держав			Топ-5 країн (територій) з найвищим рівнем безпеки людини		
1	Норвегія	0,938	Дуже високий	177	Норвегія	18,7	1	Фолклендські острови	0,865
2	Австралія	0,937	Дуже високий	176	Фінляндія	19,3	2	Андорра	0,859
3	Нова Зеландія	0,907	Дуже високий	175	Швеція	20,9	3	Ліхтенштейн	0,857
4	США	0,902	Дуже високий	174	Швейцарія	21,8	4	Норвегія	0,842
5	Ірландія	0,895	Дуже високий	173	Ірландія	22,4	5	Ісландія	0,830
Чорноморський регіон				Чорноморський регіон			Чорноморський регіон		
22	Греція	0,855	Дуже високий	147	Греція	45,9	66	Румунія	0,707
50	Румунія	0,767	Високий	128	Румунія	60,2	69	Болгарія	0,701
58	Болгарія	0,743	Високий	126	Болгарія	61,2	89	Азербайджан	0,673
65	Росія	0,719	Високий	109	Україна	77,0	93	Греція	0,668
67	Азербайджан	0,713	Високий	101	Вірменія	78,7	96	Вірменія	0,666
69	Україна	0,710	Високий	89	Туреччина	81,7	102	Україна	0,650
83	Туреччина	0,679	Високий	80	Росія	83,1	105	Грузія	0,646
74	Грузія	0,698	Високий	58	Молдова	89,1	108	Росія	0,645
76	Вірменія	0,695	Високий	55	Азербайджан	89,2	114	Молдова	0,639
99	Молдова	0,623	Середній	37	Грузія	90,4	158	Туреччина	0,585
Топ 5 країн з найнижчим рівнем РЛП				Топ 5 країн з найменш стабільних держав			Топ-5 країн з найнижчим рівнем безпеки людини		
158	Сьєрра-Леоне	0,317	Низький	5	ДР Конго	109,9	228	ЦАР	0,379
159	ЦАР	0,315	Низький	4	Зімбабве	110,2	229	Ліберія	0,360
160	Малі	0,309	Низький	3	Судан	111,8	230	ДР Конго	0,350
161	Буркіна-Фасо	0,305	Низький	2	Чад	113,3	231	Афганістан	0,336
162	Ліберія	0,300	Низький	1	Сомалі	114,3	232	Сомалі	0,296

Джерело: Доклад о развитии человека 2010, www.un.org/ru/development/hdr/2010Джерело: Fund for Peace, www.fundforpeace.org/web/index.php?option=com_content&task=view&id=452&Itemid=900Джерело: Human Security Index, www.humansecurityindex.org/wordpress/wp-content/uploads/2011/03/hsv2-compositeforwebsite7march2011.xls

Здоров'я та початкова освіта, (ГІК)		Вища освіта, (ГІК)			Населення, що проживає на деградованих землях, %, 2010р.	Населення, що постраждало від стихійних лих (середньорічний показник на 1 млн. осіб)	Біженці за країною походження, тис. осіб	Внутрішньо-переміщені особи, тис. осіб
Рейтинг (139)	Індекс (1-7)	Рейтинг (139)	Індекс (1-7)					
83	5,5	77	4,0	Азербайджан	4	474	16,3	573-603 ¹
58	5,8	67	4,1	Болгарія	8	203	3,0	
93	5,4	91	3,7	Вірменія	10	10704	16,3	8,4
40	6,1	42	4,7	Греція	1	195	0,1	
73	5,6	90	3,7	Грузія	2	18916	12,6	247-249 ²
84	5,5	78	3,9	Молдова	22	86995	4,8	170,7
53	5,9	50	4,6	Росія	3	1531	214,4	18-82 ³
63	5,8	54	4,5	Румунія	13	1072	103,1	
72	5,6	71	4,0	Туреччина	5	957	28,4	954-1200
66	5,7	46	4,6	Україна	6	1561		

Джерело: The Global Competitiveness Report 2010-2011, 2010 World Economic Forum, Джерело: Доклад о развитии человека 2010, www.un.org/ru/development/hdr/2010ІБЛ – індекс безпеки людини (232), <http://www.humansecurityindex.org/wordpress/wp-content/uploads/2011/03/hsv2-compositeforwebsite7march2011.xls>¹ Відбиває лише дані про осіб, переміщених із Нагорного Карабаху та семи окупованих районів.² Деякі з них прибули у 2008р., але не були зареєстровані. За національним законодавством, статус внутрішньо-переміщених осіб зберігається при поверненні та переселенні.³ У т.ч. переселенці з Чечні та Північної Осетії, які отримали статус вимушеного переселенця та залишили Північний Кавказ, а також внутрішньо-переміщені особи, зареєстровані органами влади.

- непередбачуваністю політичної ситуації в пострадянських країнах, зокрема у Грузії, Молдові, Україні.

Випробуванням зовнішньої політики США стала російсько-грузинська війна в серпні 2008р., – коли ще раз було підтверджено, що одним з пріоритетів зовнішньої політики США є відносини з Росією.

2.3. Росія: наступальність (а подекуди – агресивність) російської політики в регіоні зумовлена його значимістю для реалізації зовнішніх (відновлення статусу не лише регіонального, але й глобального лідера) і внутрішніх інтересів (прискорена модернізація економіки, подолання негативних соціально-політичних, економічних, демографічних, екологічних явищ). Головним важелем реалізації цих інтересів є монополізм на ринку постачання енергоресурсів і надприбутки від їх експорту. За цих умов ситуація, що сприяє зростанню цін на ринках енергоресурсів, є надзвичайно вигідною для Росії.

Важливими напрямками російської політики в регіоні є залучення пострадянських країн регіону до орбіти свого впливу, економічна експансія та використання їх ресурсів для потреб модернізації власної економіки, зміцнення військової присутності на їх територіях (Вірменія, Україна, окуповані території Абхазії і Південної Осетії), інтенсивний розвиток транспортної інфраструктури Причорномор'я та забезпечення контролю над головними транзитними товаропотоками Північ-Південь і Схід-Захід.

2.4. Туреччина є одним із визнаних регіональних лідерів і швидко перетворюється на впливового світового гравця: будучи членом Великої двадцятки, протягом останніх років вона суттєво підвищила свою роль на міжнародній арені, помітно розширила сфери політичного та економічного впливу в регіонах Близького Сходу, Південного Кавказу, Північної Африки та Центральної Азії. Туреччину дедалі менше влаштовує традиційна роль форпосту США та НАТО в Чорноморському регіоні. Вона ефективно використовує транзитне геоekonomічне та геополітичне розташування як ресурс для перетворення з посередника (в широкому сенсі) на самостійного впливового гравця. Це відбувається на фоні охолодження відносин Туреччини із Заходом, яке значною мірою зумовлюється “втомою” від тривалого очікування вступу до ЄС, а також відмовою США підтримати її претензії на посилення її позицій на Близькому Сході.

Провідні позиції Туреччини в регіоні забезпечуються цілеспрямованістю та активністю державної політики, зокрема вмілим використанням такого важливого геостратегічного чинника, як контроль над Чорноморськими протоками. У сфері безпеки Туреччина є провідною державою в басейні Чорного моря та має досить ефективні політичні, економічні та військові важелі для забезпечення регіональної стабільності. Їй належать ініціатива запровадження Платформи стабільності і співробітництва на Кавказі, Чорноморської групи

військово-морського співробітництва *BLACKSEAFOR* та антитерористичної операції “Чорноморська гармонія” в акваторії Чорного моря. Відносини з країнами регіону будуються за принципом “нуль проблем із сусідами” з використанням переважно “м'якої сили” (зокрема, допомоги тюркським та/або мусульманським спільнотам у країнах регіону, просування освітніх і культурних проектів, заходів “діалогу культур” тощо).

2.5. ЄС на цей час не має, але намагається виробити цілісну, розраховану на стратегічну перспективу політику в Чорноморському регіоні. Поштовхом для цього стало приєднання до Євросоюзу у 2007р. двох чорноморських країн – Болгарії і Румунії. ЄС не лише отримав вихід до Чорного моря, але й почав розглядати його, як внутрішнє Європейське море. Головними інтересами ЄС є забезпечення стабільності енергопостачання, а також розширення безпечного оточення за рахунок розвитку партнерства з країнами регіону на засадах демократичних цінностей та ринкової економіки.

Однак, попри високу активність ЄС у Чорноморському регіоні, його політика оцінюється переважно негативно або як недостатньо ефективна – через надання переваги розвитку двосторонніх відносин з країнами (див. таблицю “Головні спільні ініціативи в Чорноморському регіоні”). Як зазначено у висновках Чорноморської комісії: “Вплив ЄС на регіональне співробітництво в Чорноморському басейні поки що приносив більше шкоди, ніж користі... Конкретні компоненти політики ЄС стосовно регіонального співробітництва ще не перетворилися на всеосяжний стратегічний проект... Є також парадоксальним, що в той час, як ЄС зацікавлений у стабільному, демократичному Чорноморському регіоні, процес формування політики і вплив ЄС послаблюються тим, що інтереси та політичні позиції держав-членів часто не збігаються, особливо, якщо вони стосуються Росії”⁴.

Перспективні плани ЄС орієнтовані на розширення спектру співробітництва, що без визначення пріоритетів і за умов жорстких ресурсних обмежень навряд чи сприятиме синергії об'єднаних зусиль.

Іншим, більш реалістичним напрямом політики ЄС є активізація взаємодії регіональних суб'єктів на локальному рівні та розвиток транскордонного багатостороннього співробітництва (проекти Євро регіонів, проект “Сприяння розвитку регіонального потенціалу” (*Regional Capacity Building Initiative, RCBI*) вартістю €1,1 млрд., що виконується в рамках Програми Прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства та партнерства (ЄІСП ПКС) в басейні Чорного моря за участі всіх 10 країн регіону).

2.6. НАТО є важливим гравцем у Чорноморському регіоні, але його вплив та активність значною мірою обмежуються міркуваннями дотримання балансу сил з Росією. За цих умов, а також з урахуванням необхідності відволікання значних ресурсів на завершення операції в Афганістані, НАТО

⁴ Див.: *A 2020 Vision for the Black Sea Region. – Report by the Commission on the Black Sea, May 2010, www.blackseacom.eu*

вважає за доцільне проводити стосовно країн Чорноморського регіону політику поглибленого військового співробітництва в рамках Програми “Партнерство заради миру” (ПЗМ), спільних навчань та активного використання двосторонніх механізмів: Ради НАТО-Росія, Комісії НАТО-Україна, Індивідуальних планів дій (з Азербайджаном, Вірменією, Грузією, Молдовою, Україною).

Попри визнану ефективність наявних механізмів військового співробітництва країн регіону з НАТО у сфері реформування їх збройних сил та інших структур безпеки, вони не компенсують дефіцит безпеки в регіоні.

Більше того, наявність регіональної альтернативи Альянсу – ОДКБ (з домінуючими позиціями Росії) є додатковим чинником конкуренції в безпековій сфері між Росією і Заходом, а також подразником у відносинах політичних і суспільно-політичних груп усередині країн регіону, зокрема в Україні.

2.7. Румунія: плани та наміри Румунії стосовно її позиціонування як лідера в регіоні Чорного моря сформувалися історично. Політика румунської держави від моменту заснування будувалася на ідеї форпосту атлантичних цінностей в цій частині Європи, а також сили протистояння турецькому та російському планам домінування у Причорномор'ї. Реалізація стратегічних цілей євроатлантичної та європейської інтеграції забезпечує Румунії досить позиції в регіоні, а також сприяє реалізації інших цілей зовнішньої політики. Регіональна політика Румунії з наголосом на посилену увагу до Чорного моря вважається пріоритетом у програмах всіх урядів.

Румунія проводить активну політику реалізації пан'європейських і регіональних транспортних проєктів – зокрема, *Nabucco*, *INOGATE*, тристороннього проєкту Інтерконектора Азербайджан-Грузія-Румунія (*AGRI*), *Пан'європейського нафтопроводу (PEOP)*, – а також проєктів модернізації і розбудови потужностей нафто- й газоперевадки та нафтопереробки в порту Констанца⁵.

Важливим напрямом зовнішньої політики Румунії є робота з “румунами звідусіль”⁶, що є опосередкованим свідченням претензій країни на історичне право на певні території за межами румунських кордонів⁷. Зокрема, цим зумовлена активна політика на молдовському напрямі, прагнення румунської сторони до використання проблематики придністровського врегулювання для демонстрації активності в регіональній політиці.

2.8. Україна, модернізуючи власну економіку, шукає шляхи для кооперації, формування рівноправних, взаємовигідних партнерських відносин з країнами регіону. Наголос робиться на проєктах енергопостачання, створення спільної транс-регіональної транспортної мережі, збільшення товарообігу, поєднання електроенергетичних мереж,

розвитку інфраструктури регіонального економічного співробітництва.

Однак, через тривалу політичну нестабільність, зневагу до питань реструктуризації економіки, підвищення її енергоефективності, диверсифікації видів і джерел постачання енергоресурсів, модернізації наявної транспортної системи та, як наслідок, зниження інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності Україна дедалі більше втрачає свою суб'єктність, інтерес з боку західних партнерів і можливості впливу на ситуацію.

Є підстави припускати, що нинішній, досить обмежений інтерес Заходу до України зумовлений вже не його зацікавленістю в партнерстві, а намірами не дати їй остаточно перетворитися на сателіта Росії або на *failed state* (державу, що не відбулася), джерело регіональної нестабільності.

2.9. АР Крим важко назвати суб'єктом регіональної політики, оскільки вона має дуже низький рівень інтеграції не лише на рівні регіону, але й на рівні держави. Міжнародне співробітництво Автономії є фрагментарним і характеризується низьким рівнем розвитку.

Однією з найбільших переваг Криму вважається його геополітичне і гео економічне розташування. Проте, наявність великого спектру соціально-політичних та економічних проблем не дає змоги реалізувати цю перевагу на користь АР Крим і України в цілому. Низький рівень реалізації існуючого економічного потенціалу, орієнтація на замкнутість і самодостатність локального (місцевого) виробництва гальмують розвиток внутрішнього ринку АРК і обмежують експортну орієнтованість регіональної економіки.

Ситуація в АР Крим привертає увагу міжнародних організацій та зацікавлених країн. У 2010р. Єврокомісія прийняла рішення зробити Спільну ініціативу ЄС у Криму пілотним проєктом Східного партнерства. Це відбулося через три місяці після підписання Харківських угод, що свідчить про пильність, з якою ЄС слідкує за ситуацією у Криму.

Для того, щоб стати суб'єктом регіонального співробітництва та не перетворитися на джерело напруженості й асиметричних загроз АР Крим потребує суттєвих змін у політиці центральної і республіканської влади, розробки реалістичної стратегії розвитку та консолідації в її рамках зусиль всіх зацікавлених сторін, координації їх дій і зосередження ресурсів на пріоритетних напрямках, а також системної, цілеспрямованої зовнішньої допомоги.

3. ГОЛОВНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНУ

3.1. Чорноморський регіон має значні ресурси, потенціал розвитку, однак він є водночас зоною нестабільності та ризиків, що заважають їх використанню. Як зазначалося вище, тут є чотири “заморожені” конфлікти – три на Південному Кавказі та один у Придністров'ї, залишається нестабільною

⁵ Зокрема, в розділі 17 Програми стратегічного метеоу визначено “забезпечення енергетичної безпеки країни”. Див. офіційний сайт Уряду Румунії: <http://www.gov.ro/q-q-programe-de-guvernare>

⁶ Див.: www.dprp.gov.ro

⁷ Див. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ Румунії: <http://www.mae.ro>

ситуація на російському Північному Кавказі, зберігається напруженість навколо Криму, є ризик загострення українсько-румунських відносин у Придунав'ї. За *Глобальним індексом миролюбності* Чорноморський регіон поступається навіть таким проблемним регіонам, як Близький Схід – Північна Африка, а також Західна Африка. Значною мірою це зумовлюється тією обставиною, що регіон опинився в центрі реінтеграційного процесу – намагання об'єднати в дещо цілісне дуже різноманітні уламки колишньої “соціалістичної системи”. Цей процес формується під впливом потужних, різновекторних зовнішніх сил, що спричиняє фрагментацію регіону на зони “привілейованих інтересів”.

3.2. За цих умов головними взаємопов'язаними проблемними питаннями у взаємовідносинах провідних регіональних гравців є:

(а) боротьба за лідерство, право впливати на ситуацію і процеси в регіоні, спрямовувати їх розвиток у потрібному напрямі;

(б) боротьба решти суб'єктів за “посередництво” в реалізації політики провідних суб'єктів;

(в) дуже складна, багатоаспектна та надзвичайно гостра конкуренція регіональних суб'єктів, кожен з яких має власні інтереси, усвідомлює як їх розбіжність з інтересами інших суб'єктів, так і потребу дотримання певного балансу сил, і, водночас, намагається набути економічних і політичних переваг, руйнуючи процеси зміцнення довіри та безпеки.

3.3. Боротьба за лідерство відбувається між провідними гравцями – Росією, Туреччиною, США, ЄС і НАТО, серед яких можна виокремити як конкурентні групи:

Росія vs Туреччина vs США, ЄС, НАТО – з приводу сфер інтересів, напрямів і способів розв'язання “заморожених” конфліктів, які є засобом підтримання власної присутності, а також впливу на ситуацію в регіоні (субрегіоні); “розморожування” конфліктів під егідою одного з провідних гравців автоматично підвищує його вагу і вплив у регіоні;

Росія vs США – з приводу нарощування присутності в регіоні, розміщення військових баз, зокрема елементів ПРО у країнах Південно-Східної Європи;

Росія vs ЄС – з приводу маршрутів та умов енергопостачання, впровадження прозорих ринкових процедур на всьому ланцюжку “постачальник-транзитер-споживач”;

Росія vs НАТО – з приводу розширення Альянсу на схід, невизнання ним сфер виняткового впливу Росії, несумісності підходів до врегулювання конфліктів;

так і групи інтересів або принаймні ситуативні тимчасові коаліції:

за участі всіх гравців – розбудова транспортних коридорів Схід-Захід, удосконалення економічних зв'язків і збільшення товарообігу, вжиття заходів зміцнення безпеки;

Росія + США + НАТО + ЄС – розвиток і забезпечення безпеки енергопостачання, транспортних торговельних маршрутів на суші, морі та в повітрі; протидія глобальним і регіональним асиметричним загрозам;

ЄС + НАТО + США – поширення в Чорноморському регіоні демократії, запровадження механізмів ринкової економіки, підтримка орієнтацій на західні цінності;

Росія + Туреччина – запобігання зміцненню присутності в регіоні позарегіональних гравців, зокрема перебуванню в басейні Чорного моря їх військово-морських сил; підтримка Ірану як конкурента США в регіоні, запобігання його маргіналізації та перетворенню на джерело загроз.

3.4. Боротьба за “посередництво” зосереджується навколо доступу до фінансових ресурсів донорів, що спонсорують процеси регіонального розвитку. Маючи значні потенціали людських, природних ресурсів, транзиту продукції, країни регіону мають обмежені можливості з їх використання та розвитку. Лідером у цій боротьбі виступає Румунія, яка намагається замкнути на себе фінансові потоки в рамках програм і проектів ЄС з питань допомоги регіональному розвитку. Це вже дало результати у прискореному розвитку її транспортного, рекреаційного потенціалу, нафтовидобувної галузі.

3.5. Загрозливою тенденцією в регіоні є мілітаризація країн, яка, з одного боку, є наслідком конкуренції інтересів, відбитком залишених холодною війною силових підходів до розв'язання міждержавних проблем, а з іншого – чинником загострення напруженості, що дедалі тугіше стискає пружину конфліктів.

Сьогодні головними джерелами мілітаризації є:

(а) загострення ситуації навколо Нагірного Карабаху і зростання вірогідності застосування сили (Азербайджан-Вірменія);

(б) нерозв'язані проблеми поділу Каспійського моря та нарощування потенціалів військово-морських сил Росії та Азербайджану;

(в) розширення НАТО на Схід, плани розміщення американських елементів системи ПРО в Болгарії і Румунії і погрози Росії розгорнути у відповідь націлені на Європу оперативні-тактичні ракетні комплекси;

(г) загострення ситуації на Північному Кавказі, поява там парамілітарних утворень і нарощування Росією бойового потенціалу Південного військового округу;

(д) реалізація планів Росії з переозброєння та підвищення бойового потенціалу Чорноморського Флоту, що за певних умов може стати імпульсом для нарощування військових потенціалів Причорноморських держав.

3.6. Ефективним, але не достатнім засобом зміцнення довіри та безпеки, запобігання мілітаризації є розвиток регіонального військового

співробітництва у формах програм партнерства, створення спільних сил забезпечення безпеки, участі у спільних операціях і навчаннях. Однак, участь у військовому співробітництві не гарантує усунення протиріч у міждержавних відносинах, спроб їх розв'язання силовими засобами та вимагає внесення цих інструментів у формати наявних інтеграційних об'єднань (зокрема, ОЧЕС).

3.7. За умов припинення дії Договору про звичайні збройні сили в Європі, ситуація з посиленням військових потенціалів у регіоні може вийти з під контроль, що вимагає від регіональних суб'єктів прояву доброї волі в напрямі укладення домовленостей про прискорення врегулювання “заморожених” конфліктів, відмову в принципі від застосування сили в міждержавних відносинах і наступну демілітаризацію регіону.

4. ГОЛОВНІ ПРОБЛЕМИ, ЩО ПЕРЕШКОДЖАЮТЬ РОЗВИТКУ СПІВРОБІТНИЦТВА В РЕГІОНІ

4.1. Несприятливі умови для зближення регіональних суб'єктів: травматична історична спадщина, високий рівень недовіри, незавершена геополітична самоідентифікація, відсутність у багатьох країнах уста-леного належного врядування та, як наслідок, різні економічні уклади та рівні розвитку, що зумовлюють розбіжність інтересів.

4.2. Відсутність лідера або інтегрального суб'єкта, здатного сформувати і просунути цілісну, ефективну стратегію та очолити повномасштабний поступальний розвиток регіону.

4.3. Різностямованість зовнішніх впливів, розбіжність, нескоординованість програм зовнішньої допомоги, спільних проектів у рамках інтеграційних об'єднань, слабка узгодженість їх з національними планами соціально-економічного розвитку.

4.4. Нерозвиненість інститутів регіонального економічного співробітництва, недостатній рівень гармонізації національних законодавств, інфраструктурна несумісність партнерів на локальному рівні.

4.5. Недостатня залученість громадськості країн регіону до вирішення проблем та визначення перспективних напрямів розвитку Причорномор'я.

5. ВИСНОВКИ

5.1. Чорноморський регіон є фрагментарним конгломератом географічно близьких країн з дуже відмінними показниками економічного, політичного та соціального розвитку. Зокрема, пост-радянські країни регіону досі не завершили етап самоідентифікації – ні в соціально-економічному, ні в геополітичному аспектах.

5.2. Регіон останнім часом перетворився на арену боротьби потужних груп інтересів зовнішніх і внутрішніх гравців. При цьому, регіональними гравцями не вироблені спільні погляди на регіональну безпеку. Водночас, зміцнюються позиції

прихильників силових методів розв'язання конфліктів. Суперечливі цілі і програми провідних гравців заважають формуванню прийнятної моделі регіонального розвитку, спричиняють розпорошення зусиль, знецінюють кінцеві результати.

5.3. Чорноморський регіон характеризується низькою сприйнятливістю до позитивних і підвищеною уразливістю до негативних впливів (через відсутність цілеспрямованої і скоординованої зовнішньої підтримки, внутрішнє різноманіття і слабкість, розбіжність інтересів і розпорошення зусиль регіональних суб'єктів). За цих умов, будь-який потужний зовнішній подразник, що знайде відгук у регіональному середовищі, здатен перетворити регіон на джерело напруженості.

5.4. Країни регіону мають більше спільних проблем, ніж спільних інтересів, що загалом сприяє не повномасштабному партнерству, а загостренню конкуренції з приводу доступу до ресурсів, є серйозним стримувальним чинником і перешкодою для реалізації інтеграційних проектів.

5.5. Найбільшою мірою конкуренція проявляється в таких взаємопов'язаних сферах, як регіональне лідерство, енергетичні проекти, а для внутрішніх гравців – ще й доступ до фінансових ресурсів донорів. За таких умов, може скластися ситуація, коли єдиним компромісним варіантом забезпечення регіональної стабільності буде поділ регіону на сфери “привілейованих інтересів” провідних гравців.

5.6. Унаслідок усіх зазначених вище обставин, такі небезпечні явища і проблеми, як “заморожені” конфлікти, мілітаризація, зростання націоналізму, екстремізму та сепаратизму, вимушені переміщення та бідність населення, нехтування демократичними засадами врядування, нарко-торгівля, контрабанда, організована злочинність, погіршення екології та безпеки на морі, не лише не зустрічають адекватної протидії, але й отримують живильне середовище.

5.7. За умов розбіжності інтересів, недостатності ресурсів, браку політичної волі до масштабного об'єднання зусиль, будь-які амбітні інтеграційні проекти в регіоні не мають шансів на успіх і потребують звуження спектру взаємодії до секторів, де можна розрахувати якщо не на збіг, то хоча б на несуперечливість цілей, на реалізацію яких ресурсів вистачає. Перспективним напрямом поширення та поглиблення співробітництва є зведення його рівня до локального – де потреба в об'єднанні зусиль відчувається найбільшою мірою.

5.8. У цих координатах місце України та АР Крим залежить від усвідомлення державним керівництвом, політичними силами, елітою, суспільством загалом відповідальності за майбутнє країни, здатності консолідувати зусилля і спрямувати їх на взаємовигідне регіональне співробітництво і сталий соціально-економічний розвиток. ■

Головні спільні ініціативи в Чорноморському регіоні				
Назва, рік запровадження	Форма	Учасники	Призначення, цілі, завдання, сфери діяльності	
Програма технічної допомоги СНД <i>Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States (TACIS)</i> 1991р. www.eea.europa.eu/TACIS	Міжнародна програма допомоги Засновник – ЄС	Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Монголія, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Україна	Сфери діяльності: Допомога у проведенні інституціональної, правової та адміністративної реформи. Підтримка приватного сектору та допомога економічному розвитку. Сприяння подоланню соціальних наслідків перехідного етапу. Розвиток інфраструктури. Покращення захисту довкілля та управління природними ресурсами. Розвиток сільського господарства.	
Комісія із захисту Чорного моря від забруднення (Чорноморська Комісія) <i>The Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution (the Black Sea Commission, BSC)</i> 1992р. www.blacksea-commission.org/main.asp	Міжурядова організація	Болгарія, Грузія, Румунія, Росія, Туреччина, Україна	Завдання: Боротьба із забрудненням, що походить від наземних джерел і морського транспорту; Досягнення сталого управління морськими ресурсами; Сприяння сталому людському розвитку	
Транспортний коридор Європа-Кавказ-Азія <i>Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia (TRACECA)</i> 1993р. www.traceca-programme.eu/en/home	Міжурядова програма Засновник – ЄС	Вірменія, Азербайджан, Болгарія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Румунія, Таджикистан, Туркменістан, Туреччина, Україна, Узбекистан	Завдання: Стимулювання співробітництва між державами-учасницями у всіх сферах, що стосуються розвитку та покращання торгівлі в регіоні. Сприяння оптимальній інтеграції міжнародного транспортного коридору Європа-Кавказ-Азія TRACECA до Транс європейської мережі (<i>Trans-European Networks, TENs</i>). Визначення проблем і недоліків в регіональній системі торгівлі та транспорту. Популяризація проектів TRACECA з метою залучення коштів з міжнародних фінансових інститутів, партнерів, приватних інвесторів. Підготовка часових та змістовних параметрів Програми технічної допомоги, що буде фінансуватися Єврокомісією.	
Міждержавне транспортування нафти <i>Interstate Oil and Gas Transport to Europe (INOGATE)</i> 1995р. http://www.inogate.org	Міжнародна програма Засновник – ЄС	Азербайджан, Вірменія, Білорусь, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Україна, Узбекистан	Цілі: Конвергенція енергетичних ринків на основі принципів внутрішнього енергетичного ринку ЄС з урахуванням особливостей країн-партнерів. Підвищення енергетичної безпеки шляхом вирішення питань експорту/імпорту енергоносіїв, диверсифікації поставок, транзиту енергоносіїв і попиту на енергоресурси. Стійкий енергетичний розвиток, у т.ч. розвиток енергоефективності та поновлюваних джерел енергії. Залучення інвестицій до спільних енергетичних проектів.	
Ініціатива південно-східного європейського співробітництва <i>Southeast European Co-operative Initiative (SECI)</i> 1995р. www.secinet.info	Регіональна організація	Засновник: ОБСЄ Албанія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Греція, Угорщина, Македонія, Молдова, Чорногорія, Румунія, Сербія, Словенія, Туреччина	Мета – протидія транскордонній злочинності і зміцнення координації боротьби з нею в Південно-Східній Європі.	
Процес південно-східного європейського співробітництва <i>South East European Co-operation Process (SEECF)</i> 1996р. www.rspcsee.org	Структура регіонального парламентського співробітництва	Засновники: Болгарія, Албанія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Греція, Хорватія, Македонія, Молдова, Чорногорія, Румунія, Сербія, Туреччина.	Мета – сприяння розвитку добросусідських відносин, стабільності, безпеки, співробітництву в Південно-східній Європі.	

Гарвардська програма з безпеки Чорного моря <i>Harvard Black Sea Security Program</i> 1997р. http://www.harvard-bssp.org/bssp/news	Наукова програма Засновник Гарвардський інститут ім. Дж. Ф. Кеннеді	400 європейських і 200 американських учасників	Призначення Звести разом провідних регіональних політичних діячів і високо посадовців США з метою більш глибокого усвідомлення головних проблем регіону та підтримки процесів їх розв'язання у сферах обопільної зацікавленості. Цілі Поглиблення розуміння учасниками питань глобальної та регіональної стратегії, оборонної організації, воєнної реформи. Визначення зон спільних інтересів країн Чорноморського регіону, озброєння представників регіону та США із потужною спільною історією та спільними цінностями регіону. Визначення конкретних сфер співробітництва з питань, що представляють життєво важливі інтереси для країн, а також, з питань, що розділяють їх і становлять виклики регіональному співробітництву. Надання офіційним представникам Чорноморського регіону можливості вільного обміну думками, властивому плюралістичній американській системі загалом та сектору національної безпеки США шляхом залучення людей, що готують політичні рішення та представляють широкий спектр поглядів.
Чорноморська мережа НУО <i>Black Sea NGO Network (BSNN)</i> 1998р. www.bsnn.org	Регіональна асоціація	Понад 60 НУО від Болгарії, Грузії, Росії, Румунії, Туреччини та України	Призначення: Сприяти захисту та реабілітації Чорного та Азовського морів, стійкому розвитку країн Чорноморського регіону шляхом поширення участі НУО, урядів, бізнесу та інших інститутів, а також громадськості. Завдання: Розвиток відповідних правозахисних структур, механізмів, форм діяльності і звертання до національних і міжнародних органів, бізнесу та інших інститутів, залучених до прийняття рішень з питань Чорного моря і стійкого розвитку Чорноморського регіону. Визначення та розв'язання нагальних проблем довілля в Чорноморському регіоні. Підвищення обізнаності з питань екології і громадського суспільства, а також участі громадськості у процесах прийняття рішень стосовно Чорного моря на всіх рівнях. Зміцнення спроможностей асоціації за призначенням і захист інтересів її членів.
Міжнародна комісія із захисту Дунаю <i>International Commission for the Protection of the Danube River (ICPDR)</i> 1998р. www.icpdr.org	Міжнародна організація	Австрія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Молдова, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Німеччина, Угорщина, Україна, Хорватія, Чехія, Чорногорія, а також ЄС	Завдання – співробітництво у ключових питаннях управління водними ресурсами, вжиття відповідних правових, адміністративних і технічних заходів з підтримки та покращення якості природного середовища Дунаю.
Форум чорноморського прикордонного співробітництва <i>Black Sea Littoral States Border/Coast Guard Cooperation Forum</i> 2000р. http://www.bscl-bcg.org	Міжнародний форум	Україна, Туреччина, Болгарія, Грузія, Росія, Румунія	Завдання: Сприяння миру та стабільності в регіоні. Розвиток співпраці між службами берегових охорон з метою запобігання тероризму, торгівлі наркотиками, нелегальній міграції та іншим видам незаконної діяльності. Налагодження співробітництва у сфері охорони біологічних ресурсів Чорного моря, запобігання забрудненню та захист морського навколишнього середовища. Координація пошуково-рятувальної діяльності.
Чорноморська група військово-морського співробітництва <i>Black Sea Naval Cooperation Task Group (BLACKSEAFOR)</i> 2001р.	Регіональні багатонаціональні морські сили Засновник – Туреччина	Болгарія, Грузія, Румунія, Росія, Туреччина, Україна	Напрями діяльності: Пошуково-рятувальні операції. Гуманітарна допомога. Розмінування. Природоохоронні заходи. Візити доброї волі тощо

Головні спільні ініціативи в Чорноморському регіоні				
Південно-кавказька антинаркотична програма <i>South Caucasus Anti-Drugs Programme (SCAD)</i> 2001р. www.scadprogramme.org	Міжнародна програма Засновник: ЄС	Азербайджан, Вірменія, Грузія.	Сфери діяльності: Обмін інформацією стосовно наркотиків. Юридична допомога. Попередження вживання наркотиків. Лікування наркозалежних; регіональні програми підготовки правоохоронців.	
Дунайсько-Чорноморська спеціальна група <i>The Danube Black Sea Task Force (DABLAS)</i> 2001р ec.europa.eu/environment/enlarg/dablas/index_en.htm	Група менеджменту Програми співробітництва	Австрія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Грузія, Німеччина, Угорщина, Молдова, Румунія, Росія, Сербія, Чорногорія, Словаччина, Словенія, Туреччина, Україна, Міжнародна Комісія із захисту Дунаю, Чорноморська Комісія, міжнародні фінансові організації, ЄС, інші донори, регіональні та міжнародні організації, що мають подібні функції	Мета – впровадження та поширення досвіду з визначення, підготовки та фінансування інвестиційних проектів розвитку інфраструктури водозабезпечення міст Завдання: Зміцнення їх взаємодії між Міжнародною комісією захисту Дунаю і Чорноморською комісією. Розробка комплексу заходів, зокрема в рамках пріоритетних проектів побудови трубопроводних систем для реабілітації водних ресурсів у регіоні. Розробка підходів до фінансування пріоритетних проектів; надання пропозицій Комісіям з питань стратегічних пріоритетів. Моніторинг реалізації пріоритетних проектів.	
Операція "Чорноморська гармонія" <i>Operation Black Sea Harmony</i> 2004р.	Морська операція Засновник – Туреччина	Росія, Румунія, Туреччина, Україна	Завдання – контроль режиму безпеки вздовж узбережжя Чорного моря, спостереження за підозрілими суднами.	
Бакинська ініціатива <i>The Baku Initiative</i> 2004р. ec.europa.eu/dgs/energy_transport/international/regional/caspian/energy_en.htm	Політичний діалог з питань енергетики і транспорту	Азербайджан, Вірменія, Болгарія, Грузія, Іран, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Румунія, Таджикистан, Туреччина, Україна, Узбекистан	Призначення – інтеграція енергетичних ринків країн-учасників з метою забезпечення прозорості та надання імпульсу транс'європейському транспортному співробітництву на підставі спільної зацікавленості в прогресивній інтеграції їх транспортних мереж та ринків у відповідності до міжнародних та європейських нормативно-правових вимог	
Міжнародна федерація сталого розвитку та боротьби з бідністю в регіоні Чорного та Середземного морів <i>International Federation for Sustainable Development and Fight Against Poverty in the Mediterranean-Black Sea (FSPMED)</i> 2004р. www.mediterraneanblackseanetwork.net	Міжнародна асоціація	217 організацій від 39 країн і регіонів Азії, Америки, Північної Африки, Близького Сходу, Європи	Призначення: Сприяння посиленню соціальних і громадянських засад, стійкому розвитку у Середземноморському та Чорноморському регіонах, зміцнення важливих індивідуальних інтелектуальних і планувальних спроможностей з метою підвищення обізнаності в захисті своїх прав, відповідальності та солідарності. Цілі: Покращання управління водними ресурсами та потребами; зростання раціонального використання енергії з відновлюваних джерел; підтримка сталості мобільності шляхом належного транспортного менеджменту; забезпечення стабільного розвитку туризму як можливого провідного сектору економіки; забезпечення сталого аграрного та сільського розвитку; створення стимулів сталого міського розвитку; сприяння сталому розвитку морських і прибережних зон.	
Київська ініціатива, <i>Kyiv Initiative</i> 2005р. www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/cooperation/kyiv/default_en.asp	Регіональна програма Засновник – Рада Європи	Вірменія, Азербайджан, Грузія, Молдова, Україна.	Демонстрація важливості координованого міжгалузевого планування в різноманітних ключових сферах, у т.ч. культурна спадщина та навколишнє середовище, туризм, розвиток культури, освіти та економіки.	

Причорноморська асоціація національних інформаційних агентств (ПАНІА), <i>Black Sea Association of National News Agencies (BSANNA)</i> 2006р. http://bsanna-news.ukrinform.ua	Міжнародна організація	Інформаційні агентства Азербайджану, Албанії, Болгарії, Вірменії, Греції, Грузії, Румунії, Молдови, Росії, Македонії, Сербії, Туреччини, України, Хорватії	Цілі: Сприяння реалізації принципів дружби і добросусідства, зміцнення взаємоповаги і довіри між агентствами. Вільний і рівноправний обмін інформацією та її поширення на територіях країн-учасниць, об'єктивне висвітлення всіх сфер їх життя. Сприяння реалізації спільних інтересів учасників ПАНІА в усіх галузях, важливих для їх роботи і діяльності, включаючи інформаційну і технічну співпрацю, обмін досвідом і технологіями між учасниками ПАНІА. Використання наявних у учасників ПАНІА технічних можливостей для обміну інформацією, включаючи поширення отриманих від агентств - учасників ПАНІА повідомлень без редакторського втручання, яке може викривити їх зміст і значення. Співпраця з ОЧЕС, іншими міжнародними організаціями та їх асоційованими інститутами. Проведення конференцій, виставок, конкурсів, інших заходів для ознайомлення учасників ПАНІА із справжнім станом справ у галузі міжнародного інформаційного обміну, інформаційних і телекомунікаційних технологій, обговорення актуальних проблем і тенденцій, характерних для інформаційного ринку і світу в цілому. Організація спільної редакційної, видавничої, рекламної та іншої діяльності для вирішення статутних завдань ПАНІА. Створення на добровільній основі (на умовах згоди і можливості кожного учасника ПАНІА) спеціальних фондів для фінансування і реалізації програм у галузі інформації та інформатизації учасників ПАНІА, в тому числі із залученням сторонніх організацій і їх фінансових можливостей.
Чорноморський форум за діалог і партнерство <i>Black Sea Forum for Dialogue and Partnership</i> 2006р. www.blackseafortum.org	Регіональний форум Засновник – Румунія	Вірменія, Азербайджан, Болгарія, Грузія, Греція, Молдова, Румунія, Туреччина, Україна.	Завдання: Підтримка спільних зусиль міжнародних і регіональних організацій у створенні передумов для успіху проєктів регіонального співробітництва; формування спільного бачення та спільного порядку денного. Сприяння належному врядуванню, зміцнення терпимості та боротьба з дискримінацією, зміцнення інститутів громадянського суспільства, молоді через надання доступу до якісної освіти та досліджень з метою створення регіонального середовища, сприятливого для сприяння демократії та основним правам і свободам. Виявлення регіональних засобів і спроможностей забезпечення сталого розвитку шляхом більш ефективного регіонального співробітництва, а також зміцнення ролі і більш активного залучення ділових кіл. Сприяння регіональному співробітництву, використовуючи відповідний досвід країн і найкращі практики антикризового менеджменту, планування на випадок надзвичайних ситуацій, постконфліктної відбудови та природоохоронної діяльності, узгодження регіональних пріоритетів з подібними заходами в європейському та євроатлантичному регіонах.
Чорноморська синергія <i>Black Sea Synergy</i> 2007р.	Політика регіонального співробітництва ЄС	Вірменія, Азербайджан, Грузія, Молдова, Росія, Туреччина, Україна.	Напрями та цілі співробітництва: Транспорт – забезпечення кращої координації між транс'європейськими мережами та мережами Чорноморського регіону. Рибний промисел – забезпечення раціонального використання рибних ресурсів Чорного моря. Охорона довкілля – впровадження проєктів, пов'язаних зі зміною клімату та якістю водних ресурсів. Транскордонна співпраця – започаткування програми співпраці між місцевими органами влади в усьому регіоні. Енергетика – забезпечення стабільного постачання енергоресурсів до Європи. Інші сфери – міграція, правопорядок і боротьба з організованою злочинністю.

Головні спільні ініціативи в Чорноморському регіоні				
Чорноморський фонд регіонального співробітництва <i>The Black Sea Trust for Regional Cooperation (BST)</i> 2007р. www.gmfus.org/blacksea	Приватно-державне партнерство Засновник – німецький Фонд Маршалла	Головні отримувачі: Вірменія, Азербайджан, Болгарія, Грузія, Молдова, Румунія, Туреччина, Україна, Росія (Краснодарська та Ростовська області)	Завдання: Відновлення довіри до державних інститутів. Демонстрація важливості участі громадян у демократичних процесах. Зміцнення критично важливого для держави та суспільства переліку інституцій. Сприяння розвитку регіональних, транскордонних зв'язків в державному, приватному та неприбутковому секторах	
Програма сприяння торгівлі та інвестиціям у Чорноморському регіоні Програми розвитку ООН (ПРООН) <i>United Nations Development Programme (UNDP): Black Sea Trade and Investment Promotion Programme (BSTIP)</i> 2007р. www.undpforblacksea.org/index.htm	Міжурядова ініціатива	Греція, Туреччина, ОЧЕС, ПРООН	Завдання: Розвиток мережевих домовленостей. Підтримка запровадження Глобального договору (<i>Global Compact</i>) в субрегіоні. Створення спроможностей законодавства ЄС і СОТ	
Спільні конфедерації підприємств країн басейнів Чорного та Каспійського морів <i>Union of Black Sea and Caspian Confederation of Enterprises (UBCCE)</i> 2007р. www.ubcce.org	Міжнародна спілка	Організації з наступних країн: Албанія, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Македонія, Грузія, Німеччина, Греція, Іран, Ірак, Казахстан, Румунія, Сербія, Туреччина, Україна	Завдання – покращення економічного співробітництва між організаціями приватного сектору з метою сприяння соціально-економічному розвитку	
Чорноморський єврорегіон <i>Black Sea Euroregion</i> 2008р. www.bser.eu	Регіональна ініціатива Засновники: Румунія, Болгарія	Вірменія (м.Іджеван) Азербайджан Болгарія (муніципалітети Бургас, Несебар, Шабла, Варна) Грузія (АР Абхазія) Греція Молдова (район Кагул) Румунія (м.Бреїла, м.Констанця, м.Галаці, м.Тулча, повіти Бреїла, Констанця, Мангалія, Росія Туреччина Україна	Завдання – розвиток співпраці між учасниками, представництво та підтримка спільних інтересів під час взаємодії з іншими міжнародними організаціями Чорноморського регіону	
Чорноморський форум НУО <i>Black Sea NGO Forum</i> 2008р. http://www.blackseango.org	Форум неурядових організацій	НУО Австрії, Азербайджану, Білорусі, Болгарії, Великої Британії, Вірменії, Греції, Грузії, Данії, Латвії, Мальти, Молдови, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Польщі, Словаччини, США, Росії, Румунії, Туреччини, України, Фінляндії, Чехії, Швеції, а також Єврокомісія, ОЕСР, ПР ООН	Завдання: Підвищення рівня спілкування та координації діяльності НУО в розширеному Чорноморському регіоні, а також посилення їх спроможностей з метою запровадження в регіоні стратегій розвитку. Створення пулу проектів і формування конкретних пропозицій для регіональних НУО та донорів з метою збільшення кількості та якості регіональних проектів, поширення участі в них	
Стратегічний план дій з реабілітації і захисту Чорного моря <i>Strategic Action Plan for the Rehabilitation and Protection of the Black Sea (BS-SAP)</i> 1992р. (Бухарестська конвенція) www.blackseaweb.net/action/content.htm	Міжнародна програма Засновник – Туреччина	Болгарія, Грузія, Румунія, Росія, Туреччина, Україна	Завдання – реабілітація і збереження навколишнього середовища Чорного моря (зменшення забруднення, удосконалення управління живими ресурсами, підтримка соціального розвитку у спосіб, який не шкодить навколишньому середовищу, а також фінансування екологічних проектів)	

ПОРІВНЯЛЬНІ ОЦІНКИ КРАЇН ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ З ВИКОРИСТАННЯМ ГЛОБАЛЬНОГО ІНДЕКСУ МИРОЛЮБНОСТІ

Мир і стабільність у країні та в її оточенні є необхідними передумовами її стійкого соціально-економічного розвитку. Попри традиційне декларування миролюбності всіма без винятку урядами, у світі не вщухають збройні конфлікти. Країни, суспільства та цілі регіони, вражені насильством і конфліктами, потерпають як від прямих збитків, так і від опосередкованих наслідків протягом наступних десятиліть.

Схильність країн до насильства (як зовнішнього, так і внутрішнього), рівень внутрішньої і зовнішньої напруженості, стан інститутів, що зумовлює таку напруженість вимірюються за допомогою Глобального індексу миролюбності (ГІМ) – комплексного критерію, що складається з 23 головних і понад 30 допоміжних показників¹.

Для країн такого конфліктогенного регіону, як Чорноморський, забезпечення миру і стабільності на національному та регіональному рівнях є вагомим мотивом об'єднання зусиль. Своєю чергою, можливість об'єднання зусиль, їх результативність, стійкість і дієздатність утворюваних для цього міждержавних інститутів значною мірою залежать від ступеня збігу або розбіжності внутрішніх характеристик країн.

Для оцінки та порівняння здатності країн регіону об'єднати зусилля у сфері безпеки обрано наступні характеристики: рейтинг (місце) та величина індексу, три групи з 9 головних показників і чотири групи з 16 допоміжних показників. Їх комплексне використання надає відносно повну картину миролюбності та інтеграційного потенціалу регіону та окремих країн.

У ГІМ 2010 країни Чорноморського регіону посіли далеко не найпрестижніші місця серед 149 країн: від 45 (Румунія) до 142 (Грузія) і 143 (Росія) – останні належать до 10 найпроблемніших країн світу, – демонструючи при цьому різноспрямованість внутрішніх процесів (таблиця "Глобальний індекс миролюбності 2010"). У цілому, Чорноморський регіон за усередненим індексом (2,251) виявився навіть менш миролюбним, ніж Близький Схід і Північна Африка (2,115), а також Західна Африка (2,231).

Уявлення про характер внутрішніх процесів у країнах регіону дає аналіз головних і допоміжних показників миролюбності, що найбільшою мірою характеризують стан, потенціал внутрішньої і зовнішньої безпеки країн, а також якості держави та суспільства, що можуть бути як підґрунтям для співробітництва, так і перешкодою на шляху регіональної інтеграції (таблиця "Головні чинники миролюбності").

За переважною більшістю характеристик між країнами регіону існують значні відмінності (замальовані рядки в таблиці), що свідчить про суттєву неоднорідність регіонального середовища. Крім того, показники країн, за якими відмінності є не дуже великими, мають величини, як правило, близькі до середнього рівня або нижчі за нього, що є свідченням недостатньо високого рівня розвитку більшості країн регіону. Найкращі позиції за переважною більшістю показників мають країни-члени ЄС і НАТО – Болгарія, Греція, Румунія, частково Туреччина.

Конфліктний потенціал. Напруженість відносин із сусідами для трьох країн регіону (Азербайджану, Вірменії, Грузії) дорівнює "5", що характеризує їх як проблемні (середній світовий показник – 2,3; Чорноморського регіону – 3,05). У чотирьох країнах (Азербайджан, Грузія, Росія і Туреччина) спостерігалася кількість конфліктів, вища за середню. У Грузії і Туреччині інтенсивність конфліктів була дуже високою (4-5), у Молдові та Росії – вищою за середню. **Найменш конфліктними країнами в регіоні є Болгарія, Греція і Румунія.**

Соціальна безпека та захищеність. Відносно політично стабільними країнами є також країни-члени ЄС (показник політичної нестабільності нижче за середній рівень). У решті країн (крім Туреччини, де він дещо перевищує середній рівень) цей показник є значно вищим. Потенціал терористичної активності у країнах регіону (крім Азербайджану) не перевищує середній рівень. Права людини в регіоні не поважаються: в усіх країнах цей показник перевищує (а в Росії – значно перевищує) середній рівень (найкращий показник у Болгарії – 2). Злочинність із застосуванням насильства в усіх країнах регіону перебуває приблизно на одному рівні (2-3), близькому до середнього. **Країнами з найкращим соціальним захистом і безпекою є Болгарія і Грузія.** Певне відставання Греції можна пояснити важкими наслідками світової кризи.

Мілітаризація. Найвищі в регіоні військові потенціали (4) мають країни НАТО (Греція, Туреччина) і Росія, – тобто країни з вищими показниками ВВП на душу населення. Найнижчі – Україна (2) та Молдова (1). За невеликою обсягу ВВП на душу населення, вищі за середні військові потенціали Вірменії і Грузії можна пояснити активною допомогою Росії і США, відповідно.

Політична система. Політичні системи у країнах регіону є дуже неоднорідними. Якість виборчого процесу є найбільш низькою в Азербайджані (3,08), Вірменії (4,33) та Росії (5,67). У решті країн вона значно перевищує середній рівень. Водночас, у всіх країнах, крім України і країн-членів ЄС і НАТО, ефективність урядування є нижчою за середню. Аналогічна ситуація з політичною демократією. Очевидно, на якість політичної системи значною мірою впливає корупція, несприйняття якої в усіх країнах регіону не досягає середнього рівня. Дещо кращими є показники країн-членів ЄС і НАТО (близько 4), тоді як у пострадянських країнах – на рівні 2-3.

Громадянське суспільство. Засади громадянського суспільства в більшості країн регіону не є достатньо розвинутими та усталеними. Показники громадянських свобод у половині країн (Азербайджан, Вірменія, Грузія, Росія, Туреччина) є близькими до середнього рівня або дещо перевищують його (5-6,5), тоді як у решті країн – наближаються до вищих оцінок (8-9). Аналогічна ситуація з неповагою (утисками) преси, показники якої є майже прямо пропорційними показникам громадянських свобод. Найбільш тривожна ситуація – в Росії, де неповага до преси є вищою за середню (майже 61). Участь громадян у політичному житті та політична культура у країнах регіону є невисокими й лише у країнах-членах ЄС, НАТО, Молдові та Україні не набагато перевищують середній рівень.

Глобальний індекс миролюбності 2010

Рейтинг	Країна	Індекс ^a	Рейтинг ^b	Країна	Індекс 2010/ зміна до 2007	Рейтинг	Країна	Індекс
Топ 10 з найкращим ГІМ			Чорноморський регіон			Топ 10 з найгіршим ГІМ		
1	Нова Зеландія	1,188	45 ↓	Румунія	1,749/+0,067	140	ДР Конго	2,925
2	Ісландія	1,212	50 ↑	Болгарія	1,785/-0,151	141	Чад	2,964
3	Японія	1,247	62 ↓	Греція	1,887/+0,096	142	Грузія	2,970
4	Австрія	1,290	66 ↑	Молдова	1,938/-0,121	143	Росія	3,013
5	Норвегія	1,322	97 ↑	Україна	2,115/-0,035	144	Ізраїль	3,019
6	Ірландія	1,337	113	Вірменія	2,266/в	145	Пакистан	3,050
7	Данія	1,341	119 ↑	Азербайджан	2,367/-0,081	146	Судан	3,125
8	Люксембург	1,341	126 ↓	Туреччина	2,420/+0,148	147	Афганістан	3,252
9	Фінляндія	1,352	142 ↓	Грузія	2,970/+0,234г	148	Сомалі	3,390
10	Швеція	1,354	143 ↓	Росія	3,013/+0,110	149	Ірак	3,406
			94 ↓	середній	2,251/+0,113			

^a нижчий бал відповідає вищому рівню миролюбності;

^b зміни в рейтингу на підставі змін балів у ГІМ 2007-2010: ↑ – тенденція покращення, ↓ – тенденція погіршення;

^c даних за попередні роки немає;

^d дані за 2008р.

¹ Глобальний індекс миролюбності (ГІМ, *Global Peace Index, GPI*) започатковано та публікується Інститутом економіки та миру (IEM, *Institute for Economics and Peace*). У його розробці беруть участь IEM, аналітичний підрозділ британського журналу *Economist Intelligence Unit* і міжнародна Консультативна група *Advisory Panel*. Крім власних даних та оцінок використовуються джерела та бази даних таких організацій, як Міжнародна амністія (*Amnesty International*), Міжнародний інститут дослідження миру (*International Peace Research Institute*), Міжнародний інститут стратегічних досліджень (*International Institute for Strategic Studies*), Світовий банк (*World Bank*), Упсальська Програма збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program*), Управління ООН з питань наркотиків і злочинності (*UN Office of Drugs and Crime*). Докладніше про результати, методику і джерела даних див.: *Global Peace Index 2010 Methodology, Results and Findings*. – Institute for Economics and Peace: Sydney, <http://www.economicsandpeace.org>; Макконнагі К. Глобальний індекс миролюбності.

Відносини з оточенням. Рівень зв'язку країн регіону з оточенням є невисоким. Зв'язки регіону з міжнародними торговельними організаціями відбуваються переважно через країни-члени ЄС і Росію. Прямі іноземні інвестиції до країн регіону є мізерними. Для всіх країн регіону, крім Греції і Росії, характерна від'ємна сукупна величина міграції (імміграції мінус еміграції).

Соціально-економічна ситуація. За показниками обсягів ВВП та ВВП на душу населення найкращі позиції посідають країни ЄС і НАТО, а також Азербайджан і Росія – останні за рахунок експорту енергоресурсів. Витрати на освіту практично в усіх країнах регіону більш ніж утричі менше найвищого у світі показника (15). Високі показники Молдови (8,25) та України (5,28) пояснюються невеликими обсягами ВВП. Показники рівня розподілу суспільних благ усіх країн регіону перебувають на рівні, близькому до середнього. За рівнем проблем з безробіттям країни регіону, попри наведені дані, відрізняються не суттєво. Найкращі показники Азербайджану (1), України (1,9) і Молдови (3) можуть бути пояснені їх великими "тіньовими" секторами економіки та недосконалістю систем обліку.

Таким чином, середовище Чорноморського регіону за переважною більшістю сфер життєдіяльності суспільств і держав може бути охарактеризоване як дуже неоднорідне, тобто ступінь сумісності країн є низьким.

Країни регіону мають як внутрішні, так і зовнішні проблеми, ступінь подолання яких є дуже різним і значною мірою залежить від належності країн до тих чи інших міждержавних об'єднань. На краще в регіоні вирізняються країни-члени ЄС і НАТО. Гірші показники решти країн свідчать про слабкість як їх самих, так і об'єднань, до яких вони належать – СНД, ОДКБ, ОЧЕС, ГУАМ.

Об'єднання зусиль у всьому спектрі проблем, за умов високої неоднорідності країн, низької ефективності врядування, слабого громадянського суспільства та жорстких ресурсних обмежень, напевно чи може бути конструктивним без визнаного лідера зі стратегічним баченням і міцною політичною волею, а також без суттєвої допомоги ззовні.

Головні чинники миролюбності											
Характеристики	Азербайджан	Болгарія	Вірменія	Греція	Грузія	Молдова	Росія	Румунія	Туреччина	Україна	Країни з найкращими/найгіршими показниками
Головні показники миролюбності (1-5)											
Показники конфліктного потенціалу											
Напруженість відносин із сусідніми державами	5	1	5	2	5	3	3	1	2,5	3	Австралія – 1 / Сомалі – 5
Наявність зовнішніх і внутрішніх конфліктів	3,5	1,5	1,5	1,5	3,5	1,5	3,5	2,5	3,5	1,5	Аргентина – 1 / Пакистан – 5
Інтенсивність внутрішніх конфліктів	2	1	2	2	5	3	3	1	4	2	Албанія – 1 / Судан – 5
Показники соціальної безпеки та захищеності											
Політична нестабільність	3,75	1,5	3,75	1,75	4,25	3	3	2	2,75	3,5	Австралія – 1 / Сомалі – 4,75
Потенціал терористичної активності	3	1	2	2,5	2	1	2	1	2	1	Ангولا – 1 / Ємен – 5
Неповага до прав людини	2,5	2	3	2,5	3,5	2,5	4	3	3,5	3	Австралія – 1 / Судан – 5
Рівень злочинності із застосуванням насильства	2	3	3	2	3	2	3	2	3	3	Бахрейн – 1 / Тринідад і Тобаго – 5
Імовірність протестів із застосуванням насильства	3	2	3	2,5	4	3	3	2,5	2	2,5	Ботсвана – 1 / Ємен – 5
Показник мілітаризації											
Військові спроможності / модернізація ЗС	3	3	3	4	3	1	4	3	4	2	США – 5 / Афганістан – 1
Допоміжні показники миролюбності											
Показники політичної системи											
Якість виборчого процесу (0-10)	3,08	9,17	4,33	9,58	7,42	9,17	5,67	9,58	7,92	9,58	Австралія – 10 / Зімбабве – 0
Ефективність урядування (0-10)	0,79	5,71	3,21	7,5	0,79	4,29	2,86	6,07	6,07	5,71	Фінляндія – 10 / Ірак – 0
Політична демократія (0-10)	3,19	7,09	4,09	8,13	4,7	6,5	4,62	7,06	5,69	7,07	Швеція – 9,88 / КНДР – 0,86
Несприйняття корупції (0-10)	2,3	3,8	2,7	3,8	4,1	3,3	2,2	3,8	4,4	2,2	НЗеландія – 9,4 / Сомалі – 1,1
Показники громадянського суспільства											
Громадянські свободи (0-10)	5,0	8,82	5,88	9,41	6,47	7,94	5,29	8,53	5,0	8,24	Австралія – 10 / КНДР – 0
Участь громадян у політичному житті (0-10)	3,33	6,11	3,89	6,67	4,44	6,11	5,56	6,11	4,44	5,56	Норвегія – 10 / Чад – 0
Політична культура (0-10)	3,75	5,63	3,13	7,5	4,38	5,0	3,75	5,0	5,0	6,25	Ісландія – 10 / Сомалі – 1
Утиски преси (0-100)	53,5	15,61	31,13	9	18,83	33,75	60,88	12,5	38,25	22	Данія – 0 / КНДР – 112,5
Показники відносин з оточенням											
Прямі іноземні інвестиції (надходження), % ВВП	0,9	9,5	–	1,9	–	–	4,26	5,82	3,43	6,9	Люксембург 387,01 / Ісландія – –1,8
Сукупна міграція у % чисельності населення	-1,17	-0,56	-3,25	1,41	-5,64	-6,96	0,64	-1,25	-0,04	-0,37	ОАЕ – 11,72 / Чорногорія – 12,6
Ступінь регіональної (торговельної) інтеграції (1-5)	3	1	4	1	4	3	2	1	4	3	Австрія – 1 / Ємен – 5
Соціально-економічні показники											
Номинальний ВВП в \$ млрд., за ПКС	110,43	90,14	16,27	331,59	20,16	10,02	2111,72	253,48	880,82	290,99	США – 14258,3 / Мавританія – 1,7
ВВП на душу населення в \$	6420	6300	2800	30100	2520	1510	8690	7510	8480	2560	Люксембург – 106120 / КНДР – 93,32
Витрати на освіту у % ВВП	1,9	4,24	3,02	4,46	2,92	8,25	4	3,49	4,05	5,28	Сирія – 15 / Гвінея – 0,6
Коефіцієнт Джині (0-100%)	36,5	29,2	33,8	34,3	40,8	35,6	37,5	31,5	43,2	28,2	Данія – 24,7 / Намібія – 74,3
Безробіття (0-100%)	1	7,6	–	9,45	10	3	8,38	7,8	14,1	1,9	Катар – 0,5 / Мадагаскар – 47,5

Джерело: Institute for Economic and Peace, www.visionofhumanity.org
(–) дані відсутні

ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКИ ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ І КРИМУ В ОЦІНКАХ ЕКСПЕРТІВ

Важливою складовою досліджень Центру Разумкова у сфері безпеки є експертні опитування, які дають можливість визначити загальні позиції, оцінки і прогнози фахівців з важливих питань.

Тема цього опитування, проведеного в березні 2011р., – безпека Чорноморського регіону в цілому і Криму зокрема¹. Це актуально, з огляду на складні, суперечливі процеси, що відбуваються в регіоні, який є перехрестям глобальних цивілізаційних впливів, ареною зіткнення інтересів провідних світових гравців. У цьому контексті важливою є і проблема забезпечення безпеки на Кримському півострові.

Під час опитування експерти оцінювали сучасний стан і перспективи у сфері безпеки в регіоні і Криму, відзначали рівень актуальності наявних загроз, аналізували характер і масштаб впливу країн і міжнародних організацій, оцінювали перспективи розвитку внутрішньополітичної та соціально-економічної ситуації у країнах регіону, прогнозували ймовірність врегулювання заморожених конфліктів тощо.

Результати опитування дають підстави для наступних висновків і спостережень.

Перше. Експерти переважно негативно оцінюють нинішню ситуацію у сфері безпеки в Чорноморському регіоні. Причому більшість (92,6%) із них переконані, що в середньостроковій (3-5 років) перспективі ситуація або суттєво не зміниться, або погіршиться. Зокрема, на їх думку, ближчим часом не вдасться досягти прогресу у врегулюванні заморожених конфліктів у регіоні (Придністров'я, Нагірний Карабах, Південна Осетія, Абхазія). Серед головних загроз безпеці експерти відзначають боротьбу за енергетичні ресурси регіону (середній бал 4,18), конкуренцію у сфері транспортування енергоносіїв (4,01) та геополітичне суперництво країн (3,75)².

Друге. Загрожують стабільності та перешкоджають інтеграції в регіоні, на думку експертів, насамперед, розбіжності в політичних цілях і стратегічних орієнтаціях країн (середній бал – 4,0), наявність заморожених конфліктів (3,79), неврегульованість питань кордонів (3,65). Останнє є найбільш актуальним для української сторони, з огляду на “заморожену” проблему делімітації українсько-російського кордону в Азово-Чорноморському басейні, суперечності з Румунією стосовно судорожних шляхів у дельті Дунаю³. Водночас, чинниками, що сприяють інтеграції, експерти вважають: спільність інтересів у сферах безпеки (3,38) та економіки (3,37), географічну близькість країн регіону (3,35)⁴.

Третє. Найбільш критично оцінюється характер впливу на ситуацію в регіоні Румунії (-1,24), Росії (-1,17), Вірменії (-0,25). Можна припустити, що такі оцінки зумовлені розбіжністю намірів Румунії і Росії з інтересами України, а також агресивністю заяв політичних сил згаданих країн під час вирішення спірних міждержавних питань. Слід зазначити, що більшість (66,2%) опитаних переконані, що пролонгація перебування ЧФ РФ у Криму не зміцнює безпеку в регіоні.

Позитивно характеризується вплив Болгарії, України, Туреччини, держав Західної і Східної Європи. Серед міжнародних організацій, що діють у регіоні, експерти найбільш позитивно оцінюють ЄС, ОЧЕС, ОБСЄ, ООН. Критично – ОДКБ. Переважна більшість респондентів переконані, що ГУАМ і СНД на ситуацію в регіоні не впливають.

Експертні оцінки помітно відрізняються від позицій громадян і, зокрема – жителів Криму. Стосовно пролонгації перебування ЧФ РФ у Криму оцінки респондентів на загальнонаціональному рівні розділилися майже навпіл, натомість більшість (75,1%) жителів Криму вважають, що така пролонгація зміцнює безпеку на півострові.

Четверте. За рядом критеріїв (спільність цінностей, інтересів, підходів до запобігання загрозам,

¹ Експертне опитування проведене Центром Разумкова 1-18 березня 2011р. Опитано 80 експертів – народні депутати України, представники центральних і регіональних органів виконавчої влади, державних і неурядових дослідницьких структур у Києві та регіонах України, журналісти. Окремі оцінки порівнюються з результатами загальнонаціонального опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 2-10 березня 2011р. в усіх регіонах України. Опитано 2 011 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%. Також наводяться дані опитування, проведеного з 21 лютого по 14 березня 2011р. в АР Крим і Севастополі. Опитано 2 020 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

² Крім перелічених в анкеті загроз експерти також відзначили: нерівномірний соціально-економічний розвиток країн регіону, “неоімперіалізм” Росії, територіальні загрози, базування ЧФ РФ у Криму, вплив “арабських революцій” тощо.

³ Серед інших чинників, що загрожують стабільності в регіоні, експерти відзначили суперництво у використанні ресурсів Чорного моря, боротьбу за енергетичні ресурси регіону.

⁴ Серед інших чинників експерти відзначили євроінтеграційні прагнення більшості країн регіону, врегулювання конфліктів у регіоні, миротворчу діяльність, вдосконалення міжнародно-правової системи тощо.

відносин з оточенням, дієздатності, ресурсів, інституційної спроможності тощо) експерти віддають явну перевагу НАТО, ЄС і ОБСЄ. Відповідні оцінки СНД, ОДКБ, ОЧЕС і ГУАМ – є помітно гіршими⁵.

П'яте. На думку експертів, серед країн Чорноморського регіону порівняно більш сприятливими є перспективи розвитку внутрішньополітичної ситуації в Туреччині, Болгарії, Азербайджані і Румунії. Найбільш критично такі перспективи оцінюються стосовно Вірменії та України. Загалом схожими є прогнози розвитку соціально-економічної ситуації. Респонденти віддають перевагу Туреччині, Азербайджану, Грузії і Болгарії. Останні місця в цьому рейтингу посідають Греція, Україна, Вірменія.

Шосте. Оцінюючи вірогідність реалізації загроз для України в Чорноморському регіоні, експерти насамперед відзначають – інформаційні операції проти України (середня і висока вірогідність загрози – 87,5%), порушення функціонування важливих інформаційних і комунікаційних мереж (63,8%), стихійні лиха та техногенні катастрофи (63,8%). Також тривожним є факт, що більшість (56,3%) експертів оцінюють вірогідність загрози порушення суверенітету та територіальній цілісності України як середню або високу. Дещо схожими є позиції громадян на загальнонаціональному рівні та оцінки жителів Криму. Громадяни не відчувають себе захищеними насамперед від техногенних катастроф, великих стихійних лих, епідемічних захворювань тощо.

Сьоме. Нинішня ситуація у сфері безпеки в Криму (як і в регіоні в цілому) характеризується експертами загалом негативно. Прогнозні оцінки є досить песимістичними: абсолютна більшість (82,6%) опитаних переконані, що безпекова ситуація на півострові або суттєво не зміниться, або погіршиться. Таку думку поділяють і 62,3% жителів Криму⁶. В цьому контексті експерти досить критично характеризують роль і місце Криму в системі безпеки регіону. Найбільша частина (36,3%) опитаних вважають, що Крим є потенційним джерелом напруженості в регіоні, але має шанси перетворитися на фактор стабільності, натомість 22,5% – переконані, що Крим є і залишається джерелом напруженості.

Восьме. Експерти переконані, що найбільшими загрозами для Криму є: зростання конфліктності стосовно перерозподілу земельної власності, погіршення соціально-економічної ситуації, загострення міжетнічних відносин, руйнування рекреаційного потенціалу та занепад інфраструктури. Серед інших загроз, які відзначили експерти, – зростання сепаратизму, погіршення криміногенної ситуації, зміцнення іноземного політичного, економічного впливу, згорання демократії тощо.

Такі оцінки певною мірою корелюють з переліком проблем, відзначених жителями півострова. На їх думку, найбільш актуальними для Криму є соціально-економічні проблеми: високі ціни на товари масового вжитку, низький рівень зарплат і пенсій, занепад промисловості та сільського господарства, високий

рівень безробіття. Водночас, на відміну від експертів, кримські респонденти більш стримано оцінюють актуальність земельного питання та зовсім не вважають актуальними проблеми в міжнародних відносинах та утиски свободи слова. Також, на їх думку, майже немає проблем, пов'язаних з базуванням у Севастополі ЧФ РФ.

Дев'яте. За експертними оцінками, політика центральної влади у Криму не є ефективною. Найбільш незадовільними, на думку експертів, є дії влади в науково-технічній, інфраструктурній, гуманітарній, аграрній, екологічній сферах. Фактично, поза увагою властей залишається розвиток рекреаційного потенціалу півострова. Негативно оцінюються й дії влади в соціально-економічній сфері.

Схожими є позиції жителів Криму, які оцінили дії центральної влади в усіх перелічених сферах незадовільно (середня оцінка не перевищує 2,52 бала за п'ятибальною шкалою).

Слід додати, що Стратегія економічного та соціального розвитку АР Крим на 2011-2020рр. в експертному середовищі оцінюється неоднозначно. Привертає увагу й та обставина, що більшість (63,3%) кримчан нічого про цей документ не чули, ще 26,9% – щось чули про нього, але з його змістом не знайомі.

Десяте. На думку експертів, найбільш позитивно на ситуацію у Криму впливають (крім України) країни ЄС – держави Західної і Східної Європи, Болгарія, Греція. Відповідно, й серед міжнародних організацій саме ЄС має найбільшу позитивну оцінку. Критично характеризується вплив Росії, Румунії, Туреччини.

На відміну від експертів, громадяни країни і, зокрема, жителі Криму, вважають, що жодних загроз Україні з боку Росії та інших країн світу немає. При цьому, більшість кримських респондентів переконані, що для України існує загроза з боку міжнародного тероризму (59%) і НАТО (51%).

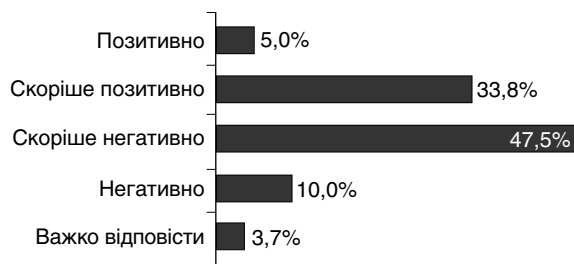
Жителі Криму відзначають найбільш позитивний вплив на політичну ситуацію в Криму з боку РФ, України, СНД і ЄС. При цьому, на їх думку, пріоритетним партнером в економічному розвитку Криму є Росія (66,7% визнали РФ найважливішим партнером). Показники інших країн не співвідносяться з цим результатом.

Одинадцять. Привертають увагу позиції експертів стосовно зовнішнього впливу релігійних організацій. Більшість респондентів вважають, що створюють загрозу безпеці Криму вплив з боку як Руської православної церкви (РПЦ), так і ісламських організацій Кавказького регіону, Близького Сходу та Туреччини. На думку респондентів, найбільш активно цей вплив здійснюється з боку РПЦ та ісламських організацій Туреччини. Слід додати, що серед каналів зовнішнього впливу, які використовуються найбільш активно, експерти називають саме релігійні організації (разом зі ЗМІ і громадськими організаціями). ■

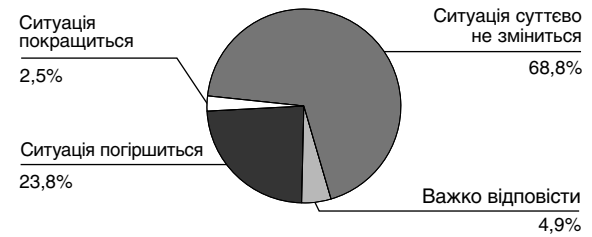
⁵ Оцінки організацій, наведені в окремій таблиці, яка розміщена в попередніх аналітичних матеріалах цього видання.

⁶ Також досить песимістичними є прогнози щодо ситуації у сфері безпеки в цілому в Україні. 59,7% респондентів зазначили, що ситуація або істотно не зміниться, або погіршиться.

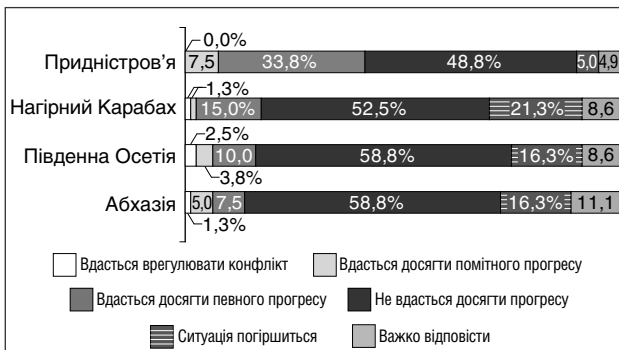
Як би Ви оцінили нинішню ситуацію в сфері безпеки в Чорноморському регіоні? % опитаних експертів

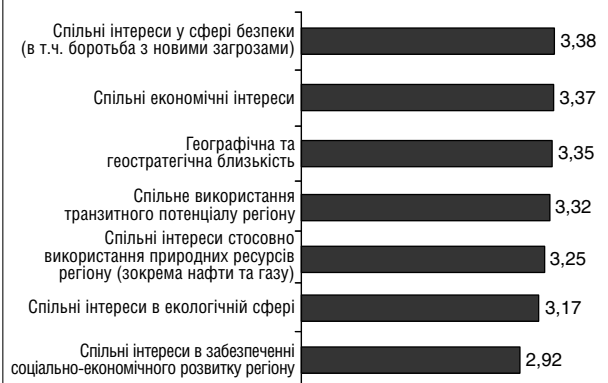
Як зміниться ситуація у сфері безпеки в Чорноморському регіоні в середньостроковій (3-5 років) перспективі? % опитаних експертів

Яка перспектива врегулювання заморожених конфліктів у Чорноморському регіоні на найближчі 3-5 років? % опитаних експертів

Оцінка впливу факторів, що сприяють інтеграції та зміцненню стабільності в Чорноморському регіоні*, середній бал

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, що фактор не впливає, а "5" – має великий вплив.

Оцінка рівня актуальності загроз стабільності та безпеці Чорноморського регіону*, середній бал

Боротьба за енергетичні ресурси регіону	4,18
Конкуренція у сфері транспортування енергоносіїв	4,01
Геополітичне суперництво країн регіону	3,75
Сепаратизм	3,70
Територіальні конфлікти	3,70
Конфлікти на етнічному підґрунті	3,54
Внутрішньополітична нестабільність у країнах регіону	3,41
Мілітаризація регіону	3,39
Погіршення соціально-економічної ситуації в країнах регіону	3,31
Нелегальна міграція	3,27
Транскордонна злочинність	3,23
Наркотовілля	3,13
Погіршення екологічної ситуації в регіоні	3,03
Конфлікти на релігійному підґрунті	2,86
Тероризм	2,72
Торгівля людьми	2,64
Кіберзлочинність	2,15
Розповсюдження зброї масового ураження	1,95

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, що загроза не є актуальною, а "5" – є надзвичайно актуальною.

Оцінка чинників, що загрожують стабільності та перешкоджають інтеграції в Чорноморському регіоні*, середній бал

Різні політичні цілі та стратегічні орієнтації країн регіону	4,00
Значна кількість заморожених конфліктів	3,79
Неврегульованість питання кордонів	3,65
Економічне суперництво	3,52
Корупція, організована злочинність	3,52
Соціально-політична нестабільність у ряді країн регіону	3,49
Економічний занепад, брак фінансових ресурсів	3,48
Відсутність ефективних регіональних міжнародних інституцій, які б забезпечували стабільність і розвиток	3,18
Слабкість організаційної, фінансової допомоги багатосторонньому співробітництву в регіоні	3,13
Неефективність чинної системи міжнародного права	3,04
Соціокультурні та релігійні відмінності	2,91

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, що чинник не загрожує, а "5" – становить надзвичайну загрозу.

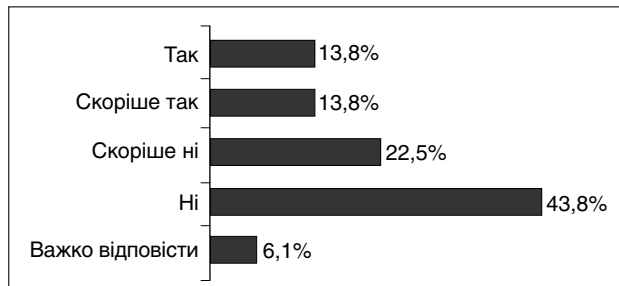

Оцінка рівня і характеру впливу країн і міжнародних організацій на ситуацію в Чорноморському регіоні, % опитаних експертів

	Середній бал*	Характер впливу			Важко відповісти
		Позитивний	Відсутній	Негативний	
ЄС	1,77	75,0	7,5	10,0	7,5
ОЧЕС	1,54	67,5	18,8	1,3	12,4
ОБСЄ	1,44	68,8	18,8	8,8	3,6
Болгарія	1,36	63,9	22,5	6,3	7,3
Україна	1,23	63,8	12,5	17,5	6,2
ООН	1,22	55,0	30,0	1,3	13,7
Держави Східної Європи	1,21	57,5	22,5	7,5	12,5
Рада Європи	1,19	61,3	21,3	3,8	13,6
Туреччина	1,16	62,5	2,5	27,5	7,5
Держави Західної Європи	1,15	65,0	12,5	13,8	8,7
НАТО	1,11	71,3	2,5	20,0	6,2
Азербайджан	1,04	58,8	6,3	20,0	14,9
Греція	0,80	52,5	22,5	18,8	6,2
ОДЕР-ГУАМ	0,58	36,3	42,5	7,5	13,7
СНД	0,38	25,0	41,3	16,3	17,4
Грузія	0,31	51,3	5,0	36,3	7,4
США	0,12	45,0	8,8	31,3	14,9
Китай	0,08	21,3	43,8	8,8	26,1
Молдова	-0,17	22,5	32,5	35,0	10,0
Вірменія	-0,25	23,8	26,3	33,8	16,1
ОДКБ	-0,29	12,5	33,8	27,5	26,2
Росія	-1,17	32,5	0,0	63,8	3,7
Румунія	-1,24	22,5	2,5	67,6	7,4

* За 11-бальною шкалою від "-5" до "+5", де "-5" означає дуже негативний вплив, "0" – вплив відсутній, "+5" – дуже позитивний вплив.

Чи зміцнює безпеку в регіоні угода з Росією про подовження на 25 років терміну перебування ЧФ РФ у Криму? % опитаних експертів

Наскільки вірогідною є реалізація загрози безпеці України в Чорноморському регіоні в середньостроковій (3-5 років) перспективі? % опитаних експертів

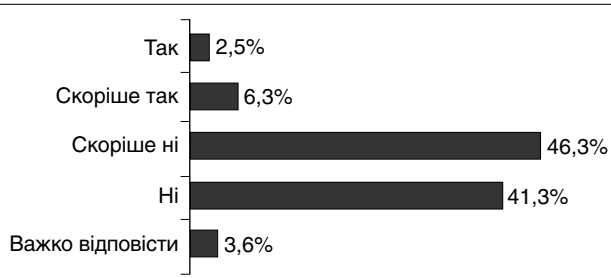
	Висока	Середня	Низька	Відсутня	Важко відповісти
Інформаційні операції проти України	67,5	20,0	5,0	3,8	3,7
Втручання в роботу та порушення штатного режиму функціонування критично важливих інформаційних і комунікаційних систем (мереж)	30,0	33,8	22,5	3,8	9,9
Критичний вплив стихійних лих і техногенних катастроф	28,8	35,0	25,0	3,8	7,4
Порушення суверенітету та територіальної цілісності	26,3	30,0	27,5	15,0	1,2
Втягнення в конфронтацію міжнародних суб'єктів (держав, їх альянсів), у т.ч. з використанням збройної сили	17,5	32,5	37,5	8,8	3,7
Дестабілізуюче накопичення звичайної зброї	11,3	28,8	41,3	17,5	1,1
Поширення на територію України міжнародного тероризму	8,8	31,3	47,5	10,0	2,4
Розповсюдження зброї і матеріалів масового ураження	3,8	22,5	50,0	21,3	2,4

Оцінки перспектив розвитку внутрішньополітичної та соціально-економічної ситуації в кожній з наведених країн Чорноморського регіону на середньострокову (3-5 років) перспективу*, середній бал

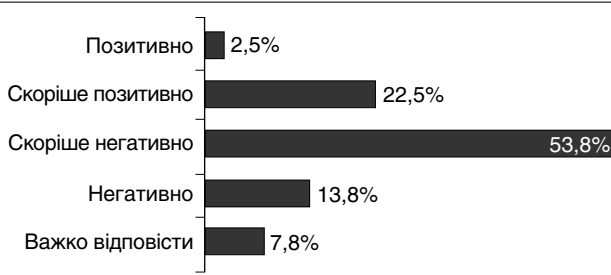
Внутрішньополітична ситуація		Соціально-економічна ситуація	
3,60	Туреччина	3,77	
3,53	Болгарія	3,23	
3,28	Азербайджан	3,62	
3,20	Румунія	3,09	
3,16	Грузія	3,29	
3,00	Росія	3,21	
2,86	Греція	2,45	
2,67	Молдова	2,45	
2,63	Україна	2,46	
2,61	Вірменія	2,47	

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, що перспективи є дуже поганими, а "5" – дуже добрими.

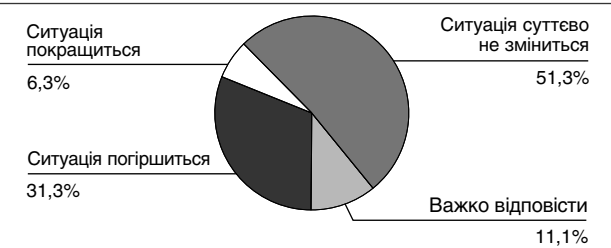
Чи має керівництво України чітку стратегію дій в Чорноморському регіоні? % опитаних експертів

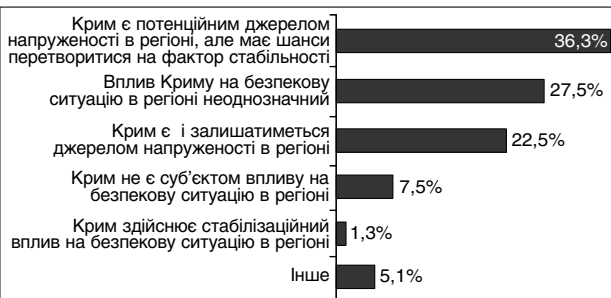
Як би Ви оцінили нинішню ситуацію у сфері безпеки в Криму? % опитаних експертів

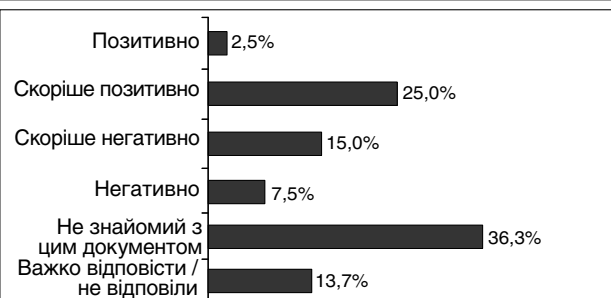
Як зміниться ситуація у сфері безпеки в Криму в середньостроковій (3-5 років) перспективі? % опитаних експертів

Характеристика ролі та місця Криму в системі безпеки в Чорноморському регіоні, % опитаних експертів

Як Ви оцінюєте Стратегію економічного та соціального розвитку АР Крим на 2011-2020рр., затверджену Верховною Радою АР Крим 22 грудня 2010р.? % опитаних експертів

Оцінка рівня актуальності для Криму наведених загроз, % опитаних експертів

	Високий	Середній	Низький	Загрози не існують	Важко відповісти
Зростання конфліктності стосовно перерозподілу земельної власності	67,5	26,3	3,8	1,3	1,1
Занепад інфраструктури	52,5	26,3	16,3	1,3	3,6
Руйнування рекреаційного потенціалу	46,3	32,5	11,3	3,8	6,1
Згорання демократії	45,0	27,5	11,3	6,3	9,9
Погіршення соціально-економічної ситуації	41,3	46,3	11,3	0,0	1,1
Загострення міжнетнічних відносин	40,0	45,0	10,0	1,3	3,7
Зміцнення іноземного політичного, економічного впливу	38,8	35,0	12,5	5,0	8,7
Погіршення внутрішньополітичної ситуації	36,3	48,8	13,8	0,0	1,1
Зростання сепаратизму	33,8	42,5	20,0	2,5	1,2
Загострення міжрелігійних відносин	32,5	40,0	22,5	1,3	3,7
Погіршення криміногенної ситуації	28,8	47,5	16,3	2,5	4,9
Зниження інвестиційної привабливості	28,8	37,5	21,3	6,3	6,1
Погіршення державного управління	26,3	37,5	30,0	2,5	3,7
Погіршення екологічної ситуації	23,8	36,3	35,0	3,8	1,1
Зростання конфліктності довкола військової бази та об'єктів ЧФ РФ	20,0	42,5	28,8	3,8	4,9
Критична залежність стратегічних галузей економіки від іноземного капіталу	17,5	28,8	35,0	13,8	4,9
Поширення на територію Криму міжнародного тероризму	3,8	26,3	53,8	15,0	1,1

Як би Ви оцінили політику центральної влади України стосовно Криму в наведених сферах?*, середній бал

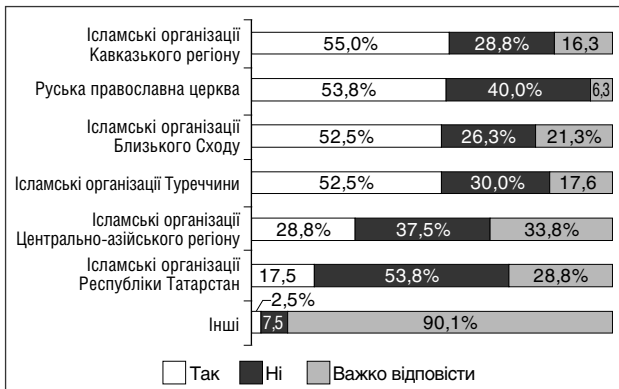
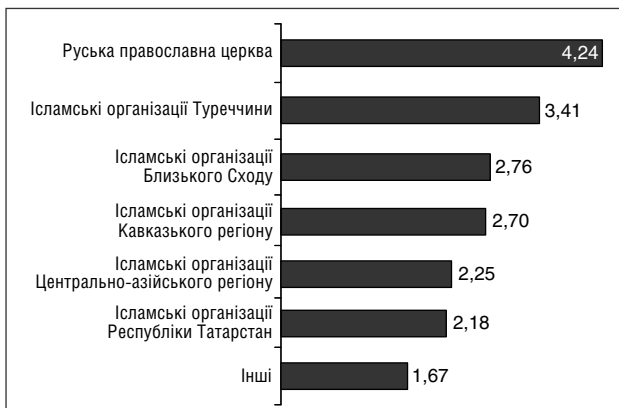

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, що політика дуже погана, а "5" – дуже добра.

Оцінка рівня і характеру впливу країн і міжнародних організацій на ситуацію в Криму,
% опитаних експертів

	Середній бал*	Характер впливу			Важко відповісти
		Позитивний	Відсутній	Негативний	
ЄС	1,22	58,8	15,0	10,0	16,2
ООН	1,19	52,5	31,3	1,3	14,9
ОБСЄ	1,01	58,8	21,3	7,5	12,4
ОЧЕС	0,92	47,5	30,0	5,0	17,5
Україна	0,90	53,8	5,0	26,3	14,9
Держави Східної Європи	0,82	43,8	32,5	6,3	17,4
Рада Європи	0,81	43,8	36,3	3,8	16,1
Держави Західної Європи	0,77	46,3	27,5	8,8	17,4
Болгарія	0,54	28,8	53,8	3,8	13,6
Греція	0,37	27,5	46,3	10,0	16,2
ОДЕР-ГУАМ	0,29	22,5	53,8	6,3	17,4
Грузія	0,14	31,3	31,3	18,8	18,6
Азербайджан	0,14	21,3	48,8	11,3	18,6
США	0,12	40,0	21,3	22,5	16,2
СНД	0,07	20,0	46,3	17,5	16,2
Вірменія	0,02	16,3	52,5	13,8	17,4
Китай	0,00	10,0	58,8	5,0	26,2
Молдова	-0,01	13,8	61,3	12,5	12,4
НАТО	-0,10	35,0	21,3	28,8	14,9
Туреччина	-0,32	41,3	2,5	45,0	11,2
ОДКБ	-0,35	10,0	46,3	25,0	18,7
Румунія	-0,85	10,0	30,0	48,8	11,2
Росія	-1,48	28,8	0,0	60,0	11,2

* За 11-бальною шкалою від "-5" до "+5", де "-5" означає дуже негативний вплив, "0" – вплив відсутній, "+5" – дуже позитивний вплив.

Чи створює загрозу безпеці Криму зовнішній
вплив релігійних організацій?
% опитаних експертівОцінка активності впливу релігійних організацій*,
середній бал

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, що організація не впливає, а "5" – дуже активно впливає.

Які канали зовнішнього впливу на Крим
найбільш активно використовуються?*,
% опитаних експертів

* Експертам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді.

СТАВЛЕННЯ ЖИТЕЛІВ КРИМУ ДО ІМОВІРНИХ ЗАГРОЗ ТА ДО ПИТАНЬ, ЯКІ МАЮТЬ ЗНАЧНИЙ КОНФЛІКТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Крим є особливим регіоном України у багатьох аспектах: починаючи з особливого адміністративного статусу й закінчуючи тим, що він є єдиним регіоном України, де присутня іноземна військова база. Значна частина особливостей Криму тією чи іншою мірою пов'язані також із складом його населення, погляди якого досить часто відрізняються від поглядів населення інших регіонів України. Своїх особливостей надає Криму чисельна етнічна група кримських татар і традиційна орієнтація більшості населення півострова на Росію. Людський фактор часто є визначальним у суспільних і політичних процесах в Автономії. Тому розглядати проблеми безпеки і приймати відповідні рішення необхідно з урахуванням бачення цих проблем кримською спільнотою. З метою з'ясування позицій кримчан стосовно проблем безпеки соціологічна служба Центру Разумкова провела тематичне опитування у Криму¹. Нижче наводиться стислий опис результатів дослідження; кількісні показники узагальнені в діаграмах і таблицях.

1. Проблеми, пов'язані з безпекою не є найбільш гострими для кримчан, – вони не ввійшли до першої десятки найважливіших, з точки зору опитаних, проблем Криму. Так, високий рівень злочинності знаходиться на 14 місці, незадовільна робота правоохоронних органів – на 27, проблеми пов'язані з базуванням ЧФ РФ – на 33, а проблеми напруженості між віруючими різних віросповідань – на 37 місці із 40 проблем, запропонованих респондентам².

Але такі відповіді не свідчать про те, що ситуація у сфері безпеки позитивно оцінюється кримчанами. Проблеми безпеки посіли останні місця в переліку лише на фоні гостроти повсякденних соціально-економічних проблем – низьких зарплат і пенсій, високих цін і тарифів, безробіття тощо. Відповідаючи ж на пряме питання стосовно захищеності від загроз, переважна більшість кримчан повідомили, що не почувують себе захищеними від жодної з них: від епідемічних захворювань (82,6%), терористичних актів (79,6%), техногенних катастроф

(78,7%), стихійних лих (78,5%), зіткнень на між-національному чи міжрелігійному ґрунті (76%), військової агресії (73,4%), спроб відчуження їх власності (73,3%).

2. Кримчани по-різному оцінюють імовірність різних загроз Україні. Найчастіше відзначаються загрози від міжнародного тероризму (59%) і НАТО (51%). Значно менше опитаних бачать загрозу від протистояння між різними регіонами України (17,9%), від української влади (12,8%) та США (12,6%). І зовсім незначне число кримчан вважають, що існує загроза з боку Росії (3,8%) чи інших країн (3,3%).

Оцінки загроз слав'янською спільнотою півострова і кримськими татарами суттєво відрізняються. Кримські татари значно меншою мірою, ніж українці та росіяни, бачать загрозу від НАТО (18,5% кримських татар, 52,8% українців та 56,1% росіян) та США (1,6%, 13,3% та 13,4%, відповідно). Водночас, кримські татари частіше відзначали загрозу з боку Росії (12,4%), тоді як таку думку значно рідше

¹ Використовуються результати загальнокримських соціологічних опитувань, дані яких репрезентативні стосовно дорослого населення АР Крим і Севастополя за основними соціально-демографічними ознаками (вік, стать, тип поселення, національність). Опитування проводилися соціологічною службою Центру Разумкова: 21 лютого – 14 березня 2011р. (опитано 2 020 респондентів віком від 18 років в АР Крим і Севастополі, теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%); 18 жовтня – 9 листопада 2008р. (опитано 6 891 респондент віком від 18 років в АР Крим і Севастополі, теоретична похибка вибірки не перевищує 1,2%).

Результати останнього за часом опитування в Криму порівнюються з результатами всеукраїнського опитування, яке проводилося соціологічною службою Центру Разумкова 2–10 березня 2011р. за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками (регіон проживання, вік, стать, тип поселення). Похибка вибірки не перевищує 2,3%.

Якщо не зазначено інше, дані, що наводяться, стосуються результатів кримського опитування (березень 2011р.) і всеукраїнського опитування (березень 2011р.).

Застосовується такий розподіл областей за регіонами: **Захід:** Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; **Центр:** м.Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; **Південь:** АР Крим, Севастополь, Одеська, Херсонська, Миколаївська області; **Схід:** Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області.

² Докладно див.: розділ “Якість життя, головні проблеми кримчан, шляхи розвитку Криму очима громадян” інформаційно-аналітичних матеріалів “Якість життя жителів криму та перспективи її покращання в контексті реалізації стратегії економічного та соціального розвитку АР Крим на 2011–2020рр.”

висловлювали українці (4,5%) та росіяни (1,9%). Меншою є відмінність щодо загроз від міжнародного тероризму (її відзначили 48,9% кримських татар, 59,8% українців та 61% росіян) та протистояння між регіонами України (11,4%, 14,1% та 20,4%, відповідно). Немає статистично значимої різниці в позиціях етнічних груп стосовно загроз від інших країн та від української влади. Також характерною ознакою відповідей на це питання є те, що жителі курортних населених пунктів Криму, як правило, рідше вказують на зарозу з тих чи інших джерел.

3. Оцінки джерел загроз кримчанами в деяких позиціях істотно відрізняються від загальноукраїнських. Особливо великою є різниця в оцінках загрози Україні з боку НАТО. Тоді як половина (51%) кримчан вважають, що загроза з боку НАТО існує, в середньому по Україні такої думки дотримуються близько п'ятої (20,6%) частини опитаних. Навіть у Південному регіоні, до якого належить і Крим, загрозу від НАТО бачать 40% опитаних – цей показник є нижчим, ніж у Криму, але значно вищим, ніж у решті регіонів. Так на Сході України загрозу від НАТО бачать 25,3% опитаних, у Центрі – 13,1%, а на Заході – 10% респондентів.

Також громадяни України в цілому значно менше, ніж населення Криму очікують загрози від міжнародного тероризму (Україна – 34,5%, Крим – 59%). В оцінці ймовірності цієї загрози Крим не особливо вирізняється в Південному регіоні, де зазначену загрозу відзначили дві третини (66,7%) опитаних. Жителі інших регіонів називали цю загрозу значно рідше: в Центрі – 32,4% опитаних, на Заході – 28%, на Сході – 25,4%.

Водночас, по Україні в цілому частіше, ніж у Криму, відзначалися загрози: від української влади (Україна – 33,4%, Крим – 12,8%); Росії (Україна – 15,3%, Крим – 3,8%); США (Україна – 15,1%, Крим – 12,6%); інших країн (Україна – 7,6%, Крим – 3,3%). Число респондентів у Криму та в цілому по Україні, які вказували на загрозу протистояння між різними регіонами України, статистично значимо не відрізняється.

4. Тенденції, які проявляються в оцінці загроз, підтверджуються в оцінках впливу різних країн і міжнародних організацій на політичну ситуацію в Криму. Оцінка давалася за шкалою від 0 до 10, де “0” означає дуже сильний негативний вплив, “10” – дуже сильний позитивний вплив, а “5” – нейтральний вплив або відсутність впливу. Насамперед, слід зазначити, що середня оцінка впливу більшості країн та організацій, представлених у списку, є **близькою до 5 балів** – тобто громадяни його або не помічають, або ж він є нейтральним. А якщо врахувати велике число опитаних, які вагалися з відповіддю, то можна зробити висновок, що цей вплив є непомітним для громадян. До цієї групи належать такі країни, як Туреччина (середня оцінка 5,16 бала), Китай (4,88), Румунія (4,56), а також організації: ОЧЕС (5,12), ОБСЄ (5,00), ГУАМ (4,86), ООН (4,67). Також до цієї групи можна віднести США: половина (51,1%) опитаних не змогли оцінити американський вплив, а середня оцінка (4,03) хоч і зміщена в напрямі негативу, але незначною мірою. **Позитивним кримчани вважають вплив Росії (7,85), України (7,60) та СНД (6,15); негативним – НАТО (середня оцінка – 1,85 бала, тобто є близькою до абсолютно негативної.)**

В оцінках впливу з боку НАТО, Росії, ЄС і Туреччини помітно вирізняються відповіді кримських татар. Так представники кримськотатарської

спільноти вважають нейтральним вплив як з боку Росії (5,3), так і з боку НАТО (4,6) – тоді як слов'янське населення вплив Росії оцінює позитивно (українці – 8,2 бала, росіяни – 8,0 бала), а вплив НАТО – відверто негативно (українці – 1,9 бала, росіяни – 1,5 бала). Водночас кримські татари позитивним і помітним вважають вплив Туреччини (7,9) та ЄС (7,4), тоді як слов'яни вважають цей вплив нейтральним або непомітним: середня оцінка впливу ЄС складає 5,9 бала серед українців та 5,0 балів серед росіян, а оцінки впливу Туреччини – 5,2 бала та 4,6 бала, відповідно.

5. З огляду на зазначене, закономірними виглядають відповіді кримчан на питання про подовження перебування в Севастополі Чорноморського флоту Росії. Дві третини (64,1%) жителів Криму однозначно впевнені, що відповідна угода з Росією зміцнила безпеку на півострові; ще кожен дев'ятий (11%) – вважає, що угода “*скоріше зміцнила*” безпеку. Натомість лише 9,1% опитаних упевнені, що угода не зміцнить безпеку в Криму, а 7,3% – вважають, що “*скоріше не зміцнить*”.

Відповіді на це питання відрізняються в різних групах респондентів. Найбільші відмінності спостерігаються за етнічною ознакою. Так, оцінки кримських татар кардинально відрізняються від оцінок слов'янського населення. Більшість кримських татар вважають, що угода не зміцнила (48,4%) або скоріше не зміцнила (21,2%) безпеку в Криму. Позитивні відповіді на питання відзначили менше чверті кримських татар (19,6% відповіли “*так*”, 3,8% – “*скоріше так*”). Понад дві третини українців (67,6%) та росіян (70,2%) однозначно впевнені, що угода зміцнила безпеку Криму.

Існує певна залежність від віку: зі зростанням віку респонденти частіше висловлюють впевненість, що угода зміцнила безпеку в Криму. Так, якщо в наймолодшій віковій групі (18-29 років) упевненість у зміцненні безпеки внаслідок підписання угоди висловили 55,4% опитаних, то в найстаршій (старше 60 років) – 72%.

Також дещо відрізняються відповіді на це питання жителів Севастополя, де 90,3% респондентів позитивно оцінили вплив угоди на безпеку в Криму.

Слід зазначити, що вплив підписання угоди з Росією жителі півострова оцінюють значно краще, ніж жителі України в цілому. Відповідаючи на питання “*Чи зміцнила безпеку в Україні угода з Росією про подовження на 25 років терміну перебування Чорноморського Флоту РФ в Криму?*”, приблизно порівну респондентів по Україні в цілому дали позитивні (“*так*” – 21%, “*скоріше так*” – 19,6%) та негативні (“*ні*” – 21,3%, “*скоріше ні*” – 16,6%) відповіді. Причому позитивні відповіді переважали на Півдні (“*так*” – 43,5%, “*скоріше так*” – 20,6%) та Сході (“*так*” – 31,8%, “*скоріше так*” – 30,6%), а негативні – в Центрі (“*ні*” – 29,8%, “*скоріше ні*” – 22,2%) та на Заході країни (“*ні*” – 42,1%, “*скоріше ні*” – 23,8%).

6. Позиції кримчан стосовно змін ситуації у сфері безпеки протягом найближчих п'яти років є невідзначеними. 31,6% опитаних вважають, що ситуація істотно не зміниться, 30,7% – погіршиться, а 23% – покращиться (ще 14,7% опитаних вагалися з відповіддю на питання). Загальна картина не особливо відрізняється від України в цілому, де 42,8% респондентів відповіли, що ситуація істотно не зміниться, 16,9% – погіршиться, а 13,8% – покращиться (ще 26,5% опитаних вагалися з відповіддю на питання).

Відповіді на це питання кримських респондентів певною мірою залежать від віку опитаних: старші респонденти дають дещо більш оптимістичні прогнози. Так, якщо в наймолодшій (18-29 років) віковій групі на покращення ситуації очікують 16,5% респондентів, а на погіршення – 31,6%, то в найстаршій (старше 60 років) – на покращення очікують 31,2% респондентів, а на погіршення – 25,5%.

У відповідях спостерігаються значні відмінності, залежно від етнічної належності респондента. Серед кримських татар панують скептичні настрої: половина з них (51,1%) очікують, що ситуація у сфері безпеки в Криму погіршиться, і лише 7,6% – що покращиться. Розподіл відповідей є серед українців і росіян є подібним і близьким до загальнокримського.

7. Важливим питанням загальної безпеки у Криму є питання міжнаціональних відносин. Певну картину міжнаціональних взаємин на півострові можна скласти на підставі визначення рівня дистанціювання від представників різних етносів і жителів інших регіонів за шкалою соціальної дистанції Е.Богардуса³. Серед усіх опитаних найнижчим є рівень соціальної дистанції стосовно груп “росіяни, які живуть у Криму” (1,91 бала) та “українці, які живуть у Криму” (2,11). Далі йдуть жителі східних і південних областей України (2,89), жителі Росії (3,11) та жителі центральних областей України (3,12). Рівень соціальної дистанції стосовно кримських татар становить 3,97 бала, стосовно інших депортованих народів – 4,06 бала, далі йдуть євреї (4,38) та жителі західних областей України (4,54). Найвищі показники соціальної дистанції – стосовно турків (5,60), грузинів (5,66) та циган (6,02).

Порівняно з листопадом 2008р., помітно знизився рівень соціальної дистанції стосовно жителів центральних і південних областей України, українців та росіян, які живуть у Криму, євреїв, кримських татар та представників інших депортованих народів. Водночас, помітно зросла соціальна дистанція стосовно жителів західних областей України і грузинів, незначно зросла – стосовно жителів Росії, циган і турків.

Рівень соціальної дистанції між представниками української і російської громад Криму є дуже низьким. До того ж, він знизився, порівняно з листопадом 2008р. Для українців у ставленні до росіян, які живуть у Криму, цей показник дорівнює 1,87 бала, для росіян у ставленні до українців, які живуть у Криму, – 2,01. Водночас, рівень дистанціювання представників цих двох етнічних груп від кримських татар є помітно вищим, хоча він також знизився, порівняно з листопадом 2008р.: серед українців він становить 4,10 бала, серед росіян – 4,22 бала. При цьому, кримські татари меншою мірою дистанціюють себе від українців і росіян, які живуть у Криму, – відповідно 2,90 і 2,85 бала (цей рівень також знизився порівняно з листопадом 2008р.).

8. Зниження соціального дистанціювання між основними етнічними групами Криму відбулося на тлі загального зниження рівня міжнаціональної напруженості. Так, якщо в листопаді 2008р. чверть (24,2%) населення півострова вважали, що в Криму може відбутися гострий міжнаціональний конфлікт, а протилежної думки дотримувалися 37,8% опитаних, то зараз абсолютна більшість (59,7%) респондентів

виключають можливість такого конфлікту найближчим часом і лише кожен десятий (10,2%) опитаний вважає, що такий конфлікт може відбутися. Примітно, що відповіді на це питання представників трьох найбільших етнічних груп розподілилися практично однаково.

Серед тих, хто все ж вважає, що гострий міжнаціональний конфлікт можливий, більшість (57,2%) схиляються до думки, що він можливий між росіянами та кримськими татарами. Щоправда, від загальної вибірки це число становить лише 5,9% опитаних. Міжнаціональний конфлікт в іншому складі називали не більше 13,1% тих, хто вважає конфлікт імовірним, або не більше 1,3% загальної вибірки.

Варто додати, що у 2008р. найімовірнішим вважали конфлікт між росіянами та українцями, з одного боку, і кримськими татарами – з іншого, таку відповідь тоді дали 11,4% загального числа опитаних, або 47,3% тих, хто вважав конфлікт імовірним. Зараз же таких учасників конфлікту назвали лише 1,3% загального числа опитаних (13,1% тих, хто вважає конфлікт імовірним). Водночас, незважаючи на значне зменшення числа респондентів, які взагалі вважають конфлікт імовірним, зросло число тих, хто вважає можливим конфлікт між росіянами та кримськими татарами (з 3,9% до 5,9%).

Отже, порівняно з 2008р., міжнаціональна напруженість у Криму, *по-перше* знизилася, *по-друге*, перейшла з площини “слов’яни – кримські татари” до площини “росіяни – кримські татари”.

9. Такі зміни у настроях та зниження загальної напруженості у Криму, ймовірно, могли статися внаслідок зміни влади в Україні. Якщо у 2008р. позиція тодішньої української влади з багатьох питань переважно не сприймалася кримчанами й викликала протест, то позиція нинішньої української влади, особливо в гуманітарних питаннях і питаннях зовнішньої політики, сприймається значно краще. Загальна підтримка кримчанами української влади значно зросла, що могло стати вагомим причиною зниження напруженості у Криму та кращого ставлення жителів півострова до України.

Це, зокрема, підтверджується і змінами у відповідях на питання “*Чи сприймаєте Ви Україну як свою Батьківщину?*”. Ствердно відповіли на це питання майже три чверті (71,3%) жителів Криму. Не вважають Україну своєю Батьківщиною 18,6% кримчан, а кожен десятий (10%) опитаний вагався з відповіддю.

У листопаді 2008р. ситуація відрізнялася кардинально: тоді лише 39,3% респондентів відповіли, що сприймають Україну як свою Батьківщину, а 33,3% опитаних дали протилежну відповідь (ще 27,4% вагалися з відповіддю).

Існує помітна відмінність у відповідях на це питання залежно від етнічної належності респондента. Але якщо з більшості питань вирізняються відповіді кримських татар, а відповіді українців і росіян збігаються, то в цьому питанні дещо іншу позицію мають росіяни. Серед росіян Криму лише дві третини (66,8%) сприймають Україну як свою Батьківщину. Серед українців і кримських татар цей показник перевищує 80% (81,2% українців і 82% кримських татар).

Незважаючи на зростання числа кримчан, які сприймають Україну як свою Батьківщину, цей

³ Шкала апробована та модифікована в Україні Н.Паніною; має такі значення: “1” – готові прийняти представників певної групи в якості членів родини, “2” – близьких друзів, “3” – сусідів, “4” – колег по роботі, “5” – жителів Криму, “6” – відвідувачів Криму, “7” – зовсім не допускали б до Криму. Отже, чим вище значення шкали, тим вищим є рівень соціального дистанціювання стосовно певної групи.

показник у Криму залишається помітно нижчим, ніж по Україні в цілому (93% опитаних по всій Україні сприймають її як свою Батьківщину). Серед регіонів України найнижчим цей показник є на Півдні (86,6%), до якого належить і Крим. У решті регіонів понад 90% опитаних сприймають Україну як свою Батьківщину: на Сході – 91%, на Заході – 95,9%, у Центрі – 96,3%.

10. Релігійна ситуація у Криму відрізняється від загальноукраїнської перш за все значною часткою мусульман і вкрай незначним числом греко-католиків та вірних УПЦ-КП та УАПЦ. Отже, понад три чверті (78,9%) населення півострова вважають себе православними. Друга за чисельністю група – мусульмани (8,8%). По 5,2% опитаних вважають себе просто християнами або не відносять себе до жодного з віросповідань. Решта груп – нечисельні. Більшість православних (52,7% тих, хто відніс себе до православ'я) відносять себе до УПЦ. Близько третини (31,7%) православних вважають себе просто православними, а 10,7% – віднесли себе до Руської православної церкви.

11. Говорячи про ставлення жителів Криму до різних релігій, релігійних течій і церков, насамперед слід відзначити позитивне ставлення до православ'я загалом (79,4% респондентів ставляться позитивно до православ'я, негативне ставлення висловили 2,7% опитаних) і зокрема до УПЦ (66,5% і 3,2%, відповідно) та РПЦ (60,6% та 4,4%, відповідно). До інших релігій і церков переважає байдуже ставлення: абсолютна більшість ставляться до них байдуже, не замислювалися над цим питанням або нічого не чули про таку релігію (течію, церкву). Серед решти релігій і церков найбільш визначені є ставлення до УПЦ-КП (17,8% позитивного ставлення та 7,7% негативного), УАПЦ (14% і 6,2%, відповідно) та Ісламу (14,5% і 12,8%, відповідно).

Звичайно, існують відмінності у ставленні до різних релігій і церков залежно від релігійної і церковної належності самого респондента.

Позитивне ставлення до Ісламу висловили 93,3% мусульман, негативне – лише 0,6%. Респонденти, які ідентифікували себе як просто християни, демонструють помірно позитивне ставлення до Ісламу: позитивно до нього ставляться 29,5% представників цієї групи, негативно – лише 11,4%. А от у ставленні до Ісламу православних негатив (14,5%) переважає над позитивом (5%), хоча більшість православних висловлюють байдуже ставлення до Ісламу.

Позитивне ставлення до православ'я висловили 92,3% православних, негативне – лише 0,9%. Абсолютна більшість (61%) просто християн також позитивно ставляться до православ'я, негативне ставлення висловили 10,5% представників цієї групи. Серед мусульман панує байдуже ставлення до православ'я. Позитивне ставлення до нього висловили 18% мусульман, а негативне – 13,5%.

Якщо говорити про ставлення до різних православних церков, то православні респонденти найбільш позитивно ставляться до УПЦ (78,1% православних ставляться до УПЦ позитивно, 1,4% – негативно). Також абсолютна більшість (69,4%) православних Криму ставляться позитивно до Руської православної церкви. Негативне ставлення до неї висловили лише 3,2% православних. До

УПЦ-КП та УАПЦ серед православних Криму переважає байдуже ставлення: до УПЦ-КП позитивно ставляться 18,2% православних, негативно – 7,2%; ці показники для УАПЦ складають 13,4% та 5,3%, відповідно.

Серед представників усіх православних деномінацій⁴, які можна проаналізувати, переважає байдуже ставлення до УПЦ-КП та УАПЦ. Ставлення ж до УПЦ та РПЦ є дещо відмінним у різних групах. Так, до УПЦ позитивно ставляться 93,6% вірних УПЦ, 75,4% вірних РПЦ та 55,4% просто православних. Позитивне ставлення до РПЦ висловили 80,5% вірних УПЦ, 79,5% вірних РПЦ та 50,4% просто православних.

Серед просто християн більшість (51%) позитивно ставляться до РПЦ. До українських православних церков просто християни ставляться майже однаково. На відміну від православних Криму, які дуже позитивно ставляться до УПЦ й байдуже до УПЦ-КП та УАПЦ, просто християни ставляться помірно позитивно до всіх трьох українських православних церков: до УПЦ позитивно ставляться 38,8% просто християн, негативно – 11,7%, до УПЦ-КП позитивно ставляться 31,7% просто християн, негативно – 11,5%, до УАПЦ позитивно ставляться 29,5% просто християн, негативно – 8,6%. Таким чином, **респонденти, які ідентифікують себе як просто християни до УПЦ ставляться дещо гірше, ніж православні, а до УПЦ-КП та УАПЦ – дещо краще.**

Ставлення мусульман до різних православних церков є переважно байдужим.

Що стосується інших течій і релігій, то ставлення до них з боку різних груп є переважно байдужим, але стосовно всіх релігій спостерігається тенденція, коли ставлення респондентів, які ідентифікували себе як просто християни, є помітно більш позитивним, ніж у інших груп.

Ставлення до різних течій і релігій з боку українців і росіян є дуже близьким. Ці групи демонструють позитивне ставлення до православ'я загалом (85,9% українців і 86,7% росіян), УПЦ (70,5% українців і 72,8% росіян) та РПЦ (60,5% українців і 67,6% росіян). До решти релігій і релігійних течій ці групи демонструють переважно байдуже ставлення.

Переважна більшість кримських татар висловлюють позитивне ставлення до Ісламу (89,1%). До решти релігій і релігійних течій кримські татари демонструють переважно байдуже ставлення.

12. Окремим питанням є ставлення мусульман Криму до своєї релігії. Перш за все слід відзначити, що переважна більшість (94,1%) опитаних мусульман вважають Іслам релігією добра та милосердя. 1,5% мусульман сприймають Іслам як вчення про знищення світового зла і встановлення справедливості на землі, а 0,8% – як вчення про самопожертву людини в ім'я Аллаха. 2% опитаних мусульман дали інші відповіді, а 1,6% вагалися з відповіддю.

Переважна більшість кримських мусульман не бачать протиріччя між лояльністю до держави і до релігії: 92,6% вважають, що правовірний мусульманин повинен виконувати заповіді Ісламу, при цьому він може бути лояльним громадянином своєї держави. Незначне число мусульман вважають, що правовірний мусульманин повинен виконувати заповіді Ісламу, при цьому він повинен прагнути до перетворення

⁴ Серед представників православних деномінацій можна виокремити для аналізу вірних УПЦ, РПЦ та тих, хто відніс себе до просто православних. Групи вірних УПЦ-КП та УАПЦ у масиві є недостатньо чисельними для статистичного аналізу.

держави, в якій він проживає, на ісламських принципах (4,3%) або, що правовірний мусульманин повинен виконувати заповіді Ісламу і домагатися відновлення Халіфату (Всесвітньої Ісламської держави) (1,6%). 1,6% мусульман вагалися з відповіддю на це питання.

Розмірковуючи про розвиток Ісламу в Криму більшість (59,7%) мусульман схилиються до думки, що він повинен розвиватися так, як у Туреччині. Дещо менше чверті (22,1%) мусульман вважають, що Іслам у Криму повинен розвиватися так, як у Саудівській Аравії. 8% мусульман вважають, що кримський Іслам повинен розвиватися своїм шляхом, а 10,1% вагалися з відповіддю (діаграми “*Чим для Вас є Іслам у першу чергу?*”, “*Яким чином повинен розвиватися Іслам у Криму?*”, “*Яке з наведених суджень найбільше відповідає Вашим поглядам?*”).

Одним з чинників, який може вплинути на ситуацію в кримському суспільстві, є досить високий рівень готовності жителів півострова до протестних дій. Найбільше число опитаних готове взяти участь у санкціонованих мітингах та демонстраціях (22,1% опитаних упевнені, що візьмуть у них участь для захисту своїх прав та інтересів, 19,3% – скоріше за все візьмуть участь). Рівень готовності взяти участь у несанкціонованих мітингах та демонстраціях також є високим (13,7% упевнені, що візьмуть участь, 20,7% – скоріше за все візьмуть участь). Значно менше опитаних готові або скоріше готові взяти участь у інших акціях протесту (страйках, бойкотах, блокуваннях руху, вуличних заворушеннях, створенні незалежних збройних формувань).

Слід зазначити, що кримські татари висловлюють значно вищу, ніж у цілому по масиву, готовність до участі в мирних акціях протесту. Зокрема, майже дві третини (61,4%) кримських татар висловили упевненість у тому, що візьмуть участь у санкціонованих мітингах і демонстраціях, половина (48,6%) – у несанкціонованих. 10,9% скоріше за все візьмуть участь у санкціонованих, 19,1% – у несанкціонованих мітингах і демонстраціях. Проте рівень готовності кримських татар до форм протесту, пов'язаних з насильством (вуличні заворушення, створення незалежних збройних формувань) є низьким і не перевищує аналогічні показники серед слов'янського населення Криму.

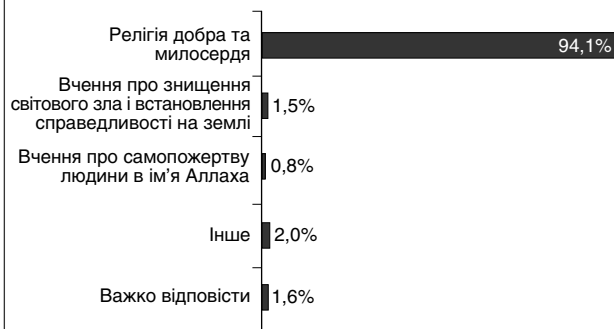
Узагальнюючи наведене, можна зробити такі висновки.

Проблеми, пов'язані з безпекою, не є найбільш гострими для жителів Криму, проте – лише на фоні гостроти повсякденних соціально-економічних проблем. Оцінюючи проблеми безпеки поза соціально-економічним контекстом, переважна більшість кримчан засвідчили, що не почувають себе захищеними від значної кількості загроз.

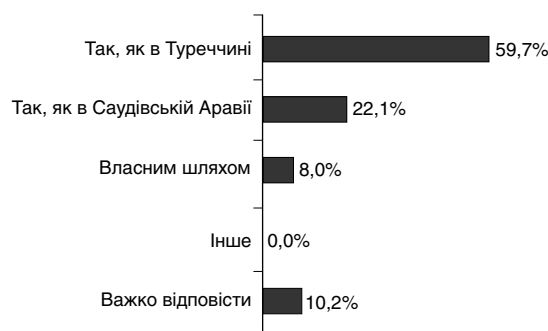
Кримчани вважають найбільш імовірними загрози насамперед від міжнародного тероризму та НАТО. Значно менше опитаних бачать загрозу від протистояння між різними регіонами України, української влади, США. І зовсім незначне число кримчан вважають, що для України існує загроза з боку Росії чи інших країн.

Оцінка загроз суттєво відрізняється у групах кримських татар і слов'янського населення півострова. Кримські татари значно менше, ніж українці та росіяни бачать загрозу від НАТО. Водночас, кримські татари частіше відповідали, що для України існує загроза з боку Росії.

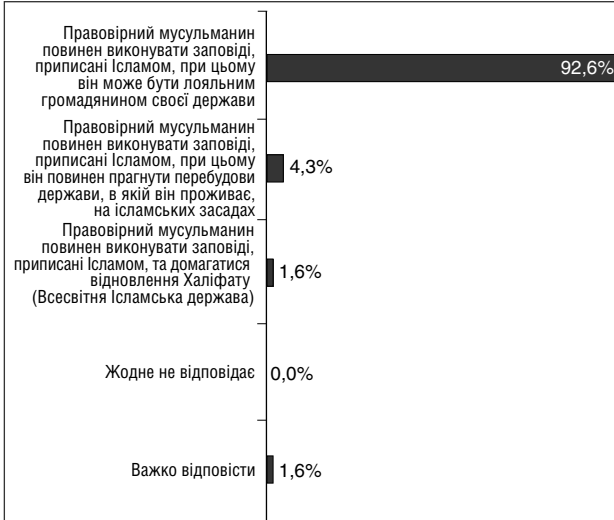
Чим для Вас є Іслам у першу чергу? % мусульман

Яким чином повинен розвиватися Іслам у Криму? % мусульман

Яке з наведених суджень найбільше відповідає Вашим поглядам? % мусульман

Оцінки джерел загроз кримчанами в деяких позиціях істотно відрізняються від загальноукраїнських результатів. Особливо великою є різниця в оцінках загрози Україні з боку НАТО. Так, якщо половина кримчан вважають, що загроза Україні від НАТО існує, то в середньому по Україні такої думки дотримуються лише близько п'ятої частини опитаних. Громадяни України в цілому значно менше, ніж жителі Криму, очікують загрози від міжнародного тероризму. Водночас, респонденти по Україні в цілому частіше, ніж кримчани відзначали, що для України існує загроза від української влади та Росії.

Тенденції, що проявляються в оцінці загроз, підтверджуються в оцінках впливу різних країн і міжнародних організацій на політичну ситуацію в Криму. Вплив більшості країн та організацій, представлених у списку, громадяни не помічають або ж він є нейтральним. Позитивним вважають вплив Росії, України та СНД. На негативному полюсі шкали знаходиться НАТО, оцінка впливу якого є близькою до абсолютно негативної.

В оцінках впливу з боку НАТО, Росії, ЄС і Туреччини відповіді кримських татар помітно відрізняються від відповідей по масиву в цілому та слов'янського населення зокрема. Так, кримські татари вважають нейтральним вплив як з боку Росії, так і з боку НАТО, тоді як слов'янське населення вплив Росії оцінює позитивно, а вплив НАТО – відверто негативно. Водночас, кримські татари позитивним і помітним вважають вплив Туреччини та ЄС, тоді як слов'яни вважають цей вплив нейтральним або непомітним.

Дві третини жителів Криму однозначно впевнені, що угода з Росією про подовження на 25 років терміну перебування Чорноморського Флоту РФ у Криму зміцнила безпеку на півострові. Ще кожен дев'ятий з опитаних вважає, що ця угода скоріше зміцнила безпеку. Оцінки кримських татар у цьому питанні кардинально відрізняються від оцінок слов'янського населення. Більшість кримських татар вважають, що угода не зміцнила або скоріше не зміцнила безпеку в Криму.

Картину міжнаціональних взаємин на півострові можна скласти на підставі визначення рівня дистанціювання від представників різних етносів і жителів інших регіонів за шкалою соціальної дистанції Е.Богардуса. Серед усіх опитаних найнижчим є рівень соціальної дистанції стосовно груп “росіяни, які живуть у Криму” та “українці, які живуть у Криму”. Найвищі показники соціальної дистанції – стосовно турків, грузинів та циган.

Порівняно з 2008р., помітно знизився рівень соціальної дистанції стосовно жителів центральних південних областей України, українців і росіян, які живуть у Криму, євреїв, кримських татар та представників інших депортованих народів. Помітно зросла соціальна дистанція стосовно жителів західних областей України та грузинів, не суттєво зросла – стосовно жителів Росії, циган і турків.

Рівень соціальної дистанції між представниками української і російської громад Криму є дуже низьким. До того ж він знизився, порівняно з листопадом 2008р. Водночас, рівень дистанціювання представників цих двох етнічних груп від кримських татар є помітно вищим, хоча він також знизився, порівняно з листопадом 2008р. При цьому, кримські татари меншою мірою дистанціюють себе від українців і росіян, які живуть у Криму (цей рівень також знизився, порівняно з листопадом 2008р.)

Зниження соціального дистанціювання між основними етнічними групами Криму відбулося на тлі загального зниження рівня міжнаціональної напруженості. Так, якщо в листопаді 2008р. чверть (24,2%) населення півострова вважали, що в Криму може відбутися гострий міжнаціональний конфлікт, а протилежної думки дотримувалися 37,8% опитаних, то зараз абсолютна більшість (59,7%) респондентів виключають можливість такого конфлікту найближчим часом і лише

кожен десятий (10,2%) опитаний вважає, що такий конфлікт може відбутися. Відповіді на це питання представників трьох найбільших етнічних груп розподілилися практично однаково.

Серед тих, хто все ж вважає, що гострий міжнаціональний конфлікт є можливим, більшість схиляються до думки, що він можливий між росіянами та кримськими татарами. У 2008р. найімовірнішим вважали конфлікт між росіянами та українцями, з одного боку, і кримськими татарами – з іншого. Зараз таких учасників конфлікту назвали лише 1,3% загального числа опитаних. Водночас, незважаючи на значне зменшення числа респондентів, які вважають конфлікт імовірним, зросло число тих, хто вважає можливим конфлікт між росіянами і кримськими татарами.

Отже, порівняно з 2008р. міжнаціональна напруженість у Криму, *по-перше*, знизилася, *по-друге*, перейшла з площини “слов'яни – кримські татари” до площини “росіяни – кримські татари”.

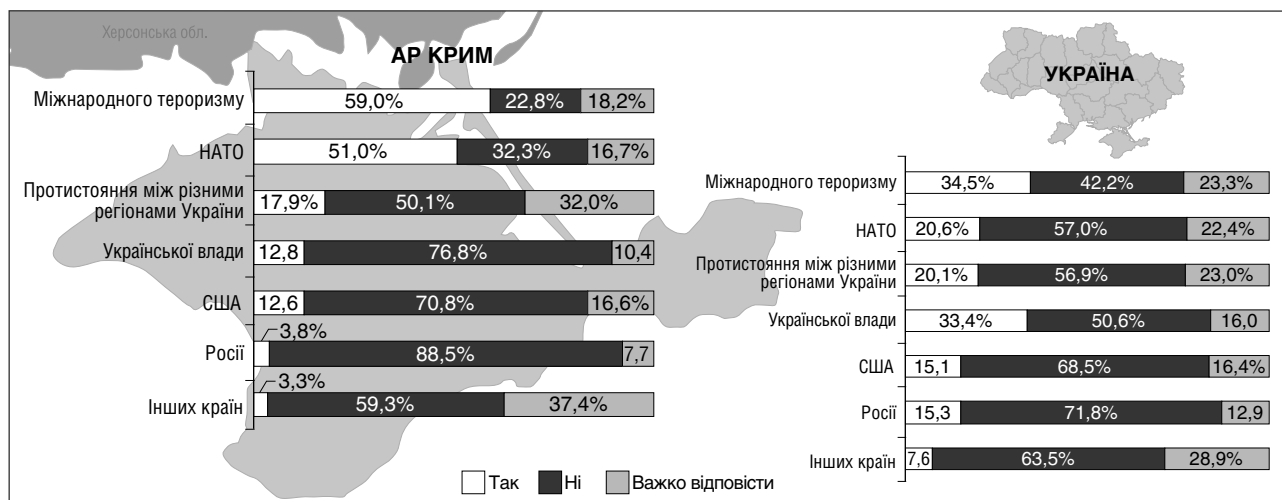
Такі зміни в настроях і зниження загальної напруженості у Криму, ймовірно, могли статися внаслідок зміни влади в Україні. Якщо у 2008р. позиція тодішньої української влади з багатьох питань переважно не сприймалася населенням Криму й викликала протест, то позиція нинішньої української влади, особливо в гуманітарних питаннях і питаннях зовнішньої політики, значно краще сприймається кримчанами. Загальна підтримка кримчанами української влади істотно зросла, що могло стати вагомою причиною зниження напруженості у Криму і кращого ставлення жителів півострова до України.

На питання “Чи сприймаєте Ви Україну як свою Батьківщину?” ствердно відповіли майже три чверті жителів Криму. У листопаді 2008р. ситуація відрізнялася кардинально: тоді лише 39,3% респондентів відповіли, що сприймають Україну як свою Батьківщину. Існує помітна відмінність у відповідях на це питання залежно від етнічної належності респондента. Але якщо з більшості питань вирізняються відповіді кримських татар, а відповіді українців і росіян збігаються, то в цьому питанні дещо іншу позицію мають росіяни. Серед росіян Криму лише дві третини сприймають Україну як свою Батьківщину. Серед українців і кримських татар цей показник перевищує 80%.

Релігійна ситуація у Криму відрізняється від загальноукраїнської перш за все значною часткою мусульман і вкрай незначним числом греко-католиків і вірних УПЦ-КП та УАПЦ. Понад три чверті населення півострова вважають себе православними. Друга за чисельністю група – мусульмани (8,8%). Більшість православних відносять себе до УПЦ.

Жителі Криму позитивно ставляться до православ'я загалом, та до УПЦ і РПЦ зокрема. До інших релігій і церков переважає байдуже ставлення. Серед православних спостерігається позитивне ставлення до православ'я загалом і до УПЦ та РПЦ зокрема. Серед мусульман відзначається позитивне ставлення до Ісламу та переважно байдуже – до інших течій і релігій.

Переважна більшість опитаних мусульман вважають Іслам релігією добра та милосердя і схиляються до думки, що він повинен розвиватися так, як у Туреччині.

Чи існує загроза Україні від...?
% опитаних

		НАЦІОНАЛЬНІСТЬ (АР Крим)			РЕГІОНИ (АР Крим)				РЕГІОНИ (Україна)			
		Українці	Росіяни	Кримські татари	Сільсько-господарські	Промислові	Курортні	Севастополь	Захід	Центр	Південь	Схід
Міжнародного тероризму	Так	59,8	61,0	48,9	55,6	60,0	47,7	79,2	28,0	32,4	66,7	25,4
	Ні	22,3	23,0	20,7	23,4	24,0	27,0	14,5	47,8	49,8	17,0	43,1
	Важко відповісти	17,9	16,0	30,4	21,0	16,0	25,3	6,3	24,2	17,8	16,3	31,5
НАТО	Так	52,8	56,1	18,5	47,0	58,0	40,0	64,7	10,0	13,1	40,0	25,3
	Ні	33,3	29,6	42,9	33,0	29,9	35,9	29,3	64,5	68,7	37,7	49,9
	Важко відповісти	13,9	14,3	38,6	20,0	12,1	24,1	6,0	25,5	18,2	22,3	24,8
Протистояння між різними регіонами України	Так	14,1	20,4	11,4	19,0	17,9	14,7	19,3	23,9	19,9	25,2	15,8
	Ні	52,1	50,9	42,4	47,3	51,3	48,7	56,5	50,1	60,3	50,8	60,2
	Важко відповісти	33,8	28,7	46,2	33,7	30,8	36,6	24,2	26,0	19,8	24,0	24,0
Української влади	Так	11,0	13,7	7,6	14,1	8,5	17,5	9,1	48,7	34,0	21,9	29,3
	Ні	78,1	77,0	73,9	74,1	81,3	71,2	84,0	33,3	51,2	68,0	52,0
	Важко відповісти	10,9	9,3	18,5	11,8	10,2	11,3	6,9	18,0	14,8	10,1	18,7
США	Так	13,3	13,4	1,6	12,2	18,5	7,4	12,6	8,5	11,9	20,3	19,8
	Ні	71,4	69,2	84,2	67,9	72,3	73,3	72,3	76,9	73,3	61,1	61,9
	Важко відповісти	15,3	17,4	14,2	19,9	9,2	19,3	15,1	14,6	14,8	18,6	18,3
Росії	Так	4,5	1,9	12,4	4,2	4,7	3,2	2,3	39,5	17,6	5,2	3,3
	Ні	88,5	94,1	53,0	85,1	90,3	87,8	95,2	38,7	69,3	87,6	86,5
	Важко відповісти	7,0	4,0	34,6	10,7	5,0	9,0	2,5	21,8	13,1	7,2	10,2
Інших країн	Так	3,9	2,8	4,4	4,1	3,6	1,8	3,4	8,0	7,1	12,1	5,8
	Ні	58,5	61,6	45,4	55,0	64,7	53,8	69,2	59,9	71,5	45,9	65,9
	Важко відповісти	37,6	35,6	50,2	40,9	31,7	44,4	27,4	32,1	21,4	42,0	28,3

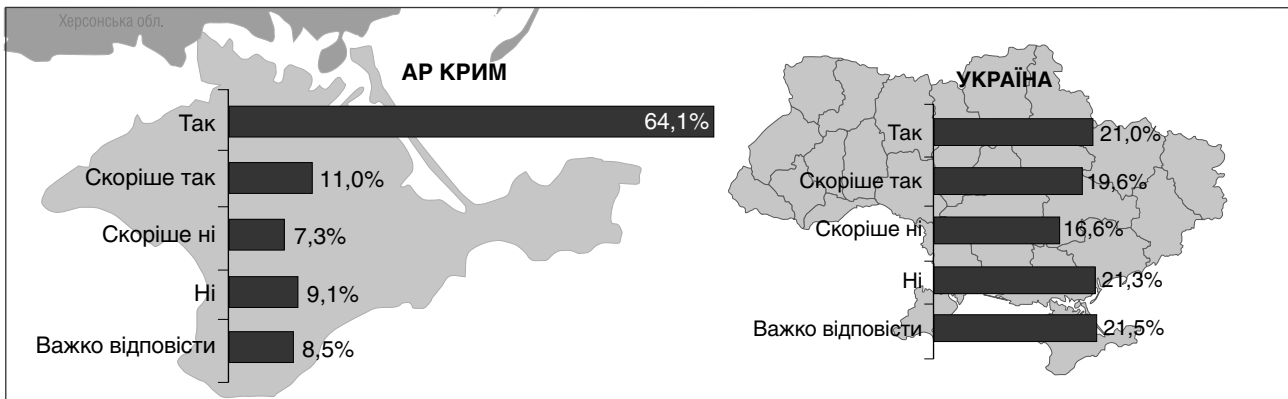
Наскільки сильно впливають керівництво країн і міжнародні організації на політичну ситуацію в Криму?*
середній бал

	КРИМ	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		
		Українці	Росіяни	Кримські татари
Росія	7,85	8,2	8,0	5,3
Україна	7,60	8,1	7,4	7,6
СНД	6,15	6,6	6,0	4,9
ЄС	5,49	5,9	5,0	7,4
Туреччина	5,16	5,2	4,6	7,9
ОЧЕС	5,12	5,2	5,1	5,2
ОБСЄ	5,00	5,3	4,7	5,6
Китай	4,88	4,9	4,7	5,5
ГУАМ	4,86	4,9	4,8	5,3
ООН	4,67	4,5	4,6	5,4
Румунія	4,56	5,0	4,2	5,3
США	4,03	4,2	3,7	5,3
НАТО	1,85	1,9	1,5	4,6

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де "0" означає дуже сильний негативний вплив, "5" – нейтральний вплив або відсутність впливу, а "10" – дуже сильний позитивний вплив.

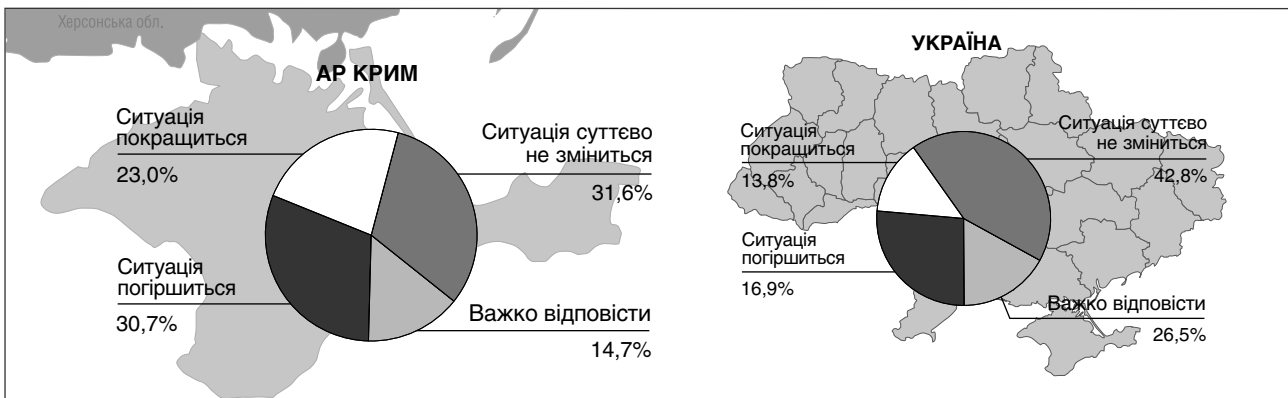

Чи зміцнює безпеку в Україні угода з Росією про подовження на 25 років терміну перебування ЧФ РФ у Криму?
% опитаних

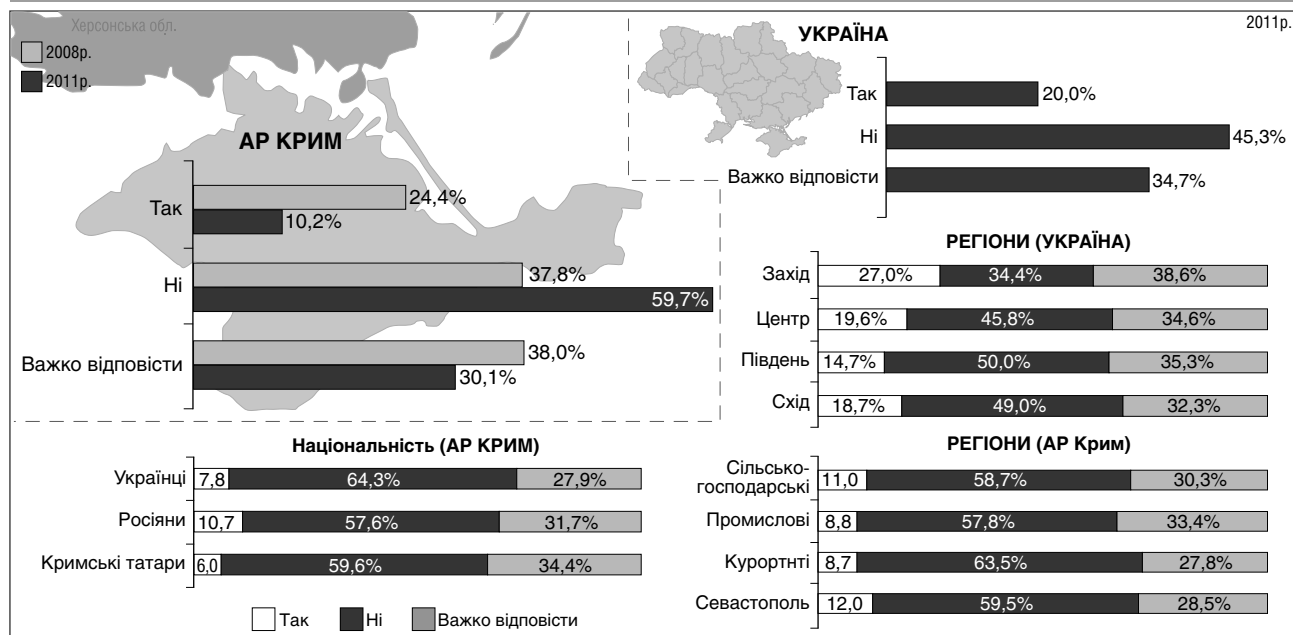
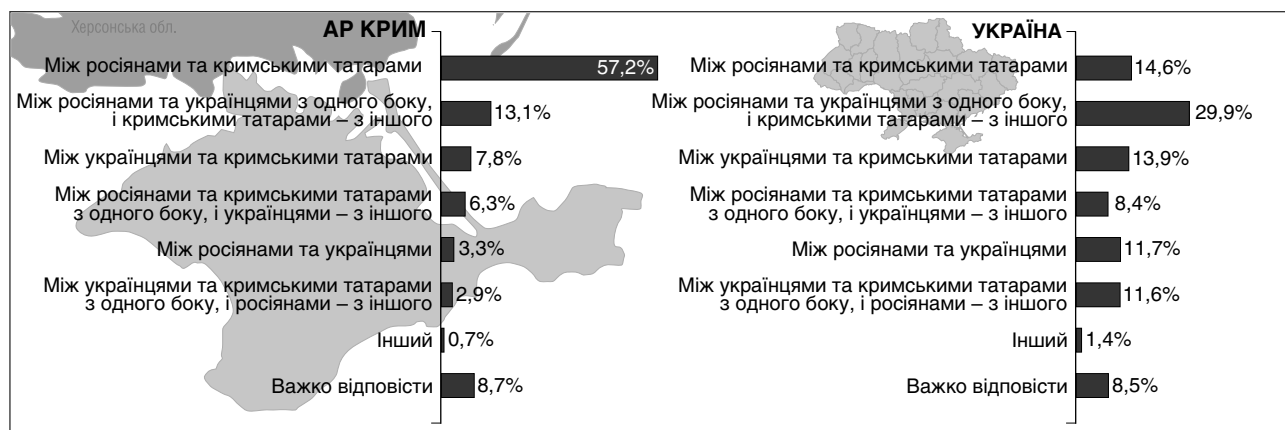
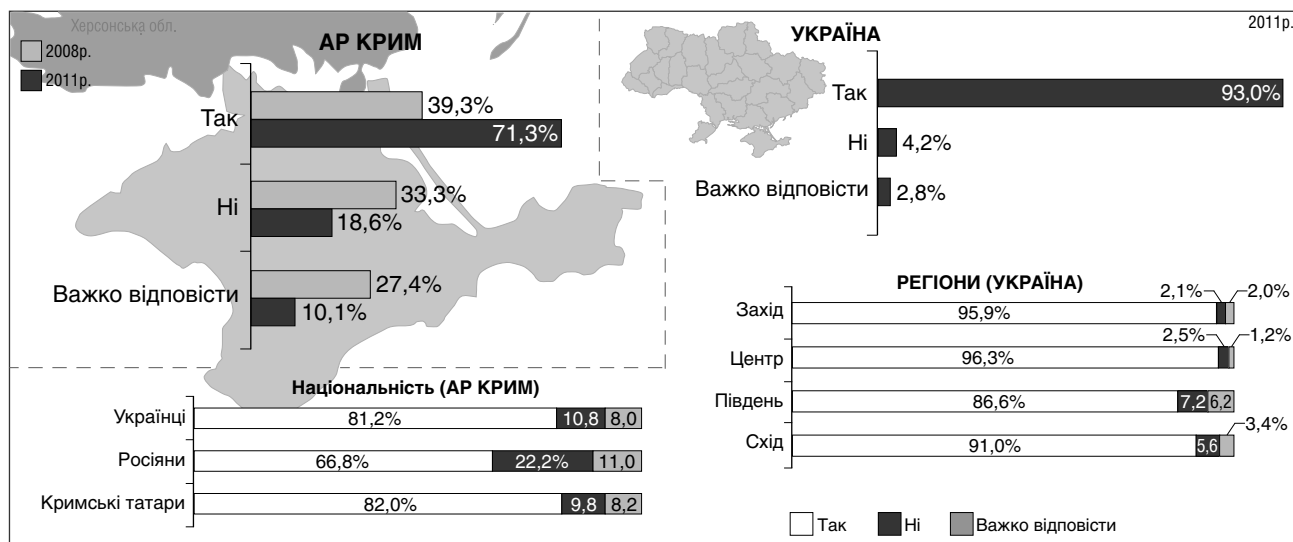

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ (АР Крим)			ВІК (АР Крим)					РЕГІОНИ (АР Крим)				РЕГІОНИ (Україна)			
	Українці	Росіяни	Кримські татари	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Сільсько-господарські	Промислові	Курортні	Севастополь	Захід	Центр	Південь	Схід
Так	67,6	70,2	19,6	55,4	63,6	65,8	63,8	72,0	57,0	63,2	62,4	83,2	3,8	9,7	43,5	31,8
Скоріше так	9,8	12,3	3,8	14,6	12,9	10,9	9,3	7,3	11,3	9,6	14,9	7,1	10,3	13,9	20,6	30,6
Скоріше ні	5,5	6,0	21,2	8,5	7,3	6,6	7,9	5,9	10,2	7,6	5,5	2,6	23,8	22,2	10,1	9,7
Ні	8,6	3,6	48,4	10,6	8,2	8,9	10,1	7,7	12,4	7,0	8,7	4,8	42,1	29,8	7,5	7,2
Важко відповісти	8,5	7,9	7,0	10,8	7,9	7,8	9,0	7,1	9,1	12,6	8,5	2,3	20,0	24,4	18,3	20,7

Як зміниться ситуація у сфері безпеки в Криму в середньостроковій (3-5 років) перспективі?
% опитаних

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ (АР Крим)			ВІК (АР Крим)					РЕГІОНИ (АР Крим)				РЕГІОНИ (Україна)			
	Українці	Росіяни	Кримські татари	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Сільсько-господарські	Промислові	Курортні	Севастополь	Захід	Центр	Південь	Схід
Ситуація покращиться	27,6	23,9	7,6	16,5	20,0	21,2	25,0	31,2	19,8	22,6	22,5	31,1	9,7	9,7	26,2	14,5
Ситуація суттєво не зміниться	30,5	31,8	30,4	35,2	32,1	32,7	30,4	28,1	31,7	31,8	30,3	33,1	43,1	44,4	37,4	43,6
Ситуація погіршиться	28,2	28,7	51,1	31,6	35,6	33,5	29,1	25,5	32,4	30,3	29,7	28,3	21,8	17,4	18,4	13,0
Важко відповісти	13,7	15,6	10,9	16,7	12,3	12,6	15,5	15,2	16,1	15,3	17,5	7,5	25,4	28,5	18,0	28,9

Чи може найближчим часом в АР Крим відбутися гострий міжнаціональний конфлікт?
% опитаних

Якщо Ви допускаєте можливість такого конфлікту, то між якими з названих груп він може відбутися в першу чергу?
% тих, хто вважає, що конфлікт може відбутися

Чи сприймаєте Ви Україну як свою Батьківщину?
% опитаних

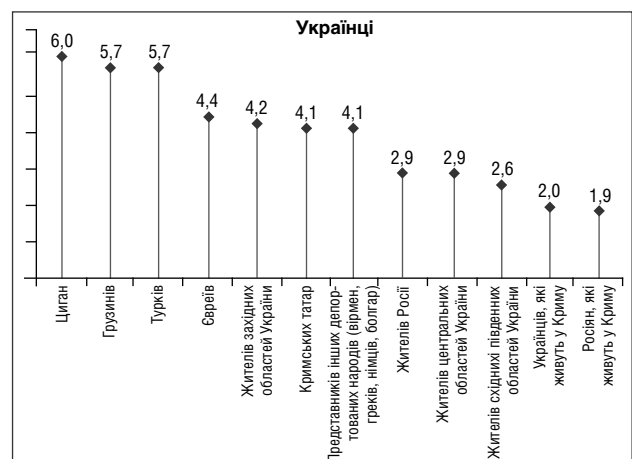
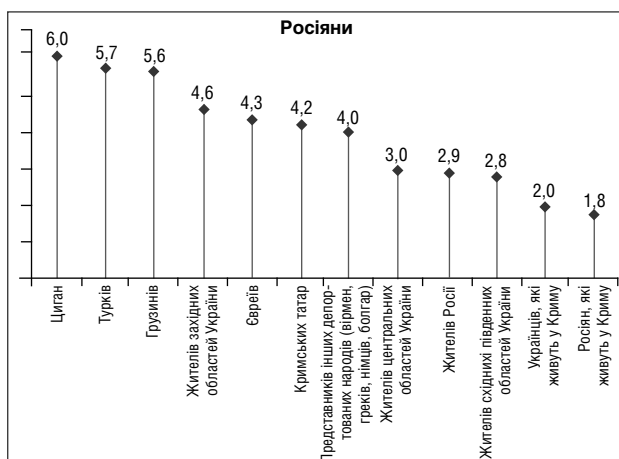
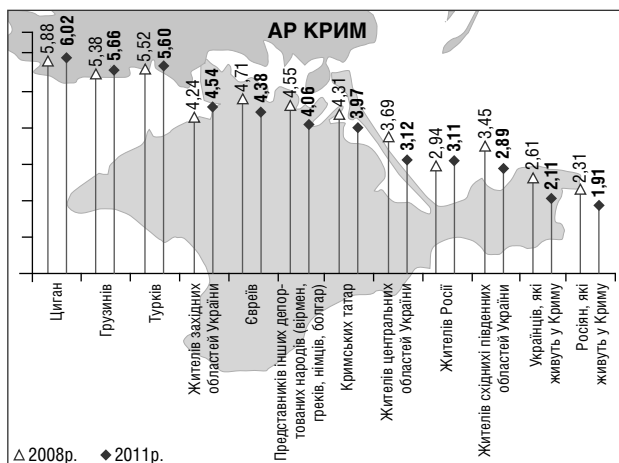

Якою мірою Ви готові прийняти кожну з наведених груп в якості...?

% опитаних

	Членів родини	Близьких друзів	Сусідів	Колег по роботі	Жителів Криму	Відвідувачів Криму	Взагалі не допускав би в Крим	Відмова від відповіді
Росіян, які живуть у Криму	62,5	11,1	10,0	3,1	11,0	0,9	0,1	1,3
Українців, які живуть у Криму	51,2	17,7	13,7	2,4	12,5	1,1	0,3	1,1
Жителів Росії	44,6	6,4	5,2	4,9	11,2	25,9	0,3	1,5
Жителів східних і південних областей України	41,6	9,4	13,9	7,6	4,8	21,5	0,1	1,1
Жителів центральних областей України	38,5	8,1	11,2	10,5	5,5	24,7	0,3	1,2
Жителів західних областей України	11,7	6,3	9,9	10,1	8,1	46,0	3,1	4,8
Кримських татар	10,0	13,4	18,3	10,2	27,6	8,3	9,2	3,0
Представників інших депортованих народів (вірмен, греків, німців, болгар)	3,2	16,6	23,1	11,1	20,6	17,8	5,0	2,6
Євреїв	3,1	15,0	16,9	12,0	11,6	28,2	8,0	5,2
Турків	2,6	4,1	3,0	1,8	7,7	60,0	13,0	7,8
Грузинів	1,9	3,6	3,3	2,8	7,1	59,4	14,5	7,4
Циган	1,2	2,5	2,3	0,4	4,8	50,2	30,4	8,2

Рівень соціальної дистанції (за шкалою Е.Богардуса)*, середній бал

* За шкалою соціальної дистанції Е.Богардуса (апробованої і модифікованої в Україні Н.В.Паніною). Максимальне значення шкали (7 балів) відповідає максимальному дистанціюванню від представників певної групи, мінімальне значення (1 бал) – мінімальному дистанціюванню.

Як Ви ставитеся до наведених релігій та релігійних течій?
% опитаних

	Позитивно	Байдуже	Негативно	Не замислювався над цим	Нічого не чув про таку релігію (течію)	Не відповіли
Православ'я	79,4	11,1	2,7	6,2	0,0	0,6
Українська православна церква – Московський патріархат	66,5	17,5	3,2	11,4	0,5	0,9
Руська православна Церква	60,6	24,4	4,4	9,6	0,3	0,7
Українська православна церква – Київський патріархат	17,8	51,8	7,7	19,5	2,2	1,0
Іслам	14,5	38,5	12,8	32,4	0,6	1,2
Українська автокефальна православна церква	14,0	44,8	6,2	21,1	12,7	1,2
Греко-католицизм	9,0	39,4	6,6	22,5	21,6	0,9
Римо-католицизм	8,3	32,3	6,8	20,2	31,7	0,7
Юдаїзм	7,0	43,1	9,9	35,5	3,5	1,0
Протестантизм	6,9	30,2	7,8	20,7	33,5	0,9
Євангельські та Харизматичні церкви	6,1	25,3	9,5	17,5	40,7	0,9
Східні релігії і духовні практики (буддизм, йога та ін.)	6,1	27,9	8,1	22,3	34,6	1,0

Православ'я

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ			ВІРОСПОВІДАННЯ			ПРАВОСЛАВНА ДЕНОМІНАЦІЯ		
	Українці	Росіяни	Кримські татари	Православні	Мусульмани	Просто християни	УПЦ	РПЦ	Просто православні
Позитивно	85,9	86,7	22,4	92,3	18,0	61,0	96,1	94,7	86,2
Байдуже	8,4	7,9	38,3	5,5	41,0	15,2	2,6	3,5	10,3
Негативно	2,2	1,2	12,0	0,9	13,5	10,5	0,2	0,6	1,4
Не замислювався над цим	2,7	3,8	26,8	1,2	27,5	13,3	0,5	1,2	1,6
Нічого не чув про таку релігію (течію)	0,2	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0
Не відповіли	0,6	0,4	0,5	0,0	0,0	0,0	0,5	0,0	0,6

Українська православна церква – Московський патріархат

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ			ВІРОСПОВІДАННЯ			ПРАВОСЛАВНА ДЕНОМІНАЦІЯ		
	Українці	Росіяни	Кримські татари	Православні	Мусульмани	Просто християни	УПЦ	РПЦ	Просто православні
Позитивно	70,5	72,8	16,5	78,1	14,0	38,8	93,6	75,4	55,4
Байдуже	17,2	14,1	40,7	13,6	42,5	15,5	4,3	17,0	25,8
Негативно	2,7	1,7	12,1	1,4	13,4	11,7	0,5	2,9	1,8
Не замислювався над цим	7,8	10,0	28,6	6,2	28,5	32,0	0,8	3,5	15,4
Нічого не чув про таку релігію (течію)	1,0	0,4	0,0	0,4	0,0	1,0	0,0	1,2	0,8
Не відповіли	0,8	1,0	2,1	0,3	1,6	1,0	0,8	0,0	0,8

Руська православна Церква

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ			ВІРОСПОВІДАННЯ			ПРАВОСЛАВНА ДЕНОМІНАЦІЯ		
	Українці	Росіяни	Кримські татари	Православні	Мусульмани	Просто християни	УПЦ	РПЦ	Просто православні
Позитивно	60,5	67,6	18,6	69,4	15,7	51,0	80,5	79,5	50,4
Байдуже	24,7	22,2	41,0	22,0	43,3	19,2	13,4	15,8	36,0
Негативно	5,7	2,2	12,0	3,2	13,5	7,7	2,5	2,3	3,6
Не замислювався над цим	7,4	7,1	27,9	4,7	27,5	22,1	2,5	1,8	9,1
Нічого не чув про таку релігію (течію)	1,0	0,2	0,0	0,4	0,0	0,0	0,5	0,0	0,2
Не відповіли	0,7	0,7	0,5	0,3	0,0	0,0	0,6	0,6	0,7

Українська православна церква – Київський патріархат

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ			ВІРОСПОВІДАННЯ			ПРАВОСЛАВНА ДЕНОМІНАЦІЯ		
	Українці	Росіяни	Кримські татари	Православні	Мусульмани	Просто християни	УПЦ	РПЦ	Просто православні
Позитивно	19,6	17,5	8,2	18,2	7,3	31,7	14,1	23,5	20,0
Байдуже	52,4	52,7	48,9	55,6	49,2	19,2	57,0	56,5	54,0
Негативно	7,0	7,2	11,4	7,2	12,8	11,5	7,7	8,2	5,5
Не задумувався над цим	16,0	19,7	29,3	16,2	29,1	35,6	17,8	8,8	17,2
Нічого не чув про таку релігію (течію)	3,7	2,2	0,0	2,5	0,0	1,0	2,8	2,9	2,2
Не відповіли	1,3	0,7	2,2	0,3	1,6	1,0	0,6	0,1	1,1

Іслам

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ			ВІРОСПОВІДАННЯ			ПРАВОСЛАВНА ДЕНОМІНАЦІЯ		
	Українці	Росіяни	Кримські татари	Православні	Мусульмани	Просто християни	УПЦ	РПЦ	Просто православні
Позитивно	6,5	6,9	89,1	5,0	93,3	29,5	4,5	2,9	5,5
Байдуже	41,7	41,4	7,7	43,8	3,9	21,0	39,6	55,6	46,4
Негативно	14,9	13,4	0,5	14,5	0,6	11,4	11,9	15,8	17,0
Не замислювався над цим	34,8	36,6	1,6	35,2	1,7	38,1	42,7	23,4	28,7
Нічого не чув про таку релігію (течію)	1,0	0,4	0,5	0,6	0,6	0,0	0,6	1,2	0,8
Не відповіли	1,1	1,3	0,6	0,9	0,0	0,0	0,7	1,1	1,6

Як Ви ставитеся до наведених релігій та релігійних течій?

% опитаних

(продовження)

Українська автокефальна православна церква

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ			ВІРОСПОВІДАННЯ			ПРАВОСЛАВНА ДЕНОМІНАЦІЯ		
	Українці	Росіяни	Кримські татари	Православні	Мусульмани	Просто християни	УПЦ	РПЦ	Просто православні
Позитивно	13,7	14,0	8,2	13,4	7,2	29,5	11,6	17,5	12,8
Байдуже	46,5	45,6	38,0	48,0	38,3	21,0	44,0	48,0	54,9
Негативно	6,4	4,6	13,0	5,3	14,4	8,6	3,7	9,4	5,1
Не замислювався над цим	18,9	22,1	22,3	19,4	21,7	35,2	23,2	11,7	16,6
Нічого не чув про таку релігію (течію)	13,3	12,5	16,3	13,3	16,7	4,8	16,8	11,7	9,5
Не відповіли	1,2	1,2	2,2	0,6	1,7	0,9	0,7	1,7	1,1

Греко-католицизм

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ			ВІРОСПОВІДАННЯ			ПРАВОСЛАВНА ДЕНОМІНАЦІЯ		
	Українці	Росіяни	Кримські татари	Православні	Мусульмани	Просто християни	УПЦ	РПЦ	Просто православні
Позитивно	6,3	9,0	13,0	6,6	11,9	29,5	5,2	10,6	7,3
Байдуже	39,3	41,9	26,1	42,5	25,4	23,8	37,4	45,3	47,8
Негативно	9,4	4,7	8,7	6,5	9,6	5,7	3,9	4,7	10,1
Не замислювався над цим	20,7	24,8	11,4	21,6	11,9	39,0	22,1	15,9	22,7
Нічого не чув про таку релігію (течію)	23,4	18,7	39,1	22,3	40,7	1,9	30,7	23,5	10,5
Не відповіли	0,9	0,9	1,7	0,5	0,5	0,1	0,7	0,0	1,6

Римо-католицизм

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ			ВІРОСПОВІДАННЯ			ПРАВОСЛАВНА ДЕНОМІНАЦІЯ		
	Українці	Росіяни	Кримські татари	Православні	Мусульмани	Просто християни	УПЦ	РПЦ	Просто православні
Позитивно	5,7	8,5	13,0	6,0	11,8	27,4	4,6	10,0	6,7
Байдуже	31,3	33,9	23,9	33,7	23,0	22,6	24,7	39,4	44,5
Негативно	9,8	5,0	8,7	6,8	9,6	5,7	4,0	5,3	10,2
Не замислювався над цим	18,6	22,1	9,2	18,9	9,6	40,6	17,4	15,9	22,4
Нічого не чув про таку релігію (течію)	34,0	29,9	44,6	34,2	46,1	3,8	48,5	29,4	15,4
Не відповіли	0,6	0,6	0,6	0,4	0,0	0,0	0,8	0,0	0,8

Іудаїзм

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ			ВІРОСПОВІДАННЯ			ПРАВОСЛАВНА ДЕНОМІНАЦІЯ		
	Українці	Росіяни	Кримські татари	Православні	Мусульмани	Просто християни	УПЦ	РПЦ	Просто православні
Позитивно	4,5	6,9	13,1	4,8	11,7	26,7	4,8	1,2	5,3
Байдуже	43,6	42,7	42,6	45,0	43,0	21,9	40,3	60,0	47,4
Негативно	12,5	9,6	3,8	10,8	5,0	11,4	8,4	8,8	14,0
Не замислювався над цим	34,8	36,9	32,8	35,6	33,0	40,0	43,5	25,3	28,1
Нічого не чув про таку релігію (течію)	3,9	3,0	6,0	3,3	6,1	0,0	2,5	4,1	3,7
Не відповіли	0,7	0,9	1,7	0,5	1,2	0,0	0,5	0,6	1,5

Протестантизм

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ			ВІРОСПОВІДАННЯ			ПРАВОСЛАВНА ДЕНОМІНАЦІЯ		
	Українці	Росіяни	Кримські татари	Православні	Мусульмани	Просто християни	УПЦ	РПЦ	Просто православні
Позитивно	4,9	6,7	13,0	4,7	11,7	25,7	4,5	1,8	4,9
Байдуже	28,6	31,4	23,9	31,1	22,9	21,9	21,4	38,2	42,2
Негативно	10,8	6,8	4,9	8,2	6,1	8,6	5,4	10,0	11,0
Не замислювався над цим	19,8	22,2	13,0	19,4	13,4	40,0	16,7	19,4	23,5
Нічого не чув про таку релігію (течію)	35,2	32,1	44,6	36,3	45,8	3,8	51,0	30,6	17,6
Не відповіли	0,7	0,8	0,6	0,3	0,1	0,0	1,0	0,0	0,8

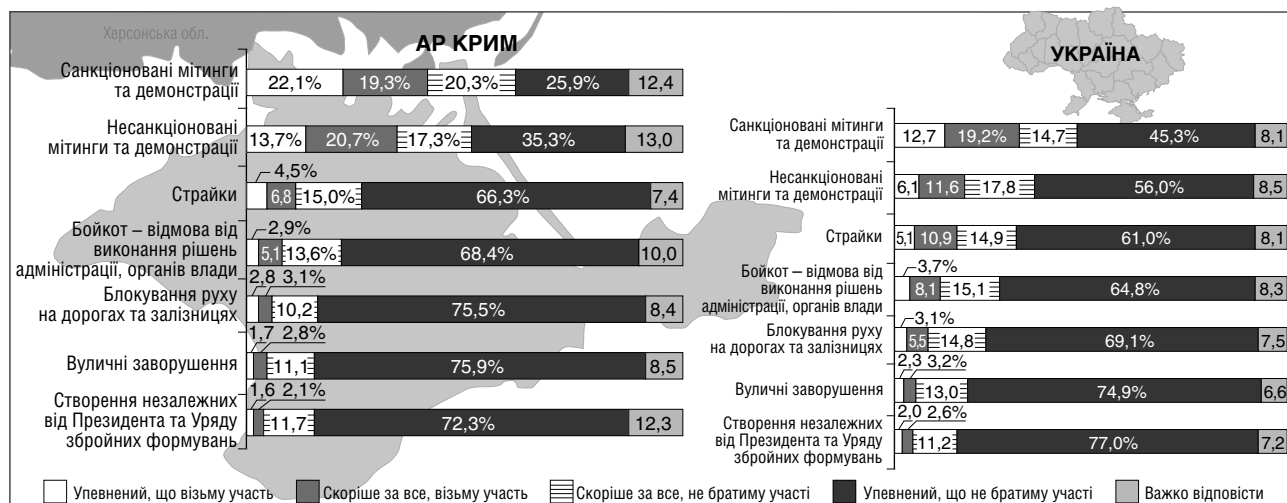
Евангельські та Харизматичні церкви

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ			ВІРОСПОВІДАННЯ			ПРАВОСЛАВНА ДЕНОМІНАЦІЯ		
	Українці	Росіяни	Кримські татари	Православні	Мусульмани	Просто християни	УПЦ	РПЦ	Просто православні
Позитивно	3,9	6,0	13,0	4,0	11,9	25,7	4,1	0,6	4,3
Байдуже	25,4	25,1	21,6	25,3	21,5	18,1	14,3	33,5	37,9
Негативно	11,7	9,3	4,9	10,3	5,6	9,5	8,5	10,6	12,3
Не замислювався над цим	16,0	18,9	11,4	16,2	11,9	34,3	14,6	19,4	17,4
Нічого не чув про таку релігію (течію)	42,1	39,9	47,6	44,0	48,6	11,4	57,8	35,3	27,1
Не відповіли	0,9	0,8	1,5	0,2	0,5	1,0	0,7	0,6	1,0

Східні релігії і духовні практики (буддизм, йога і ін.)

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ			ВІРОСПОВІДАННЯ			ПРАВОСЛАВНА ДЕНОМІНАЦІЯ		
	Українці	Росіяни	Кримські татари	Православні	Мусульмани	Просто християни	УПЦ	РПЦ	Просто православні
Позитивно	4,1	6,4	9,2	4,2	7,9	26,0	4,4	0,6	4,7
Байдуже	25,6	29,1	22,3	28,5	21,3	21,2	18,2	38,0	40,0
Негативно	10,6	7,6	3,3	8,7	3,9	8,7	6,0	8,8	11,6
Не замислювався над цим	20,4	22,5	24,5	19,7	25,3	39,4	17,4	21,1	22,7
Нічого не чув про таку релігію (течію)	38,6	33,4	39,1	38,5	41,0	4,8	53,5	31,0	19,5
Не відповіли	0,7	1,0	1,6	0,4	0,6	0,0	0,5	0,5	1,5

Чи готові Ви особисто взяти участь у наведених акціях протесту для захисту своїх прав і інтересів?
% опитаних

		НАЦІОНАЛЬНІСТЬ (АР Крим)		
		Українці	Росіяни	Кримські татари
Санкціоновані мітинги та демонстрації	Упевнений, що візьму участь	20,2	17,7	61,4
	Скоріше за все, візьму участь	20,9	20,2	10,9
	Скоріше за все, не братиму участі	20,9	21,9	6,5
	Упевнений, що не братиму участі	25,8	26,7	16,8
	Важко відповісти	12,2	13,5	4,4
Несанкціоновані мітинги та демонстрації	Упевнений, що візьму участь	13,1	8,9	48,6
	Скоріше за все, візьму участь	20,4	21,8	19,1
	Скоріше за все, не братиму участі	17,4	18,2	8,7
	Упевнений, що не братиму участі	35,8	37,2	19,1
	Важко відповісти	13,3	13,9	4,5
Страйки	Упевнений, що візьму участь	4,5	4,3	6,0
	Скоріше за все, візьму участь	4,7	6,5	10,9
	Скоріше за все, не братиму участі	19,2	13,6	13,0
	Упевнений, що не братиму участі	64,6	69,3	59,2
	Важко відповісти	7,0	6,3	10,9
Бойкот – відмова від виконання рішень адміністрації, органів влади	Упевнений, що візьму участь	2,5	2,6	6,0
	Скоріше за все, візьму участь	4,1	5,2	7,1
	Скоріше за все, не братиму участі	15,9	12,4	10,9
	Упевнений, що не братиму участі	68,8	70,2	63,6
	Важко відповісти	8,7	9,6	12,4
Блокування руху на дорогах та залізницях	Упевнений, що візьму участь	2,2	2,5	5,4
	Скоріше за все, візьму участь	2,9	3,0	4,9
	Скоріше за все, не братиму участі	11,4	9,0	9,8
	Упевнений, що не братиму участі	75,5	78,1	68,5
	Важко відповісти	8,0	7,4	11,4
Вуличні заворушення	Упевнений, що візьму участь	1,6	1,6	1,6
	Скоріше за все, візьму участь	2,3	2,9	3,8
	Скоріше за все, не братиму участі	11,7	10,2	14,6
	Упевнений, що не братиму участі	76,7	77,6	69,2
	Важко відповісти	7,7	7,7	10,8
Створення незалежних від Президента та Уряду збройних формувань	Упевнений, що візьму участь	1,2	1,6	1,6
	Скоріше за все, візьму участь	2,0	2,3	0,5
	Скоріше за все, не братиму участі	13,5	10,3	16,3
	Упевнений, що не братиму участі	70,7	75,2	64,7
	Важко відповісти	12,6	10,6	16,9

МІСЦЕ І РОЛЬ УКРАЇНИ В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ: ПОЗИЦІЇ ФАХІВЦІВ*

ЧОРНОМОРСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ: БАР'ЄР ЧИ ПЕРЕХРЕСТЯ?

Джеймс ГРІН,
президент компанії
*Effective Engagement
Strategies LLC (США)*

— Як Ви оцінюєте поточну геополітичну ситуацію в Чорноморському регіоні та перспективи її подальшого розвитку (5-15 років)?

20 років тому Чорне море було бар'єром, кордоном часів холодної війни між ворожими блоками, де військово-морські сили грали в кішки-мишки — одні прагнули доступу до життєво важливих маршрутів судноплавства в Середземному морі, інші загрожували промисловим центрам Радянського Союзу — в разі, якщо станеться неймовірне.

Так було не завжди. Дві тисячі років тому Чорне море було шляхом поступу цивілізації, яким ішли незчисленні шукачі пригод, торговці й колоністи, що перетворили Чорне море на Грецьке озеро. А ще воно було перехрестям, місцем, де зустрічалися і змішувалися колонії, царства і племена.

Сьогодні майбутнє цього регіону перебуває під знаком питання.

До 2008р. 10 чорноморських країн, незважаючи на відмінності та різні культури, жили в мирі, з яким прийшов і добробут: у 2000-2008рр. середні темпи зростання ВВП в Чорноморському регіоні становили 5,9% на рік, у 2002-2008рр. зростання спостерігалось в усіх країнах регіону. Економіка зростала на основі продуманої макроекономічної політики, політичної стабільності та покращення бізнес-клімату. Швидко збільшувались особисті доходи. Прямі іноземні інвестиції зросли в 16 разів — з \$8 млрд. у 2000р. до \$130 млрд. у 2008р. Дві країни, Болгарія і Румунія, у 2008р. приєдналися до Європейського Союзу, а Туреччина отримала статус кандидата. Але обсяг торгівлі та економічної співпраці всередині регіону залишався помірним, попри створення таких регіональних організацій, як ОЧЕС і ГУАМ.

Економічна криза 2008-2009рр. боляче вразила регіон і його населення. Середні темпи зростання ВВП у країнах регіону зменшилися із захмарних 7,3% у 2006р. до 4,3% у 2008р., а у 2009р. було зафіксоване падіння на 6,4%. На щастя, сьогодні регіон впевнено дивиться в майбутнє, на що вказує зростання у 2010р. і ряд довгострокових переваг: близькість величезного ринку ЄС; сприятливе бізнес-середовище з політичною і макроекономічною стабільністю; добрий людський капітал за порівняно невисокої вартості праці. Поява нових перспективних проектів транзиту енергоносіїв, таких, як трубопроводи *Nabucco* та "Південний потік", а також потенціал видобутку енергоносіїв у самому Чорному морі теж сприятимуть регіональному розвитку.

Проте, на загалом позитивні перспективи економічного зростання можуть вплинути кілька чинників.

Перший — це можливість збільшення регіональної торгівлі. Наразі вона не є суттєвим чинником зростання, оскільки країни регіону орієнтувалися переважно на зовнішні ринки як базу зростання, насамперед, на ринок ЄС. Це відволікало увагу від регіональної торгівлі і призвело до певної конкуренції між країнами регіону. Але тепер, коли Болгарія і Румунія вже в ЄС, Туреччина має з ЄС довгостроковий митний союз, а Україна і Грузія ведуть переговори про зону вільної торгівлі, більша частина регіональної торгівлі невдовзі зможе розвиватися під ширшою торговельною парасолькою ЄС. Можливості безмитного перевезення морських вантажів із Севастополя до Синопу, Варни чи Батумі викликають паралелі з вільною торгівлею і процвітанням регіону античних часів.

Другий чинник — розвиток інфраструктури. Сьогодні транскордонна торгівля по периметру є досить скромною й обмежується не лише бюрократичними, але й фізичними та ментальними бар'єрами. Вкрай необхідні інвестиції у фізичну та економічну інфраструктуру: порти, дороги, трубопроводи та численні послуги, потрібні для підтримки зростаючих обмінів і торгівлі на берегах Чорного моря. Так само важливо інвестувати в людську інфраструктуру — транскордонні зв'язки між комерційними, культурними та неурядовими організаціями; освітні обміни та мову (в т.ч. англійську); діалог експертів і політиків для формування спільного розуміння регіональних питань і пошуку спільних рішень. Створення регіональних інститутів, реальних чи віртуальних, і спільні регіональні проекти можуть стимулювати не лише людські, економічні й політичні відносини між країнами, але й формування регіональної ідентичності.

Третій, більш негативний чинник становить ризик повернення ліній поділу. Сприятливе політичне

* Заочний Круглий стіл проводився з 5 січня по 23 березня 2011р. Відповіді учасників подаються в алфавітному порядку, в перекладі Центру Разумкова.

та ділове середовище було одним із факторів зростання в регіоні. Але вигоди цього фактору розподілялися нерівномірно. В рейтингу легкості ведення бізнесу Світового банку Грузія посідає перше місце у Східній Європі. Вірменія, Болгарія, Азербайджан і Румунія перебувають у верхній частині списку, Туреччина – посередині. Молдова, РФ та Україна пасуть задніх.

Крім цих економічних відмінностей, є відмінності політичні. Румунія і Болгарія є відносно успішними новими демократичними країнами, членство в ЄС зміцнює ще слабкі внутрішні інститути та політичну культуру. Туреччина, Молдова і Грузія залишаються в перехідному стані та досягли успіху останніми роками. В Азербайджані та Росії – міцні авторитарні режими. Україна, яку рік тому, попри численні недоліки, вважали новою демократичною країною, тепер, як здається, сповзає до авторитаризму та пострадянської монопольної системи ведення бізнесу. Ці відмінності, ймовірно, впливатимуть на розподіл інвестицій в межах регіону, а також на здатність окремих країн сприяти – та отримувати вигоди – від економічного зростання регіону.

Найбільший ризик, однак, полягає в тому, що розбіжності в цих двох чинниках супроводжуватимуться поверненням більш суттєвої лінії поділу – між політико-економічними системами з принципово різними моральними координатами. Під проводом В.Путіна російська політична та економічна еліта явно відмовилася від західної моделі розвитку, що визначається відкритістю – політичним плюралізмом, вільним ринком, особистими правами, прозорістю, – на користь монопольної, з правлінням партії влади, корупцією, свавіллям і контролем над інформацією. Існування “ширшої Європи” з двома окремими зонами, ЄС на Заході та контрольованою Росією зоною на Сході, є давньою стратегічною метою Росії, що підтвердила недавня погроза російського Прем’єра В.Путіна зміцнити кордон Росії з Україною – на шкоду торгівлі та вільному руху людей – в разі, якщо остання ввійде до зони вільної торгівлі з ЄС. Той факт, що для В.Путіна принципове значення має влада, а не економіка, проявився в абсурдності його другої заяви – мовляв, якщо Україна не ввійде до Митного союзу під проводом Росії і не вестиме спільних переговорів з ЄС, то це буде “цілком інша ситуація”¹.

На жаль, існування цієї лінії поділу сьогодні вже є dokonаним фактом. Питання для Чорноморського регіону в тому, де проляже ця лінія, наскільки жорстко вона буде проведена, і якими можуть бути ширші безпекові наслідки цього поділу.

Для Кавказу південніше лінії російського контролю в Грузії головним питанням є безпека; якщо інвестори будуть впевнені, їх, звичайно, приваблюватиме сприятливий бізнес-клімат Грузії, з перевагами її людського капіталу, географічного розташування та конкурентних зарплат. Це було б вигідно і для закавказьких сусідів Грузії – Вірменії та Азербайджану. Якщо країнам цього субрегіону вдасться домовитися про пом’якшення бар’єрів між Вірменією та Азербайджаном, з одного боку, і Вірменією та Туреччиною, з іншого, то економічний ефект від цього підсилять регіональна торгівля і впевненість у Кавказі як безпечних воротах до Середньої Азії.

Економічне піднесення Грузії може справити позитивний вплив і на території, контрольованій росіянами, особливо якщо наступні Олімпійські ігри в Сочі зможуть стати каталізатором пом’якшення бар’єрів між Грузією і територіями під російським контролем. Це може вимагати зміни парадигми грузинських поглядів на возз’єднання як на тривалий процес, який здійсниться на основі “м’якої сили”; 45 років терпіння Західної Німеччини можуть бути прикладом, вартим уваги.

Наступна зимова Олімпіада в Сочі, безперечно, теж надасть регіону короткостроковий економічний імпульс; якби Росія скористалася можливістю полегшити свободу пересування в зовнішньому світі та в межах субрегіону, це мало би позитивний довгостроковий вплив на розвиток російського чорноморського узбережжя і всього регіону.

На додачу до регіональних чинників, варто згадати про вплив зовнішніх гравців – не переоцінюючи його.

Російське бачення свого майбутнього очевидне – статус великої світової держави, сфера впливу і збереження правлячого режиму. Зважаючи на міжконтинентальне розташування, Чорне море завжди буде додатком до цих головних цілей. Сьогодні російський режим вважає, що для досягнення цих цілей вони мають повернути лінії поділу. Століттями, коли Росія проводила лінії поділу, частина з них традиційно проходила Чорним морем.

Позиція Євросоюзу не така однозначна. ЄС усвідомлює стратегічну важливість Чорноморського регіону й розробив програму “Чорноморська синергія” для заохочення згаданих вище процесів регіональної інтеграції. ЄС також підтримує двосторонні відносини з усіма державами регіону – через Угоду про асоціацію з Туреччиною і “Східне партнерство”. Але ЄС важко було обрати стратегічну позицію і діяти згідно зі стратегічними намірами. Ситуація зміниться, коли наберуть силу нові європейські інститути, але цей процес буде поступовим. Багато залежатиме від енергії і ресурсів, які ЄС вкладає у згадані програми наступними роками; це, своєю чергою, може залежати від сторонніх чинників – боргової кризи, розбудови внутрішніх інститутів, політики Росії, Північної Африки – настільки ж, наскільки й від стратегічних намірів. Країни регіону можуть заохочувати участь ЄС власним стратегічним підходом: повноцінною участю в нинішніх програмах, власним успіхом, обмеженням своїх політичних вимог (але не відмовою від них) до рівня, на який готові піти в ЄС, щоб не створювати додаткових спорів і перепон.

Останнім суттєвим зовнішнім фактором є Сполучені Штати. Як і Євросоюз, США розуміють стратегічну важливість Чорноморського регіону. Перебуваючи значно далі та маючи набагато менше ресурсів, США мають більше можливостей діяти згідно зі своїми стратегічними намірами (іноді навіть виходячи за їх межі, про що Росія нагадала регіону в серпні 2008р). У 1990-х роках США зосередили стратегічні зусилля на побудові “єдиної, вільної і мирної” Європи – завданні, яке, разом з європейськими країнами, змінило геополітичні реалії цього континенту. В останні 10 років стратегічна увага США була

¹ Це викликає асоціації з недавніми діями Росії щодо флагмана українського авіабудування, “Антонова”. Росія як відкрито, так і таємно виступала проти спроб “Антонова” створити спільний проект з американською аерокосмічною компанією, водночас відкрито пропонуючи у процесі власних переговорів з іншою американською компанією залучення конструкторського потенціалу “Антонова” у спільне підприємство під парасолькою російської компанії.

зосереджена на мусульманському світі – Афганістані, Іраку, Ірані. Хоча США не забули про Європу, вони демонструють значно більшу готовність поступитися провідною роллю на користь ЄС і змиритися зі статус-кво, коли ЄС не бере на себе цю роль. В останні два роки проявом цієї реальності стало “перезавантаження” з Росією.

У наступні кілька років стратегічні наміри США можуть знову змінитися. Поступово, але неминуче, за виходом з Іраку настане вихід з Афганістану. США знову матимуть резерв стратегічних можливостей. Де вони будуть використані, невідомо. У короткій і середній перспективі, більше стратегічної уваги можуть привернути нинішні події на Близькому Сході – але нинішні зрушення можуть призвести до більшої стабільності, порівнюючи з нестійкою, кризовою ситуацією, що спостерігається в регіоні протягом кількох поколінь. З іншого боку, значних ресурсів може потребувати Південна Азія, з ядерним Пакистаном та агресивним Іраном, з програмою озброєнь і регіональними амбіціями. Піднесення Китаю як військової потуги теж може відволікати ресурси, але навряд чи призведе до кризи – обом сторонам є що втрачати. Чи звернуть США свою увагу знову на Європу або Чорне море, можливо, з поновленням інтересу до Східного Середземномор’я, Близького Сходу та Північної Африки? Коли стратегічна залежність від підтримки Росії в Афганістані зменшиться, у США збільшиться простір для маневру. А під час останніх подій в Північній Африці США продемонстрували свій стратегічний намір підтримувати демократію – чи принаймні допомагати тим, хто не сидить склавши руки.

Тож, чи стане Чорне море знову бар’єром, застояним ставком на межі двох конкуруючих систем, де занепад торгівлі гальмує розвиток економіки і зводить нанівець мрії мільйонів людей? **Чи знову перетвориться на перехрестя – з Кримом у центрі – вільного потоку товарів та ідей, економічного розвитку та культурного розквіту?** Відповідь знаходиться не в працях аналітиків (подібних до цієї), які намагаються передбачити майбутнє, а радше в зусиллях людей, які називають Чорноморський регіон своїм домом, у їх здатності мріяти і їх вірі в те, що вони можуть перетворити цю мрію на реальність.

– Якими є місце та роль України і Кримського півострова в системі безпеки Чорноморського регіону?

Для України питання стоїть руба – за В.Путіним: на якому боці лінії поділу опиниться країна?

Якщо Україна піде шляхом демократії, відкритих ринків та інтеграції з ЄС, то Росія єдина з Чорноморських країн залишиться в “закритій” економічній зоні. Нинішня торгівля енергоресурсами та товарами, ймовірно, триватиме за будь-яких обставин, і негативні наслідки для економічного розвитку регіону та регіональної торгівлі будуть помірними – та й відчують їх переважно на російських берегах Чорного моря. Враховуючи, що Україна і Грузія рухаються до участі в зоні вільної торгівлі ЄС, Росія може переглянути свою політику створення окремої зони й теж приєднатися до ширших європейських угод – що знову перетворить Чорне море на європейське озеро. Україна, з відкритими ринками, чисельними талановитими працівниками, протяжною береговою лінією і географічним розташуванням на маршрутах транспортування до Європи, балтійських країн і Росії, опиниться у вигідному становищі серед торговельних потоків і більше

за інших вииграє від економічного розвитку регіону. **Крим, розташований у центрі Чорного моря, відновить свою колишню славу центру регіонального туризму, комерції та культури.**

З іншого боку, якщо Україна рухатиметься до зростання авторитаризму та інтеграції у політико-економічну зону Росії, її сподівання на зону вільної торгівлі та безвізовий режим з ЄС будуть втрачені. Українська економіка буде орієнтована на Росію, для якої питання Чорного моря не мають першочергового значення. Стратегічні рішення прийматимуться в Москві – що стане першою перешкодою для компаній, готових робити стратегічні інвестиції чи розробляти енергоресурси Чорного моря. В усьому Північному Причорномор’ї, в євразійській економічній зоні, перспективи регіонального процвітання будуть значно обмежені. Економічні вісі Чорного моря йтимуть зі Сходу на Захід, головний шлях проляже між Туреччиною, ЄС і Близьким Сходом, а допоміжний, менший – між дедалі більш європейськими Балканами та Закавказзям, якщо воно зуміє зберегти економічну незалежність і безпеку. **Наслідки для України будуть сумними – замість опинитися в руслі економічного розвитку, вона залишиться нерухомим каменем біля річки – потік тектиме повз неї.** ■

УКРАЇНІ ВИРІШУВАТИ, НАСКІЛЬКИ ВАЖЛИВА ДЛЯ НЕЇ РОЛЬ У ЧОРНОМОРЬСЬКОМУ РЕГІОНІ І ЧИ БУДЕ ЦЯ РОЛЬ КОНСТРУКТИВНОЮ ТА ОБ’ЄДНАВЧОЮ...

Юліан КІФУ,
директор Центру
попередження конфліктів та
механізмів раннього
попередження (Румунія)

– Як Ви оцінюєте поточну геополітичну ситуацію в Чорноморському регіоні та перспективи її подальшого розвитку (5-15 років)?

На цей час Чорноморський регіон як геополітична і безпекова концепція, що об’єднує дев’ять країн – Румунію і Болгарію від ЄС і НАТО, Туреччину – другу країну НАТО з мільйонною армією і сторожа Босфору, три кавказькі країни – Грузію, Вірменію та Азербайджан, і ще три пострадянські країни – Росію, Україну та Молдову, є безпековим вузлом першочергової ваги, а зв’язки зазначених країн інституціалізовані на найвищому рівні. Ми маємо відносини всіх цих країн з НАТО: у формі членства, особливого партнерства (Україна, Росія), або індивідуального партнерства заради миру (інші країни). Ми також маємо відносини з ЄС – в рамках членства, Східного партнерства та Європейської політики сусідства, Чорноморської синергії та, для західних країн, Дунайської стратегії.

Усі країни є учасницями Організації чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) та кількох регіональних об’єднань на рівні їх окремих територій.

Заслугує на увагу стратегічне та особливе партнерство між країнами регіону. Зокрема – важливе партнерство Туреччини та Росії, дуже міцне економічно і стратегічно, яке, однак, може занепасти в разі загрози фундаментальним інтересам Туреччини. Це партнерство зараз дуже добре, але стратегічна вага обох країн змінюється, і в осяжному майбутньому ми матимемо Туреччину з більшою чисельністю населення й вищими темпами розвитку, ніж Росія. Туреччина вже є десятою економікою світу та має величезне значення для всіх партнерів і сусідів. Транзитні можливості і стійкість зовнішніх відносин надійно забезпечують її енергоресурсами та дозволяють бути важливим транспортним вузлом і реекспортером газу й нафти. Маємо також російсько-українське партнерство, закладене в Харкові, з подовженням перебування Чорноморського флоту в Севастополі та паралельними торговельними угодами, що прив'язують Київ до Москви. Є партнерські зв'язки меншого масштабу, як румуно-турецьке стратегічне партнерство, задокументоване й готове до подальшого розвитку, а також усталене румуно-грузино-азербайджанське енергетичне партнерство.

Однак, у регіоні маємо й конфлікти. Заморожені конфлікти – які останнім часом стали “менш замороженими”, після російсько-грузинської війни. Російсько-грузинська війна позбавила Абхазію і Південну Осетію “замороженого” статусу. Одностороннє визнання їх суверенітету Росією (після окупації території суверенної європейської країни – вперше після Гельсінкських угод 1975р.) – стало живим свідченням російського ревізйонізму, разом із пропозиціями Д.Медведева, Валдайської групи та С.Караганова стосовно перегляду системи європейської безпеки².

Маємо також заморожений етнічний конфлікт у Нагірному Карабаху, де Вірменія не бажає йти з окупованої території Азербайджану та дозволити повернення біженців, організацію і проведення місцевого референдуму про долю населення Нагірного Карабаху в межах території Азербайджану. Конфлікт підживлюється, оскільки стратегічна вага обох країн суттєво змінилася на користь Баку, а умови складаються так, що країна, яка відмовляється від компромісу або робить перший крок до війни, програє.

Також маємо не етнічний, але стратегічний заморожений конфлікт у Придністров'ї, смужці землі з російською армією і складами зброї в тилу України – для підтримання балансу та переконливого застереження Києва – від незалежних кроків і Молдови – від європейських сподівань.

Нарешті, важливо, що ми маємо в регіоні справжню війну, дуже агресивну й жорстоку, з чисельними жертвами, війну на Північному Кавказі, що поширюється на узбережжя Чорного моря, до Ставропілля, а з іншого боку – через Уральські гори, на Татарстан і Башкирію, війну терористичну, сепаратистську, релігійну, яка підживлюється ісламським екстремізмом і навчанням мешканців у воюючих регіонах світу, в Афганістані та Пакистані, з людьми, готовими до самопідривів і бойових дій у горах, здатними до операцій в центрі Москви, які вони вже неодноразово проводили у столичному метро чи в аеропорту Домодедово. Це викликає занепокоєння в усіх країнах регіону, особливо України (оскільки це відбувається поблизу її кордонів, по той бік Керченської протоки та Азовського моря) – але також і Румунії.

Таким чином, ми маємо регіон, де рівень взаємозв'язків можна оцінити як високий, де є і

співпраця, і конфлікти – і майбутнє якого дуже важливе для більш широкого простору. Це важливо, оскільки стабільний Чорноморський регіон може стабілізувати Близький Схід, Північний Кавказ, Ірак та Афганістан, а також, у майбутньому, Іран. Це район транзиту, де найгірше, що може статися – це війна, спровокована зсередини, російсько-грузинська війна, де сторони, що протистояли одна одній, мали величезний дисбаланс сил, але яка, проте, засвідчила низький рівень бойової готовності та недоліки в підготовці і плануванні операцій російської армії. На жаль, це, а також невдачі на Північному Кавказі та поширення цієї тліючої війни, демонструють труднощі як у вирішенні Росією подібних проблем, так і в залученні підтримки інших країн, коли Москва цього потребує.

Регіон може рухатися до співпраці і стабілізації, або навпаки – до нестабільності та небезпечності. Це залежить від нинішніх подій у бурхливому світі та від мудрості лідерів і їх здатності передбачати результати та побічні наслідки їх кроків і дій.

– Якими є місце та роль України і Кримського півострова в системі безпеки Чорноморського регіону?

Україна може відігравати видатну роль у регіоні, якщо дійсно стане політично незалежною і прагнущою справжньої територіальної цілісності та контролю над усією країною. В Чорноморському регіоні Україна має взяти на себе відповідальність, пропорційну її береговій лінії.

У цьому сенсі подовження перебування Чорноморського флоту в Севастополі є не кращим сигналом. Навпаки, це свідчить про своєрідний відступ або відмову від своїх прав та обов'язків.

Більше того, майбутні зміни в якості озброєнь російського Чорноморського флоту та можливе надходження на озброєння вертольотносілів “Містраль”, крейсерів і підводних човнів (згідно з оголошенням у Москві планом переозброєння російських Збройних сил), підіграють нову гонку озброєнь на Чорному морі. Для цього потрібна згода України – і на неї лягає величезна відповідальність.

Якщо це трапиться, то інші чорноморські країни відчуватимуть загрозу від надзвичайних спроможностей Росії, розташованих у Севастополі без реальної причини, лише для того, щоб загрожувати сусідам, і це призведе до гонки озброєнь. Туреччина, Румунія і Болгарія вважатимуть, що вони повинні захистити свої береги від цих сил, розташованих за кілька годин ходу від Константи та Бургаса, і вимушені будуть поставити на озброєння додаткові крейсери для захисту узбережжя. Такий варіант розвитку подій призведе до загального погіршення атмосфери та марної трати коштів.

Крім того, **Україна нестиме значну міжнародну відповідальність, якщо сили, розміщені Росією у Криму, будуть використані для можливої інтервенції**, оскільки це потягне пряму чи непряму юридичну відповідальність України. В її інтересах – уникати ситуації, подібної до тієї, що склалася під час російсько-грузинської війни 2008р.

Україні вирішувати, наскільки важлива для неї роль у Чорноморському регіоні і чи буде ця роль конструктивною та об'єднавчою, чи навпаки – незбалансованою і витратною через дозвіл залишити російські війська у Криму до 2042р. Особисто я підтримую вибір на користь цілісності й незалежності України. ■

² 5 червня 2008р. Президент РФ виступив з ініціативою про розробку Договору про європейську безпеку. Проект Договору див.: Сайт Президента Росії, <http://kremlin.ru/news/6152>. Караганов С. та ін. К Союзу Європи. Аналитический доклад российской группы международного дискуссионного клуба “Валдай”. – www.karaganov.ru/docs/Karaganov_valdaj_rus.pdf – прим. ред.

**ЧОРНОМОРЬСЬКИЙ РЕГІОН СТАВ
МІСЦЕМ ЗІТКНЕННЯ ДВОХ СВІТОГЛЯДІВ:
ЄВРОПЕЙСЬКОГО І НЕОРАДЯНСЬКОГО**

Тенгіз ПХАЛАДЗЕ,
голова Міжнародного центру
геополітичних досліджень
(Грузія)

– Як Ви оцінюєте поточну геополітичну ситуацію в Чорноморському регіоні та перспективи її подальшого розвитку (5-15 років)?

XXI ст. вносить корективи у світову геополітику, включно з Чорноморським регіоном. Розширення ЄС і НАТО на схід створило нові реалії і перспективи для його подальшого розвитку. Ще наприкінці XX ст. на стамбульському саміті ОБСЄ (1999р.) була окреслена абсолютно нова геополітична картина Чорноморського регіону. У Підсумкових документах РФ зобов'язалася вивести свої війська з території Грузії і Молдови. Це рішення мало покласти початок демілітаризації регіону і сприяти вирішенню конфліктів, що, своєю чергою, дало б імпульс регіональному співробітництву. До існуючих проектів партнерства і співробітництва – ОЧЕС, TRACECA – додалися нові, які згодом еволюціонували в Чорноморську синергію, Східне партнерство та інші ініціативи. Активізувалася співпраця країн регіону з ЄС і НАТО, зроблені заяви про наміри інтегруватися до європейських і євроатлантичних структур. Усе це фактично створило передумови для регіональної стабільності та розвитку співробітництва.

Після саміту ОБСЄ 1999р. Б.Єльцин пішов у відставку. Новий російський лідер В.Путін, для якого розпад СРСР був найбільшою геополітичною катастрофою XX ст., поставив мету поступового відновлення слави й могутності радянської імперії. Відтоді країна дедалі більше покладається на геополітичний компас, що відносить частину Чорноморського регіону до “зони привілейованих інтересів” Росії. У зовнішній політиці використовуються всі ресурси для відновлення та зміцнення впливу на сусідні країни, РФ відмовляється від виконання стамбульських рішень і збільшує військову присутність у Чорноморському регіоні.

Таким чином, Чорноморський регіон, замість простору співробітництва, став ареною геополітичної конфронтації. Геополітичних гравців деякі експерти поділяють на регіональних і зовнішніх, але більш логічно їх ділити за інтересами. У цьому випадку ми отримуємо таку класифікацію:

- Захід – США, ЄС;
- Туреччина;
- Росія;
- країни, розташовані між Заходом і РФ.

Про інтереси Заходу свідчать проекти співробітництва, ініційовані США і ЄС у Чорноморському регіоні (ОЧЕС, TRACECA, Чорноморська синергія тощо). Ці проекти охоплюють також Туреччину, яка є одним з найбільш зацікавлених і найважливіших гравців у регіоні. В період холодної війни Туреччина грала роль форпосту НАТО в регіоні, а після падіння “залізної завіси” помітно зміцнила свої позиції і стала одним з головних у регіоні торговельно-економічних партнерів. Ініціатива турецького Уряду “нуль проблем з сусідами” забезпечує широкі перспективи розвитку співробітництва.

Після Другої світової війни Чорне море фактично перебувало під контролем радянської імперії. Росія, як наступник СРСР, досі плекає старі амбіції. Вся економіка РФ залежить від експорту енергоносіїв до Європи. Тому альтернативні маршрути, здорове конкурентне середовище та ринкові відносини є серйозними проблемами для архаїчної російської економіки. Крім того, альтернативні маршрути енергопостачання зменшують ефективність енергетичної зброї Росії і можливості політичного шантажу.

До того ж, інтенсифікація чорноморського регіонального співробітництва сприяє розвитку країн регіону і проникненню західних цінностей. Поява поряд з Росією демократичних, успішних молодих держав європейського типу загрожує неорадянсько-клановому корупційно-авторитарному кремлівському режиму, для якого діалог з колишніми колоніями як з рівними неприйнятний у принципі, не кажучи вже про встановлення з ними рівноправних відносин.

Аналізуючи роль країн, розташованих між Заходом і РФ, слід насамперед згадати про Україну і Грузію, оскільки зовнішньополітична орієнтація та майбутнє інших країн (Азербайджану, Молдови, Вірменії) суттєво залежить від політичного успіху Тбілісі й Києва. Обидві держави дивляться на Захід. Бажання інтеграції до ЄС очевидне в суспільствах обох країн. Грузія прагне до НАТО, і більшість її громадян підтримують це прагнення. Нарешті, обидві країни намагаються забезпечити міцні гарантії своєї безпеки для захисту від насильницького приєднання чи втягнення до “сфери привілейованих інтересів”.

Нинішня ситуація спричинена антагоністичними інтересами, які роблять регіон ареною міжнародної політики та конфронтації. Ця реальність чітко проявилася на останньому саміті ОБСЄ в Астані, де країни-учасниці не змогли ухвалити підсумкову резолюцію через неконструктивну позицію Росії. Тому нинішній баланс сил у Чорному морі є тимчасовим, і конфлікт інтересів може зламати цей крихкий баланс. Таким чином, ми можемо припустити кілька варіантів розвитку подій:

1. *Підтримання статус-кво.* Захід і Росія продовжують співробітництво в інших сферах, але не можуть домовитися щодо Чорноморського регіону. Такий сценарій фактично розв'яже Росії руки для покарання непокірних країн.

2. *Нейтральний статус пострадянських країн.* Молдова вже зробила цей крок кілька років тому, офіційний Київ оголосив позаблоковий статус у 2010р. Зараз зусилля Росії спрямовані на те, щоб спонукати до подібного кроку Грузію. Слід пам'ятати, що

проголошення нейтралітету не вирішило проблему Придністров'я і не захистило Молдову від економічних санкцій з боку Росії. Москва, вимагаючи нейтралітету від сусідніх країн, навіть не думає виводити свої війська з території Молдови, України чи Грузії. Позаблоковий статус України може бути виправданим з огляду на нинішній політичний клімат. Що ж стосується Грузії, то це означало б не що інше, ніж добровільну згоду належати до “сфери привілейованих інтересів” Росії.

3. *Військова конфронтація.* Воєнна доктрина і Стратегія національної безпеки РФ прямо називають регіони, від яких Москва очікує загрози й де вона вважає прийнятним застосування військової сили. Крім того, якщо подивитися на дислокацію її Збройних сил, то вони головним чином сконцентровані не за Уралом, а до Уралу, західніше та південно-західніше. Після військової агресії та окупації грузинської території у 2008р. Росія збільшила свою військову присутність у Чорноморському регіоні: угода з Україною про подовження терміну перебування Чорноморського флоту Росії у Криму до 2042р.; угода з Вірменією про подовження терміну базування російських військ у Гюмрі до 2044р.; прискорення реконструкції існуючих і будівництво нових військових баз на окупованих територіях Грузії (Абхазія і Південна Осетія), розгортання по їх периметру ракет С-300. Росія навряд чи прагне збройної конфронтації із Заходом. Цей арсенал потрібен їй для “приборкання” непокірних сусідів, що не виключає нанесення т.зв. “хірургічних ударів” та ініціювання збройних сутичок за зразком серпня 2008р. на території сусідніх країн.

4. *Успіх політики “перезавантаження” та залучення Росії.* За умови успіху такої політики, Росія звільниться від стереотипів радянської епохи, фобія Заходу та НАТО поступиться місцем співробітництву й партнерству, а на зміну комплексу “старшого брата” прийде принцип рівноправних відносин із сусідами. У такому випадку Москва не загрожуватиме прагненню пост-радянських країн до Заходу і дбатиме про розвиток відносин на основі свободи вибору і взаємної поваги, замість політики “сфери привілейованих інтересів”.

Останній варіант сьогодні може здаватись ідеалістичним, але найкращий курс міжнародного співтовариства має орієнтуватися саме на таку тенденцію. Лише за цього сценарію стабільність, співробітництво та розвиток можуть прийти в Чорноморський регіон, що є одним з найбільш важливих і вразливих сегментів спільної європейської безпеки.

При цьому слід враховувати наступне. *Перше*, Захід має дотримуватися твердої позиції стосовно виконання Росією взятих міжнародних і юридичних зобов'язань. *Друге*, Росія повинна почути недвозначне “ні” спробам проводити політику “сфери привілейованих інтересів” і перешкоджання прагненню країн регіону до європейської і євроатлантичної інтеграції. *Третє*, паралельно з торговельно-економічними взаєминами з Росією слід розвивати регіональні проекти, в т.ч. ті, де участь РФ не передбачена. Насамперед, це стосується енергетичних проектів, які б позбавили Росію можливості застосування “енергетичної зброї”. *Четверте*, слід зупинити спроби Росії привнести до Європи “нові реалії” і стати головним архітектором нової європейської системи безпеки. Система європейської безпеки має

ґрунтуватися насамперед на захисті європейських і західних цінностей. Якщо РФ не поділяє ці цінності й не дотримується їх на власній території, то як вона може виконувати це завдання у спільному європейському просторі?! Отже, захист цінностей і добробуту має стати тією “червоною лінією”, яку Захід повинен утримати. *П'яте*, Москва має зрозуміти, що зближення із Заходом є головною гарантією її безпеки. Глобальні загрози, що стоять перед РФ, насправді можна подолати лише міжнародними зусиллями.

Геополітика ХХІ ст. передбачає вироблення моделі взаємовигідного співробітництва, а не поділ світу на сфери впливу. Багатополярний світ, про який так люблять говорити російські політики, не повинен передбачати створення позитивних і негативних полюсів і має допускати привабливість, а не центри тяжіння. У Росії є реальні можливості стати привабливою, якщо вона зуміє позбутися радянських стереотипів, навчиться враховувати інтереси сусідніх країн і створить демократичну правову державу з прозорою ринковою економікою. І нарешті, все це заохотить структурні та інституційні трансформації у РФ і призведе до побудови демократичної і правової держави.

У цьому випадку Чорноморський регіон перетвориться на арену міжнародної співпраці, де відносини сторін ґрунтуватимуться на принципах взаємної поваги і здорової конкуренції.

– Якими є місце та роль України і Кримського півострова в системі безпеки Чорноморського регіону?

У 2010р. Україна оголосила про позаблоковий статус, що дещо змінило геополітику України та Чорноморського регіону. Вибір України, за словами українських політиків та експертів, ґрунтувався на відсутності гарантій її безпеки в реаліях блокової конфронтації, яка означає спротив Росії розширенню НАТО на схід.

У тому ж 2010р. Україна та РФ уклали угоду про подовження терміну базування російського Чорноморського флоту у Криму до 2042р. Який зв'язок між позаблоковим статусом України та базуванням Чорноморського флоту РФ у Криму, і як ця подія може вплинути на майбутню безпеку Чорноморського регіону?

Коли ми говоримо про безпеку, зокрема країн, розташованих між Заходом і Росією, слід пам'ятати про головні відмінності між західно-демократичним і кремлівським визначенням “безпеки”. В західних цінностях безпека означає: безпеку громадянина (особи), в т.ч. захист основоположних прав і свобод; громадську безпеку та національну безпеку. Тобто, в центрі системи стоїть людина, її основоположні права і свободи, а першочерговий обов'язок держави – захищати особу та суспільство. У кремлівській (чи неорадянській) системі безпека означає: безпеку суверена, безпеку владної еліти, безпеку правлячого режиму. “Що дозволено Юпітеру, не дозволено біку!”. Тому верховенство права, права людини й інші “заморочки” демократії є абсолютно чужими цій системі.

Таким чином, Чорноморський регіон став місцем зіткнення цих двох світоглядів, і коли ми говоримо про безпеку, то повинні насамперед дивитися, на яких цінностях ґрунтуються існуючі в регіоні системи

безпеки. Тоді стає ясно, чому НАТО становить загрозу для Росії і чому Росія так опирається прагненню пострадянських країн до Альянсу.

На саміті НАТО 2008р. в Бухаресті Альянс прийняв парадоксальне й фатальне для Чорноморського регіону рішення: Україна і Грузія не отримали ПДЧ, але водночас Альянс зробив політичну заяву про те, що вони стануть членами НАТО. Це рішення створило своєрідний цейтнот для Росії, яка розуміла – якщо вона не зупинить рух цих двох країн до НАТО сьогодні, то завтра буде пізно! Першою мішенню стала Грузія (серпень 2008р.), після чого рух Тбілісі до євроатлантичної інтеграції значно ускладнився. Водночас Росія виконала друге стратегічне завдання й заволоділа акваторією Очамчирі для дислокації в разі потреби частини Чорноморського флоту. Це був добрий “урок” для Києва, тим більше, що до того Москва вже спроектувала, так би мовити, “міжнародний спір”, який можна було зробити вогнищем нового конфлікту. Варто зауважити, що маніпулюючи кримським населенням, Москва вдається до тих самих методів, які колись використовувала у Грузії (Абхазії і Південній Осетії): видача паспортів, мова, робота на військових базах і механізми суспільних подій – тобто, весь арсенал, яким штучно були створені “міжетнічні конфлікти” на території Грузії.

З урахуванням цих реалій, перспективи отримання тривалих гарантій безпеки за позаблокового статусу України є непевними. Нейтралітет має ґрунтуватися на різноманітних гарантіях, включно з гарантіями конфронтуючих сторін, і на балансі їх сил. Важко говорити про справжній нейтралітет, коли збройні сили іноземної країни стоять у Криму і ця країна водночас підтримує там сепаратистський рух.

Крим – це важливий плацдарм. Унікальне розташування та роль цієї території в геополітиці Чорноморського регіону важко переоцінити. “Хто володіє Кримом, той володіє Чорним морем” – ці слова князя Потьомкіна сьогодні так само актуальні, як і у XVIII ст. Це особливо важливо для РФ, для якої Крим є одним з ефективних інструментів встановлення контролю не лише над Чорним морем, але й над Україною. Ця територія може стати ключовою мілітаризованою зоною або ключовим транспортним перехрестям і торговельно-економічним і туристичним центром регіону. Майбутнє цієї території залежить і від Заходу, від його рішення погодитися залишити Україну у військово-політичній системі Росії чи вимагати від Росії належних гарантій позаблокового статусу України

Крим може або бути кордоном між двома військово-політичними центрами (Росія і НАТО) та одним із головних плацдармів майбутньої мілітаризації Чорноморського регіону, або стати поєднуючою ланкою міжнародного співробітництва, що, в далекій перспективі, може забезпечити мирний і безпечний розвиток регіону. ■

ЧОРНЕ МОРЕ: ПОТРЕБА В НОВОМУ АНАЛІТИЧНОМУ ФУНДАМЕНТІ

Валері ПАЧЕВ³,
директор Політичного кабінету
Міністерства закордонних
справ Республіки Болгарія

– Як Ви оцінюєте поточну геополітичну ситуацію в Чорноморському регіоні та перспективи її подальшого розвитку (5-15 років)?

У дев'яти випадках з 10 в аналізі безпеки Чорноморський регіон розглядається як перехрестя геополітичних регіонів (“регіон між регіонів”⁴), де сильніші гравці використовують різні силові інструменти для встановлення певного контролю – політичного, економічного та навіть військового. На Чорноморський регіон дивилися як на “поле бою між потугами – занепадаючими і тими, що набувають сили”⁵, де вони з перемінним успіхом використовували свій вплив. Крайню точку зору в таких підходах представляють ті, хто вважає, що “Чорноморський регіон став новим стратегічним кордоном для Європи, Росії і Сполучених Штатів з точки зору енергетичної безпеки, заморожених і тліючих конфліктів, торговельних зв’язків, міграції та інших ключових аспектів політики”⁶.

Ситуація загострилася з розпадом СРСР і впродовж останніх 20 років розвивалася по спіралі. Кожен з основних гравців – США, Туреччина, Росія і ЄС – розробив і випробував стратегію освоєння та підпорядкування регіону. Проте, є принципові відмінності в їх інтересах до чорноморсько-каспійського регіону, які обов’язково вплинуть на можливий розвиток подій у майбутньому.

Туреччина традиційно дивиться на Чорне море з військово-морської і комерційної точок зору. Тому Туреччина є прихильником статус-кво в якнайширшому просторі навколо Чорного моря. Її перша спроба запровадити власний інтеграційний проект датується 1980-ми роками і ґрунтується на вкрай суперечливій концепції “батьківщини від Адріатики до Великої китайської стіни”. Друга – передбачає “економізацію концепції Чорноморського регіону” за допомогою проекту Чорноморського економічного співробітництва

³ Викладені погляди відбивають лише точку зору автора.

⁴ Commission of the Black sea A 2020 Vision for the Black Sea Region, www.blackseacom.eu

⁵ Bernd Papenkort, The Balkans and the Caucasus: Drifting into Multipolarity, www.worldsecuritynetwork.com

⁶ Hamilton, Daniel and Mangott, Gerhard (eds.), The Wider Black Sea region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives (Washington, D.C.: Center for Transatlantic Relations, 2008).

(ЧЕС). Інституціалізація регіону є доброю ідеєю для Туреччини в її спробах випередити розширення ЄС. Ось чому цей проект активно підтримує Росія – Москва добре знає, що Туреччина мало здатна на активну експансію в регіоні від Сараєва до Владивостока. Обидві держави вітають будь-яке обмеження подальшого просування проекту європейської інтеграції на схід. Тому “Чорноморський регіон” – це єдиний регіон і єдине стратегічне питання, де Туреччина та Росія мають збіг інтересів і досягли прийняттого історичного компромісу. Поведінка Туреччини радикально зміниться, залежно від її наближення до членства в ЄС, або її відмови від європейського проекту.

Підходи Росії змінилися за два десятиліття, що минули після втрати військово-морської присутності [СРСР] у Середземному морі. Зараз головне – тримати США й НАТО подалі від Чорного моря (що збігається з інтересами Туреччини), зберегти можливості для домінування в морській торгівлі через Чорноморські протоки (75% танкерів, що проходять Босфор, прямують до або з Росії) і таким чином завадити створенню регіонального політичного, економічного, воєнного союзу в регіоні під проводом США та/або ЄС. Приблизно за 10 років Росія може мати кілька переваг у пострадянських частинах регіону: вона буде крупним, хоч і не єдиним, торговельним партнером у разі можливого зростання купівельної спроможності населення; дасть роботу мільйонам економічних емігрантів і сезонних робітників у зв'язку з потребою розробки нових джерел сировини; постачатиме арміям окремих держав зброю і військову техніку; забезпечуватиме військову безпеку такими засобами, як протиповітряна оборона, контроль повітряного та морського просторів, стратегічна розвідка і протиракетна оборона; намагатиметься представляти спільні інтереси в міжнародних організаціях і на форумах.

США розглядають регіон як (1) ланку між Середньою Азією і своїми базами забезпечення в Європі, (2) повітряні та сухопутні ворота до ширшого регіону Перської затоки, (3) елемент своєї стратегії запобігання експансії Росії на Захід і Південь, (4) дуже важливий елемент створення проамериканського блоку у Східній Європі. Підтримка демократичних змін та еволюції колишніх комуністичних держав регіону в напрямі ринкової економіки, а також їх приєднання до євроатлантичної платформи політичних і стратегічних дій є довгостроковою метою США. Вона пов'язана як з обмеженням ревізіоністських амбіцій Росії на пострадянському просторі, так і з майбутньою протидією експансії Китаю на захід. Боротьба з тероризмом у Середній Азії і стримування ядерних держав Перської затоки теж орієнтують стратегічні інтереси США на зацікавленість у розвитку регіону. Зобов'язання США перед західно-європейськими союзниками щодо диверсифікації джерел нафти й газу є ще одним визначальним фактором їх поведінки в наступному десятилітті. Крім того, США змушені шукати запасний варіант у разі можливої втрати Туреччини як опорної держави в регіоні.

Для Європейського Союзу регіон залишається важливим (1) з позицій енергетичної безпеки, (2) як фільтр терористичних і кримінальних загроз зі Сходу та Південного Сходу, і (3) як буфер або запасний варіант у взаєминах з Росією і Туреччиною. Європейська політика сусідства охоплює весь регіон, а Повідомлення Єврокомісії “Чорноморська синергія – нова ініціатива регіонального співробітництва” від

11 квітня 2007р. є спробою сформулювати європейські інтереси та цілі, пов'язані з його розвитком. Інтереси та амбіції європейських держав у регіоні в цілому розподілені, однак, надто неоднорідно, щоб чекати стратегічних змін впродовж наступного десятиліття. Ускладнення енергетичних проблем і наближення рішення про членство Туреччини в ЄС суттєво підвищують імовірність вироблення консолідованої стратегії і системної політики її реалізації.

Виклики, з якими Україна має впоратись у наступні 5-15 років, можна пояснити по-різному і з різних точок зору. Мабуть, найбільш адекватно суспільні очікування відбиває дилема стосовно питання, що слід робити, щоб уникнути політичного та соціального безладу в країні. Об'єктивно є дві основні альтернативи: приєднатися до європейської (євроатлантичної) чи російської інтеграційної моделі, або йти “власним шляхом”.

Європейський інтеграційний проект (невід'ємні елементи якого – трансатлантичний зв'язок і НАТО) є найбільш успішною і привабливою соціальною моделлю в історії. Він здобув цей статус, оскільки ґрунтується на суспільних цінностях, які завжди були, у принципі, важливішими за інтереси та цілі окремих держав. Європейський проект життєздатний, бо він дає людям можливість якнайкраще скористатися колективним потенціалом і глобалізацією, але водночас змушує їх брати на себе спільну відповідальність. Проблеми, що вирішуються під час реалізації проекту, часто мають фундаментальний характер і призводять до принципових змін у євроатлантичному середовищі і прилеглих регіонах. Вирішення всіх завдань є питанням діалогу та аргументації, що виходить за межі урядових кіл. Проект і задіяні в ньому організації – ЄС і НАТО – покладають на уряди більшу відповідальність за добробут, прогрес і безпеку громадян. Обидві організації, будучи не ідеальними, незамінні для їх учасників і привабливі для інших країн.

Європейський проект досяг цієї динаміки в момент, коли він приніс певні результати на другому етапі свого внутрішнього розвитку і політичного та географічного розширення. Цей етап, започаткований із завершенням холодної війни, ґрунтується на інтересі до розширення “зсередини” та вступу “зовні.” Найбільше досягнення цього розвитку полягає у трансформації європейського проекту з “ідеологічно мотивованого” в найпотужніший невійськовий (політичний, культурний та економічний) фактор міжнародних відносин і міжнародного суспільного розвитку – для багатьох народів та їх еліт європейська модель стала найкращим прикладом цивілізованого та гуманістичного розвитку.

Упродовж наступних 10-15 років європейський проект розвиватиметься переважно внутрішньо, спричиняючи уніфікацію політичного, економічного та соціального простору. Він вимагає безпеки на периферії і стабільності в сусідніх регіонах. Безпека на периферії передбачає спеціальні колективні зусилля для її підтримання, а також керівництва та інвестицій у можливості організацій у сфері безпеки для протидії ризикам і загрозам континентального значення. Стабільність у сусідніх регіонах передбачає конструктивну спільну зовнішню політику, що уникає конфронтації і водночас не допускає компромісів з принципових питань прав людини і цивілізованої поведінки в міжнародних відносинах. Це дає дуже сильний шанс Україні.

Росія і російський інтеграційний проект є ще одним компонентом цього сценарію. Впродовж останніх 20 років Росія пройшла кілька серйозних політичних, ідеологічних і стратегічних трансформацій. Розпад СРСР приніс Росії колосальне історичне приниження – вона втратила статус наддержави і стала країною третього сорту. Внутрішнє послаблення Росії у 1990-х роках мало катастрофічні наслідки для її зовнішньої політики. Концептуально й на практиці вона довго залишалася в полоні старих ідей і нових ілюзій перехідного періоду. Нинішня Росія – це держава, що охоплює гігантські території з кількістю населення меншою, ніж у Пакистані, держава з величезними природними ресурсами, але недосконалою економічною структурою і дивною парадигмою амбіцій лідера міжнародних відносин – імперським мисленням, великими прагненнями й повною незначущістю для світової економіки (крім як джерело газу та нафти) і як суспільна модель. Росія, однак, є найважливішим гравцем на кордонах європейського інтеграційного проекту, і все, що трапляється чи не трапляється в Росії, може впливати на європейські інтереси.

Росія поки що не зуміла зробити одну річ – запропонувати привабливу модель інтеграції, принаймні таку ж привабливу, як ЄС. СНД вже не є привабливим середовищем навіть для російської експансії. Розбіжності політичних, економічних і безпекових інтересів 11 країн-учасниць такі великі, що Росія вже не розглядається як головний партнер. Кожен знає, що Росія не може діяти в пострадянських республіках інакше, ніж удома. СНД стала настільки порожньою, що ніхто не прагне навіть вийти з неї – це вже просто не має сенсу.

Проте, Росія ввійшла у друге десятиліття цього сторіччя як внутрішньо стабільна держава, що зміцнила контроль над більшістю своїх сусідів. Усвідомлюючи широкий контроль над цими країнами, вона може вільніше дозувати рівень своєї присутності й давати цим країнам більшу свободу дій – але в межах, нею визначених. Це є викликом і для України.

– Якими є місце та роль України і Кримського півострова в системі безпеки Чорноморського регіону?

Оголошення “позаблокового статусу” є унікальним вибором для країни. Таке рішення має глибоке коріння у внутрішніх політичних і соціальних реаліях. Воно показує, чому геополітичної призми далеко не завжди достатньо для визначення стратегічного рішення країни. Пояснюючи його, політична еліта каже суспільству (що розглядається як громадськість): “ми підемо власним шляхом”. Такий “шлях” означає бути острівцем стабільності в морі проблем, мостом між Заходом і Сходом (незалежно від того, що це означатиме за кілька десятиліть), посередником між цивілізаціями (бо сама має сумнівну ідентичність), і все що завгодно, що можна “кинути до казана”.

Власне, це не рішення. Воно лише свідчить, наскільки різними є інтереси еліти і громадськості. Стосовно т.зв. “кримського питання” воно зовсім не дає жодного уявлення про перспективне, стабільне і взаємоприйнятне рішення. Більше того, воно створює відчуття глибшого обґрунтування “власного шляху” на місцях – “Ми не можемо покладатися ні на кого, крім самих себе”, таке тому пропонується пояснення⁷.

Болісний досвід “власного балканського шляху” (головним чином у 1989-1997рр.) показав, що під цим прикриттям самопроголошені й легітимізовані на виборах еліти відокремлюють державу від народу, перерозподіляють величезні обсяги державної власності та в цей спосіб перебирають економічну владу. Хто платить за це? І.Крастев слушно зауважив: “Структурною причиною зростаючого розриву між суспільством та елітами є те, що елітам не потрібні заможні громадяни для реалізації їх проектів отримання зиску”⁸. Це може становити загрозу і для України.

Насамкінець: геополітична призма Чорного моря (попри її популярність і, певною мірою, слушність) не відбиває адекватно місцевих реалій та очікувань. Так само історична парадигма не може пояснити кожну проблему спадком спочилого комунізму. **Регіону (ймовірно) потрібне серйозне переосмислення на місцевому ґрунті з міжнародною підтримкою аналітичного фундаменту для вироблення підтриманого політикумом і суспільством бачення розвитку регіону як зони процвітання і стабільності.**

Учасники дискусії мають спробувати відповісти на питання, що відбувається в політиці чорноморських країн і що могло би трапитись у наступні 5-15 років? Людям на місцях слід обговорити і зрозуміти реальний зміст своїх політичних і соціальних уявлень: що саме відбувається з їх демократією між виборчими кампаніями, чого прагне еліта та як це відповідає прагненням суспільства, скільки ринку в їх ринковій економіці та якою є економічна роль держави, наскільки соціальною має бути держава і хто платитиме за це, скільки безпеки, для кого і за яку ціну. ■

КРИМСЬКИЙ ПІВОСТРІВ Є ОСНОВОПОЛОЖНИМ ЕЛЕМЕНТОМ МАЙБУТНЬОЇ РОЛІ УКРАЇНИ В ЧОРНОМОРЬСЬКОМУ РЕГІОНІ

Дімітріос ТРІАНДАФІЛУ,
директор Центру міжнародних і
європейських досліджень
(Туреччина)

– Як Ви оцінюєте поточну геополітичну ситуацію в Чорноморському регіоні та перспективи її подальшого розвитку (5-15 років)?

Чорноморський регіон залишається нестабільним уже кілька років. Причина в тому, що відбуваються ряд паралельних процесів: інтеграція, регіональна кооперація (або їх недостатність) і політичне блокування. Як наслідок, наразі немає чіткого розуміння напрямку, в якому рухається регіон. Досі немає також його визначення в геополітичних термінах: чи це прикордонний регіон, чи “міст або буферна зона”, “бастион”, розташований у центрі Макіндерівського “геополітичного хартленду”⁹.

⁷ <http://english.aljazeera.net/focus/2010/08/201087102453222638.html>

⁸ Ivan Krastev, *The Inflexibility Trap. Frustrated Societies, Weak States and Democracy*, (Sofia: Centre for Liberal Strategies, 2002).

⁹ Ciută F. *Region? Why Region? Security, Hermeneutics, and the Making of the Black Sea Region*. – *Geopolitics* 13, no.1, January 2008, pp.120-147.

Як наслідок, зазначені процеси залишають різним гравцям самим вирішувати, які процеси актуальні, а які – ні.

Якщо говорити конкретніше, то Чорноморський регіон після завершення холодної війни перебуває під впливом різних тенденцій. Якщо період одразу після холодної війни був позначений, зокрема, регіоналізмом (структуризація світу за регіонами як тенденція і як політична платформа) і створенням “конкретного регіонального проекту”¹⁰, то з часом цінність регіоналізму в Чорноморському регіоні зазнала серйозних випробувань. Чому? З одного боку, створена в червні 1992р. форма регіоналізму (Організація Чорноморського економічного співробітництва, ОЧЕС) не змогла повністю розкрити свій потенціал; з іншого – взаємини між ключовими гравцями розвивалися таким чином, що це ускладнило співпрацю.

У цьому контексті вважається, що Російська Федерація і Туреччина (обидві, з огляду на розміри територій, економік і потенціалів належать до провідних ініціаторів чорноморського регіоналізму), віддають перевагу збереженню в регіоні статус-кво, з акцентом на морській безпеці шляхом унеможливлення будь-якого перегляду Конвенції Монтре 1936р. та зміцнення кооперації в рамках ініціативи *BLACKSEAFOR*. Останнім часом російсько-турецька співпраця також мотивована питаннями енергетичної безпеки, з їх славновісними конкуруючими трубопроводами і здатністю обох країн (Росії – як виробника і транзитера енергоносіїв, Туреччини – як ключової транзитної держави) зберігати провідну роль в енергетичній грі як козир у відносинах із США та ЄС. Цей кондомініум Росії і Туреччини здається міцнішим за будь-які союзницькі зобов’язання кожної з них. Неперегляд Конвенції Монтре ускладнює відносини Туреччини з деякими її союзниками по НАТО, що показала російсько-грузинська війна 2008р. та умови перебування військових кораблів США в Чорному морі. Крім того, **НАТО досі не має хоч якоїсь чорноморської політики, хоча три з шести причорноморських країн є його членами** (Болгарія, Румунія, Туреччина).

З іншого боку, **США досі перебувають у пошуках чіткої Чорноморської стратегії.** Після формулювання концепції досить штучного регіону “Розширений Близький Схід і Північна Африка” (*Broader Middle East and North Africa, BMENA*) (що мала врахувати ситуацію після подій 11 вересня, які виявили транснаціональну природу міжнародного тероризму)¹¹, закликів до підготовки євроатлантичної стратегії для Чорноморського регіону (з огляду на набуття членства в НАТО Румунією та Болгарією) та протидії “тероризму та іншій нестабільності, що виходить з ширшого Близького Сходу”; появи нових проблем енергетичної безпеки¹² (зумовлених ідеологією просування демократії, інспірованою Революцією троянд у Грузії і Помаранчевою революцією в Україні) – сьогодні Сполучені Штати, здається, більше переймаються наслідками зближення

з Росією і вирішенням таких глобальних проблем, як ядерна програма Ірану та події на Близькому Сході, ніж Чорноморським регіоном як таким.

Звичайно, питання енергетичної безпеки так само важливе, як і транснаціональні ризики тероризму та організованої злочинності (наприклад, протидія ядерному тероризму в регіоні), але з провалом демократичних “революцій” в Грузії та Україні парадигма демократії дещо відступила. Дуже виразною в цьому сенсі була промова Г.Клінтон на Мюнхенській конференції з безпеки у 2011р., де вона сказала, зокрема стосовно ситуації на Близькому Сході, що перехід до демократії – це стратегічна реальність, але “є ризики переходу до демократії. Він може бути хаотичним. Він може спричинити тимчасову нестабільність. Гірше того – і ми вже це бачили – перехід може виродитись у ще один авторитарний режим. ... Отже, перехід до демократії буде дієвим, лише якщо він буде продуманим, всезагальним і прозорим”¹³.

Іншим впливовим гравцем у Чорноморському регіоні є Європейський Союз, який одні вважають регіональною потугою, інші – сторонньою організацією. Так чи інакше, ЄС постійно впливає на регіон – своєю привабливістю, використанням “м’якої сили” через зобов’язання та фізичною присутністю на берегах Чорного моря після вступу до нього Болгарії і Румунії в січні 2007р. Вражений, як і Сполучені Штати, терактом 11 вересня та наступними вибухами в Лондоні та Мадриді, ЄС значно підвищив увагу до безпеки, стабільності й добробуту своїх сусідів. Результатом стало схвалення, слідом за Європейською політикою сусідства (2004р.), ініціативи Чорноморської синергії – у 2008р., і Східного партнерства – у 2009р. Цей поспіх не завжди допомагав ЄС виробити чіткий підхід до Чорноморського регіону, оскільки наступна політика здається радше наслідком зовнішньополітичних прерогатив окремих країн-учасниць, ніж складовою єдиного підходу до регіону. Розробка Стратегії ЄС для Дунайського регіону наприкінці 2010р. ще більше ускладнює цю невизначеність.

Триваюча глобальна фінансово-економічна криза теж додала нестабільності Чорноморському регіону, де швидке зростання, що спостерігалось з 2000р., зупинилось у III кварталі 2008р. Внаслідок цього, розвиток регіону в коротко- та середньостроковій перспективі залежить від досягнення порозуміння між його ключовими гравцями. Тоді як Росія і Туреччина виступають за збереження статус-кво, ЄС і США мають краще усвідомити свої пріоритети та цілі, оскільки проблеми, що стоять перед регіоном, – численні та потребують уваги.

– Якими є місце та роль України і Кримського півострова в системі безпеки Чорноморського регіону?

Очевидно, що Україна не набула додаткової ваги в Чорноморському регіоні після набуття незалежності. Її присутність досі позначена непослідовністю, яка заважає їй взяти на себе роль серйозного гравця. Так, вона практично не бере участі в ОЧЕС, оскільки

¹⁰ Hettne B. *Beyond the ‘New’ Regionalism*. – New Political Economy 10, no.4, December 2005, pp.543-571.

¹¹ Aydın Mustafa. *Geographical blessing versus geopolitical curse: great power security agendas for the Black Sea Region and a Turkish alternative*. – The Security Context in the Black Sea Region, ed. by Dimitrios Triantaphyllou, Oxon: Routledge, 2010, pp.49-64.

¹² Asmus R.D. *Next Steps in Forging a Euroatlantic Strategy for the Wider Black Sea*. – Next Steps in Forging a Euroatlantic Strategy for the Wider Black Sea, ed. by Ronald D. Asmus, Washington, D.C.: The German Marshall Fund of the United States, 2006, pp.15-33.

¹³ Speech at the 47th Munich Security Conference. – www.securityconference.de/Clinton-Rodham-Hillary.626.0.html?&L=1

не змогла відігравати таку політичну роль, яка б відповідала її економічному впливу (Україна разом з Росією, Туреччиною, Грецією і Румунією є головними контрибуторами бюджету ОЧЕС). Свою непослідовність вона показала також періодичною прихильністю до інших регіональних організацій, таких, як ГУАМ, чий секретаріат базується в Києві, і Співдружність демократичного вибору, – що відбивало політичні пріоритети антиросійської риторики та ідеї просування демократії попередньої американської адміністрації. Справа в тому, що Україна не повинна брати участь у різних регіональних ініціативах за рахунок своїх пріоритетів. Кожен форум має рівною мірою служити просуванню її інтересів.

Отже, **потенціал збільшення ролі України в Чорноморському регіоні досить високий**, оскільки їй є на що спертися. Роль в енергетичному секторі через використання безлічі трубопроводів, також слушно нагадує про її потенціал так само, як і – як це не парадоксально – порозуміння з Росією щодо присутності Чорноморського флоту РФ у Севастополі. Севастопольська оборудка, як би її не критикували, може дозволити Україні вийти з тіні Росії (і Туреччини), оскільки її нинішній Уряд має показати, що він так само патріотичний, як і попередній. **У цьому контексті Кримський півострів є основоположним елементом будь-якої майбутньої ролі України в Чорноморському регіоні.**

Європейський Союз міг би відіграти ключову роль, враховуючи неоднозначне ставлення до НАТО в Україні та у Криму зокрема. Більша присутність і задіяність ЄС у Криму через громадянське суспільство, ЗМІ та освітні ініціативи можуть лише підвищити роль України як прихильника ініціатив громадянського суспільства, яких україноцетребує Чорноморський регіон. Іншими словами, **підтримка Україною ініціатив “м’якої сили” на субнаціональному рівні могла б зробити її одним з лідерів кооперації держав регіону і гарантів чорноморської безпеки.** Це також могло б спонукати ЄС і його країни-учасниці скоригувати їх пріоритети та започаткувати реалізацію єдиної чорноморської стратегії. ■

ЧОРНОМОРСЬКИЙ РЕГІОН Є ФОРПОСТОМ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ І СВІТОВОЇ БОРОТЬБИ ПРОТИ “НОВИХ” ЗАГРОЗ

Якоб ХЕДЕНСКОГ,
заступник директора з досліджень
Агентства оборонних
досліджень (Швеція)

– Як Ви оцінюєте поточну геополітичну ситуацію в Чорноморському регіоні та перспективи її подальшого розвитку (5-15 років)?

Регіон Чорного моря приховує величезний потенціал, але водночас – проблеми та ризики. Через його стратегічне розташування в центрі Євразії, контроль

над Чорноморським регіоном становить величезний геополітичний інтерес. Зокрема, важливість регіону випливає з його ролі як важливого транзитного маршруту, “енергетичного коридору” між Європою і Каспійським морем. Імовірність суттєвого збільшення видобутку нафти та газу на шельфі самого Чорного моря наступними роками може ще більше підвищити його стратегічне значення.

На цей час, через 20 років після розпаду Радянського Союзу, **безпекова ситуація в регіоні характеризується двома протилежними тенденціями.**

З одного боку, завершення холодної війни позитивно вплинуло на регіональну безпеку. Після розпаду Радянського Союзу виникли нові держави, колишні союзники по Східному блоку переорієнтували свою зовнішню й безпекову політику на Захід. У регіоні економічні реалії отримали пріоритет над воєнними амбіціями. Загальною тенденцією стало зміцнення довіри та виконання спільних ініціатив, спрямованих на покращення регіональної стабільності та безпеки.

З іншого боку, позитивні зміни не всюди поклали край потенціалу регіональних конфліктів і нестабільності. Найбільш очевидним прикладом стала війна Росії з Грузією в серпні 2008р., яка продемонструвала нестабільність регіону та можливість конфлікту на просторах між кордонами Росії і ЄС.

Одним із наслідків цієї війни стало збільшення ваги Росії в регіоні. Використання нею сили проти Грузії показало, що Росія понизила поріг одностороннього застосування сили проти одного із своїх сусідів.

Ще одним наслідком війни стало падіння довіри до Сполучених Штатів як фактичного гаранта безпеки прозахідних урядів регіону. США заохочували прагнення Грузії вступити до НАТО, але не змогли завадити нападу Грузії на Південну Осетію чи військовій інтервенції Росії з метою покарання Грузії. Ця війна також загальмувала вступ Грузії та України до НАТО через побоювання реакції Росії (і браку суспільної підтримки у випадку України). Крім того, через політику “перезавантаження” відносин з Росією Президента Б.Обами дуже малоімовірною виглядає можливість у ближчому майбутньому відкритого виклику Росії з боку США в Чорноморському регіоні.

Невирішені конфлікти в пострадянських республіках і завжди нестабільний Північний Кавказ і надалі загрожують безпеці та стабільності в Чорноморському регіоні. Навіть коли немає безпосередньої загрози поновлення цих конфліктів чи їх поширення на інші країни, деякі з цих конфліктів (особливо в Нагірному Карабаху і Придністров’ї) пов’язані з незаконною торгівлею зброєю та організованою злочинністю, що дестабілізує їх сусідів. Конфлікти на Північному Кавказі мають явний терористичний потенціал. Тому, крім традиційного “державного” потенціалу загроз і конфліктів, у Чорноморському регіоні існує також широкий спектр “нових” загроз безпеці (таких, як тероризм, незаконна імміграція, незаконна торгівля зброєю і наркоторгівля), які держави повинні долати спільно.

Що стосується зазначених нових загроз безпеці, то Чорноморський регіон важливий у кількох аспектах. **Регіон сам по собі є як джерелом нових загроз, так і бар’єром для загроз, що поширюються з Азії і Близького Сходу на Захід, і є в цьому сенсі форпостом європейської і світової боротьби проти цих загроз.**

Головну ж проблему для стабільності в Чорноморському регіоні в найближчі 5-10 років становить продовження неоімперської політики Росії і її прагнення відновити частину впливу, втраченого нею після падіння Радянського Союзу. Підписання договорів з Абхазією і Південною Осетією про постійні військові бази та рішення розмістити в Абхазії систему протиповітряної оборони С-300 загрожують балансу сил у регіоні. У 2010р. Росія також подовжила терміни базування Чорноморського флоту у Криму та російських військ у Вірменії до початку 2040-х років з можливістю подальшої пролонгації.

Вирішальне значення для безпеки Чорноморського регіону мають добрі відносини між Росією і Туреччиною. Якщо поновиться історична ворожість двох регіональних потуг, то це безумовно вплине на інші держави навколо Чорного моря. Нинішні російсько-турецькі взаємини є кращими, ніж будь-коли, але певна взаємна недовіра залишається, і посилення конкуренції за енергоресурси може загострити протиріччя в майбутньому.

Що стосується військово-морського балансу в регіоні, то ВМС Туреччини переважають російський Чорноморський флот як за кількістю, так і за якістю кораблів. Проте, враховуючи, що вони базуються не лише в Чорному, а й у Середземному та Егейському морях, – старіючий Чорноморський флот Росії досі має перевагу на Чорному морі, принаймні за кількістю кораблів. У малоімовірному військовому конфлікті в Чорному морі Туреччина повинна буде перекинути свої ВМС через вузький Босфор, що є слабким місцем. Те саме стосується сил НАТО в Середземному морі, оскільки їх прохід у Чорне море обмежений лімітами присутності кораблів неприбережних держав у Чорному морі, встановленими Конвенцією Монтре.

Асиметричний характер Чорноморського регіону з двома потужнішими – Росією та Туреччиною – і кількома слабшими гравцями стримує зміцнення регіональної безпеки. Великодержавні амбіції Росії і Туреччини часто суперечать зміцненню регіонального безпекового співробітництва, яке підтримують більшість менших держав регіону. Москва й Анкара єдині в бажанні обмежити вплив Заходу в Чорноморському регіоні, на який деякі менші країни (особливо Румунія і Болгарія – члени ЄС і НАТО) дивляться більш прихильно. Перевага Росії і Туреччини в регіоні незаперечна і, що стосується морських справ, то Чорне море вже більш-менш поділене ними на зони інтересів (Росії – на північному сході, Туреччини – на південному заході), в яких вони не намагаються без потреби заважати діям одна одної.

– Якими є місце та роль України і Кримського півострова в системі безпеки Чорноморського регіону?

Важливість місця України і Кримського півострова в системі безпеки Чорноморського регіону має

кілька вимірів. Стратегічний вимір пов'язаний з тим, що Крим (та особливо – Севастополь), розташований в самому центрі Чорноморського театру воєнних дій. Зрозуміло, що флот у Севастополі має сьогодні для Росії радше символічне значення, але ця символічність пов'язана з минулою величиною й жертовністю під час Другої світової війни та раніше, під час російсько-турецьких війн XIX ст. Водночас, збереження присутності Чорноморського флоту у Криму надає Росії важливий інструмент політичного, економічного та військового тиску на Україну, якщо Україна не діятиме так, як цього бажає Росія. Проте, за президентства В.Януковича, Україна не має наявних за В.Ющенка амбіцій грати роль субрегіонального лідера в Чорноморському регіоні чи підтримувати європейську орієнтацію пострадянських країн у Чорноморському регіоні всупереч Росії.

Поміж шести причорноморських країн, Україна має другу найдовшу берегову лінію, після Туреччини. Після здобуття незалежності Україна мріяла про перетворення свого причорноморського регіону на важливий вузол транзиту товарів з Кавказу та Середньої Азії до Європи. У геоекономічному сенсі, Україна і Крим розташовані на потенційному перетині головних транспортно-комунікаційних шляхів між Північчю і Півднем, Сходом і Заходом. Зараз 80% усього експорту російського газу на ринки ЄС здійснюється територією України. Україна досі сподівається, що в майбутньому принаймні частина каспійської нафти експортуватиметься до Європи українською територією. Крім потенційних надходжень від транзиту каспійської нафти до Європи, Україна також сподівається на диверсифікацію джерел енергопостачання й на те, що позиція ключового транзитера нафти до Європи підвищить її геополітичну вагу. Київ також приєднався до ініційованого ЄС проекту *TRACECA* – програми розвитку транспортних зв'язків між Середньою Азією, Кавказом і Європою, яка стосується лише наземного транспорту й не стосується транспортування каспійських енергоносіїв.

Україна також має значні можливості з морських перевезень завдяки потужностям своїх портів і чималому торговельному флоту, успадкованому Києвом від Радянського Союзу. Успадкувала Україна також найбільшу з-поміж усіх радянських республік суднобудівну галузь, можливості якої можуть зрости після серйозного скорочення, реконструкції і модернізації. Є кілька пропозицій розвитку співпраці між Україною і Росією у військовому будівництві, включно з імовірністю спільних проектів суднобудування на потужностях українських верфей у Миколаєві.

Отже, якщо події в Чорноморському регіоні розвиватимуться мирно та демократично, економічна важливість регіону може серйозно сприяти економічному зростанню в Україні різних галузей економіки, таких, як туризм, транспорт, суднобудування, розвідка і транзит енергоресурсів. ■

ЧОРНОМОРСЬКИЙ РЕГІОН: ВИБУХОНЕБЕЗПЕЧНА СУМІШ З КІЛЬКОМА ДЕТОНАТОРАМИ

Олексій БЕССАРАБОВ,
експерт центру НОМОС (м.Севастополь)

Багатий на енергетичні та інші природні ресурси Чорноморський регіон, розташований на перетині транспортних маршрутів, що з'єднують Схід і Захід, Північ і Південь, є привабливим як для внутрішніх, так і для зовнішніх гравців. Присутність великої кількості різноспрямованих інтересів робить регіон не лише місцем перетину потоків товарів і робочої сили, але й ареною гострої конкурентної боротьби.

Історично вкорінені та нові суперечності між країнами регіону, підігріті різновекторними зовнішніми впливами, зумовлюють нестабільне безпекове середовище. Наявність кількох зон “заморожених” конфліктів, атмосфера воєнно-політичного протистояння, що певною мірою збереглася з часів холодної війни, разом з небезпечним геополітичним оточенням, штовхають країни регіону на шлях мілітаризації.

Прагнення зміцнити довіру та безпеку, досягти миру і стабільності в Чорноморському регіоні вимагають поєднання зусиль внутрішніх і зовнішніх гравців, вжиття практичних кроків до зниження воєнно-політичної напруженості. Україна є активним учасником регіональних процесів, які, відповідно, не можуть оминати і Крим.

ВОЄННО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ В РЕГІОНІ: СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ

Складність і суперечливість ситуації в Чорноморському регіоні є історично притаманними йому рисами. На сучасному етапі – після розпаду соціалістичного блоку та СРСР, завершення холодної війни, виходу на береги Чорного моря ЄС і НАТО, які вважаються прихильниками миру та демократії, – ситуація не стала ні простішою, ні безпечнішою. Головними чинниками, що визначають ситуацію в регіоні, є наступні¹:

- прагнення Росії, Туреччини та Ірану, *по-перше*, зберегти (забезпечити) і зміцнити власне регіональне лідерство, *по-друге*, зміцнити двосторонні відносини (Росія-Туреччина, Росія-Іран, Туреччина-Іран); *по-третє*, запобігти зміцненню в регіоні впливу інших суб'єктів, зокрема США, ЄС і НАТО;
- розширення присутності в регіоні ЄС і НАТО;
- намагання США зберегти присутність у регіоні, посилити контроль над чорноморським енергетичним транспортним коридором; ЄС – посилити власну регіональну політику, домогтися демонополізації енергопостачання, забезпечити його безпеку, запобігти поширенню асиметричних загроз (тероризму, злочинності,

контрабанди та нелегальної торгівлі наркотиками, людьми, зброєю); НАТО – забезпечити стабільність у регіоні, не випустити зі сфери свого впливу пострадянські країни за рахунок поглиблення партнерства з ними;

- підтримка США, ЄС і НАТО національного суверенітету та територіальної цілісності пострадянських країн, недопущення (послаблення) впливу на них з боку Росії, стримування зростання впливу Туреччини та Ірану;
- підвищення ролі Туреччини як впливового регіонального гравця, зокрема у сфері забезпечення чорноморської безпеки, розвиток за її провідної ролі військового співробітництва між державами регіону;
- несприйняття Росією суверенітету Грузії над Абхазією і Південною Осетією, а Грузією – незалежності відокремлених утворень, ініціювання Грузією заходів зміцнення довіри та безпеки на Кавказі²;
- продовження Грузією курсу на вступ до НАТО та ЄС, посилення співробітництва з цими організаціями, а також зі США;
- загострення Нагірно-Карабахського конфлікту, підвищення ймовірності перетворення його на збройний;

¹ Докладніше про інтереси і взаємовідносини зовнішніх і внутрішніх гравців див. розділ “Безпекове оточення Чорноморського регіону та інтереси зовнішніх гравців” інформаційних матеріалів цього видання.

² Грузинский ВИЗов. – Информационное агентство INTERFAX-Russia, 13 октября 2010г., <http://www.interfax-russia.ru/South/view.asp?id=181793>

- зниження ролі силових складових і водночас брак політичних інструментів у розв'язанні Придністровського конфлікту;
- складні відносини між Україною і Росією, які після оновлення української влади припинили бути конфліктними, але не перетворилися на безпечні; збереження суперечностей з питань економічної інтеграції і придбання Росією українських активів, базування Чорноморського флоту (ЧФ) у Криму, делімітації і демаркації кордонів в Азовському морі та Керченській протоці тощо;
- дестабілізація ситуації на Північному Кавказі із загрозою поширення ісламізму;
- прагнення Румунії до регіонального лідерства, що викликає загострення її відносин із сусідами.

Під впливом цих чинників протягом останнього десятиліття в регіоні наочно спостерігається тенденція його милітаризації. Імпульсом для цього став провал Ашхабадського саміту 2002р. з поділу Каспійського моря. Наслідком стало посилення ВМС Росії та Азербайджану (за допомогою США), а згодом – і решти Прикаспійських країн³. Ланцюгова реакція поширилася на Вірменію і самопроголошену Нагірно-Карабахську Республіку (за допомогою Росії), що значною мірою загострило азербайджано-вірменський конфлікт.

Друга хвиля милітаризації регіону пішла із Заходу – після приєднання у 2004р. до НАТО Болгарії і Румунії, які значно зміцнили свої військові потенціали. Зокрема, країни отримали від інших держав-членів НАТО кілька кораблів класу “фрегат”, що дозволило суттєво збільшити бойовий потенціал їх військово-морських сил⁴.

Вступ цих країн до Альянсу створив умови для безперешкодного легітимного розташування на їх території військових підрозділів США. Зокрема, протягом 2006-2007рр. Болгарія і Румунія завершили всі внутрішні юридичні процедури з надання військової інфраструктури для базування американського контингенту. Термін дії договорів – 10 років⁵. Крім того, обидві країни заявили про можливість розташування елементів американської ПРО на своїх територіях⁶. Плани зміцнення присутності США в регіоні не могли залишитися без відповідної реакції Росії, яка заявила про готовність розгорнути на європейському напрямку оперативно-тактичні ракетні комплекси⁷.

Останньою подією, що посилює милітаризацію регіону, став російсько-грузинський збройний конфлікт 2008р., що суттєво підвищив напруженість, змусив багатьох згадати про роль і місце військових потенціалів та оборонних союзів у забезпеченні безпеки національних держав. Зокрема, після воєнної поразки Грузія за фінансової, військово-технічної і консультаційної допомоги США, Туреччини та інших країн швидко відновила військовий потенціал⁸.

Висновки з цього конфлікту зробила й російська сторона, започаткувавши майже відразу після подій на Кавказі масштабне реформування Збройних сил (ЗС). У передбаченні можливості загострення ситуації навколо Абхазії і Південної Осетії та відновлення збройного конфлікту, РФ приділила головну увагу посиленню в цих утвореннях військових баз і реформуванню розташованих у регіоні підрозділів Північнокавказького військового округу, сили якого разом з Чорноморським флотом та Каспійською флотилією з осені 2010р. ввійшли до складу новоствореного Південного військового округу⁹.

Починаючи з 2009р. в районі Кавказького узбережжя, зокрема в межах морської акваторії Абхазії, розпочав бойове чергування на постійній основі передовий корабельний загін швидкого реагування ЧФ у складі чотирьох одиниць. До заходу залучаються переважно сили військових формувань, дислокованих на території України, – 68 бригад кораблів охорони водного району та 41 бригада ракетних катерів¹⁰.

Зміцнення військового потенціалу Росії на півдні стосується й ЧФ, основні сили якого дислоковані у Криму. Протягом 2009-2010рр. на ЧФ почали надходити нові зразки озброєнь і військової техніки: на цьому етапі – переважно колісна техніка, стрілецька зброя і засоби зв'язку. В берегових військах флоту майже завершився процес заміни старої військової техніки на аналогічні нові або модернізовані зразки. Додатковим фактором, що сприяв зміцненню військової присутності РФ на території України, стало підписання 21 квітня 2010р. в Харкові Угоди між Україною і Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, відповідно до якої термін перебування ЧФ у Криму подовжено до 2042р.¹¹ Планується масштабне переозброєння корабельного складу ЧФ¹².

Чинник російської військової присутності залишається перманентним подразником як для російсько-українських відносин, так і для безпекової ситуації в регіоні загалом. Природа суперечок між Києвом

³ Президент Туркменістану С.Ніязов заявив, що, якщо море не вдасться поділити, то “воно запахне кров'ю”. Див.: Провал Ашхабадського саміту привел к ускоренной милітаризации Каспия. – Информационное агентство Центразия, 28 апреля 2002г., <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1019995440>

⁴ Лакійчук П. Румунський флот: передова база для сил НАТО чи третій гравець на геополітичному полі Чорного моря? – Чорноморська безпека, 2005, №2, <http://nomos.com.ua/content/view/81/76>

⁵ Гриценко А., Пінчук О. Тенденції розвитку воєнно-політичної обстановки у Чорноморському регіоні в контексті його ролі як транспортно-енергетичного коридору. – Чорноморська безпека, 2007, №1, <http://nomos.com.ua/content/view/138/76>

⁶ Пентагон розмістити противоракети в Румунії. – Росбалт, 15 марта 2011г., <http://www.rosbalt.ru/main/2010/02/04/710003.html>

⁷ Рогозин: ответ России на ПРО в Европе будет мгновенным и эффективным. – РИА Новости, 19 августа 2008г., <http://www.rian.ru>

⁸ ОДКБ: Запад восстанавливает военный потенциал Грузии. – Корреспондент, 21 декабря 2010г., <http://korrespondent.net/world/1151399-odkb-zapad-vosstanavlivaet-voennyj-potencial-gruzii>. У травні 2009р. в Грузії протягом місяця відбувалися багатонаціональні навчання Cooperative Longbow 09/Cooperative Lancer 09 із залученням 1 300 військовослужбовців країн НАТО і Грузії. Сценарій навчань передбачав відпрацювання “операції кризового реагування і взаємодії контингентів країн НАТО з грузинською армією”. Див.: Грузия снова затевает войну. – Информационно-аналитическое издание Сегодня.ру, 12 марта 2010г., <http://segodnia.ru>

⁹ Литовкин В. Сформирован ОСК “Юг”. – Независимое военное обозрение, 8 октября 2010г., http://nvo.ng.ru/news/2010-10-08/2_osk.html. Предельная численность военных баз РФ в Южной Осетии и Абхазии составляет 4 000 человек – главнокомандующий Сухопутных войск. – ИТАР-ТАСС, 25 февраля 2010г., <http://www.itar-tass.com>

¹⁰ Бессарабов А. Черноморский флот России: вчера, сегодня, завтра”. – Чорноморська безпека, 2010, №2, <http://nomos.com.ua/content/view/317/76>

¹¹ Текст Угоди див. на офіційному сайті Верховної Ради України; <http://www.rada.gov.ua>

¹² “Чорноморський флот Росії очікує масштабне переозброєння на нові типи кораблів і підводних човнів. До 2020р. для ЧФ буде побудовано 15 фрегатів і неатомних підводних човнів (10 надводних і 5 підводних суден)”, – Главнокомандуючий ВМФ В.Висоцький. Див.: Литовкин Д. Море возможностей. – Известия, 15 марта 2011г., <http://www.izvestia.ru>

і Москвою полягає в розбіжності цілей і поглядів сторін на ключові питання функціонування ЧФ на території України.

Метою української сторони є запровадження дієвого механізму контролю над діяльністю ЧФ та запобігання завданню шкоди національним інтересам держави; російської сторони – навпаки, позбавлення України такого контролю та, за можливості, уникнення зобов'язань перед нею в питаннях застосування ЧФ у кризових ситуаціях. Зокрема, за словами заступника Міністра закордонних справ РФ Г.Карасіна, “флоту потрібно нормально жити та виконувати поставлені перед ним завдання, що передбачає, насамперед, високу маневреність його підрозділів”¹³.

Зазначену позицію російська сторона в той чи інший спосіб відстоювала (і продовжує відстоювати) протягом усього часу перебування ЧФ на території України. Після російсько-грузинського збройного конфлікту в серпні 2008р. наміри Росії досягти своєї мети стали більш очевидними. Така позиція росіян, разом з неупливною української сторони в питаннях оренди земель та інфраструктури, запровадження механізмів контролю функціонування, переозброєння та застосування дислокованих в Україні сил ЧФ проти третіх сторін, гальмують переговорний процес та ускладнюють двосторонні відносини. Єдиною зміною після обрання Президентом України В.Януковича стало пом'якшення риторики в українсько-російських відносинах.

СИТУАЦІЯ В КОНФЛІКТНИХ ЗОНАХ ЯК ЧИННИК МІЛІТАРИЗАЦІЇ РЕГІОНУ

Ситуація в зонах “заморожених” і потенційних конфліктів наочно відбиває тенденцію мілітаризації регіону. До таких конфліктів належать вірмено-азербайджанський конфлікт довкола Нагірного Карабаху, грузино-абхазський і грузино-осетинський (з 2008р., фактично, російсько-грузинський) конфлікти, а також протистояння Кишинєва та Тирасполя на Дністрі. Меншою мірою така тенденція зумовлена ситуацією в зонах потенційних конфліктів – у Криму і Придністров'ї.

Складність ситуації зумовлена розбіжністю інтересів провідних зовнішніх і внутрішніх гравців:

США, ЄС, НАТО

- посилення контролю над чорноморським енергетичним транспортним коридором з метою диверсифікації поставок енергоносіїв з Каспію і Центральної Азії на європейські і світові ринки (США, ЄС);
- зниження рівня небезпеки та забезпечення стабільності вздовж східних кордонів (ЄС, НАТО);
- створення коридору для гарантованого, позбавленого зовнішніх впливів, транспортування через регіон військ і вантажів в інтересах забезпечення заходів воєнно-політичного та військового характеру в Азії та на Близькому Сході (США, НАТО).

Ці інтереси досягаються шляхом: забезпечення стабільності в регіоні, збереження територіальної цілісності країн у межах офіційно визнаних світовим співтовариством державних кордонів; збереження прозахідного курсу країн регіону та допомоги в його реалізації; вирішення наявних у регіоні спорів і конфліктів мирними засобами.

Росії

- посилення позицій на пострадянському просторі, створення зони виняткового російського впливу, яка, серед іншого, відіграватиме роль буферної зони безпеки вздовж державних кордонів РФ;
- збереження монополії поставок енергоносіїв на європейські ринки та використання її як інструменту реалізації своєї зовнішньої політики.

Ці інтереси досягаються шляхом: збереження впливу на пострадянські країни, посилення інтеграційних процесів на пострадянському просторі за домінуючої ролі РФ; стримування зростання в регіоні ролі і присутності США, ЄС і НАТО; навмисного гальмування вирішення наявних у регіоні конфліктів з метою збереження в цих зонах власної військової присутності.

Туреччини

- зміцнення позицій в регіоні як фактору сили та рівноваги;
- створення і зміцнення безпечного оточення;
- забезпечення лідерства у формуванні стратегії регіонального розвитку та безпеки; сприяння співробітництву, зближенню та розвитку позитивних відносин з іншими країнами.

Ці інтереси досягаються шляхом налагодження з країнами регіону відносин, що будуються за принципом “нульових проблем із сусідами” з використанням переважно “м'якої сили”.

Сторони конфліктів значною мірою покладаються на підтримку зовнішніх гравців та орієнтуються на їх політику в регіоні. Сторони не мають намірів відмовлятися від чинної політики, вимагаючи від своїх “спонсорів” і світового співтовариства легалізації наявного на цей час *status quo*.

На ситуацію в зонах конфліктів та в їх оточенні впливає певною мірою баланс сил, що утворився внаслідок геополітичних трансформацій в регіоні. Рівень військового потенціалу держав є одним з показників, що визначає їх вплив у регіоні, готовність і здатність відстоювати національні інтереси як мирними, так і військовими засобами.

Після холодної війни в підходах до оборонного планування відбулися суттєві зміни, але й досі **військові потенціали держав плануються за принципом “найгіршого сценарію”** – що, за умов неупливості сторін конфліктів, побоювання сусідніх держав поширення на їх території конфліктів та їх наслідків переважно й визначає (і провокує) тенденцію мілітаризації регіону, погіршуючи ситуацію не лише через посилення воєнної нестабільності, але й через відволікання на військові цілі ресурсів, які могли б бути спрямовані на розв'язання економічних, гуманітарних та екологічних проблем.

Гостроти ситуації додають невиважені заяви з боку певних політичних сил окремих країн з елементами неповаги до сусідів, натяками на територіальні претензії або закликами до знищення своїх супротивників. Найбільш часто вони лунають з боку Росії, Румунії і Вірменії, внаслідок чого, очевидно, за результатами експертного опитування Центру Разумкова, ці країни визнані “лідерами” негативного впливу на ситуацію в регіоні (середні оцінки: -1,24; -1,17 і -0,25, відповідно)¹⁴.

¹³ Ющенко мешает работе Черноморского флота России: МИД РФ. – *Известия*, 22 октября 2009г., <http://www.izvestia.ru>

¹⁴ Докладно див.: результати експертного опитування “Проблеми безпеки Чорноморського регіону і Криму в оцінках експертів”, вміщені в цьому виданні.

НАГІРНО-КАРАБАХСЬКИЙ КОНФЛІКТ				
Сили, засоби*	ВІЙСЬКОВІ ПОТЕНЦІАЛИ			
	Вірменія	НКР	102 база ЗС РФ у Гюмрі	Азербайджан
Чисельність особового складу (у т.ч. СВ, ПС, ВМС), тис. осіб	46,5 (40,4; 3,2; –)	18-20	4-5	66,9 (56,8; 7,9; 2,2)
Основні озброєння, од., у т.ч.				
танки	110	316	100	508
ББМ	>300	324	300	>1100
артилерія і ракетні системи	>220	370	~ 100	>520
бойові літаки	16		18	53
бойові вертольоти	27			45
засоби ППО	зенітно-ракетна бригада і два полки		2 дивізії С-300	37 дивізіонів

ЗС – Збройні Сили; СВ – Сухопутні війська; ПС – Повітряні сили; ВМС – Військово-морські сили; ББМ – бойові броньовані машини; ППО – протиповітряна оборона.

* Тут і далі, якщо не вказане інше, за даними: Central Intelligence agency. The world factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>; The Military Balance 2010. International Institute for Strategic Studies, <http://www.iiss.org/publications/military-balance/the-military-balance-2010/>; World Military Strength Ranking, <http://www.globalfirepower.com/Armed Forces of the World Database, http://www.strategypage.com/fyeo/howtomakewar/databases/armies/default.asp>.

Нагірно-Карабахський конфлікт характеризується різноманітністю форм – від терористичних актів, збройних провокацій на кордоні до військових операцій та окупації територій. Ескалація напруженості та перехід у форму збройного конфлікту високої інтенсивності можливі у випадку спроби Азербайджану відновити суверенітет над окупованими територіями, заяви про що останнім часом дедалі активніше лунають з Баку. Попри те, що Азербайджан має перевагу в чисельності сил і засобів, Нагірно-Карабахська Республіка (НКР) має добре підготовлену систему оборони. Формально конфлікт точиться між Азербайджаном і самопроголошеною НКР, *de facto* – між Азербайджаном і Вірменією. За умов невтручання зовнішніх сил, Азербайджан має військову перевагу та може досягти визначених цілей. Проте, якщо стороною конфлікту стає Вірменія, то Росія може визнати конфлікт як агресію проти союзника і згідно зі ст.4 Договору про колективну безпеку втрутитися в конфлікт на її боці. За цих умов, конфлікт набуде латентної форми. Але з урахуванням непримиренності сторін конфлікту (Азербайджану та Вірменії), їх закликів до знищення один одного, збройне зіткнення зумовить значні втрати живої сили та економічних потенціалів країн, спричинить величезні потоки біженців. З геоекономічної точки зору, такий сценарій “розморожування” конфлікту зробить російський маршрут транспортування енергоносіїв з Каспію до Європи єдиною можливістю.

Грузино-абхазський і грузино-осетинський конфлікти (після серпневої 2008р. війни – російсько-грузинський конфлікт). Поновлення ескалації конфлікту та перехід його у форму збройного конфлікту

високої інтенсивності можливі у випадку спроби Грузії відновити територіальну цілісність силовими засобами. Потенційно конфлікт може бути також спровокований російською стороною з метою повалення існуючої у Грузії влади та встановлення у країні лояльного до Кремля режиму. Згідно з двосторонніми угодами між РФ та Абхазією і Південною Осетією, забезпечення воєнної безпеки самопроголошених республік практично повністю покладається на ЗС Росії. У випадку збройного конфлікту з російської сторони в ньому братимуть участь війська (сили) Південного військового округу та мобільні війська швидкого реагування.

Така перевага в силах не залишає Грузії жодних шансів залишити суверенітет над окупованими територіями силовими засобами і змушує її шукати інші шляхи реалізації власних цілей¹⁵, зокрема через підвищення привабливості обраного нею курсу зовнішньополітичного та соціально-економічного розвитку, а також вжиття локальних заходів зміцнення довіри та безпеки.

Придністровський конфлікт. Наявність самопроголошеної Придністровської Молдовської Республіки (ПМР) гальмує процес “втягування” Молдови до сфери виняткового впливу Румунії і наступного набуття нею членства в ЄС. Жоден з варіантів, запропонованих до цього часу учасниками переговорного процесу у форматі 5+2 (Молдова, Придністров'я – сторони конфлікту, Росія, Україна – країни-гаранти, ОБСЄ – посередник, ЄС і США – спостерігачі), не влаштував сторони та не забезпечив підґрунтя для розв'язання конфлікту на взаємоприйнятних умовах.

ГРУЗИНО-АБХАЗЬКИЙ КОНФЛІКТ				
Сили, засоби	ВІЙСЬКОВІ ПОТЕНЦІАЛИ			
	Росія		Абхазія*	Грузія
	Південний військовий округ, ЧФ	7 військова база		
Чисельність особового складу (у т.ч. СВ, ПС, ВМС), тис. осіб	близько 133 (102,8; 16; 14,3)	3,8	5	17,6 (14,6; 3, –)
Основні озброєння, од., у т.ч.				
танки	628	41	59	79
ББМ	2 100	129	84	111
артилерія і ракетні системи	>920	96	>30	79
бойові літаки	222			28
бойові вертольоти	127		5	8
засоби ППО	14 дивізіонів	4 дивізіони		
бойові кораблі	39			

* Джерело: портал [Milavkaz.net](http://milavkaz.net/), <http://milavkaz.net/?q=node/4>

¹⁵ Про деякі шляхи врегулювання конфлікту див. розділ “Вплив країн Чорноморського регіону на формування безпекового середовища” інформаційних матеріалів цього видання.

ГРУЗИНО-ОСЕТІНСЬКИЙ КОНФЛІКТ				
Сили, засоби	ВІЙСЬКОВІ ПОТЕНЦІАЛИ			
	Росія		Південна Осетія*	Грузія
	Південний військовий округ, ЧФ	4 військова база		
Чисельність особового складу (у т.ч. СВ, ПС, ВМС), тис. осіб	близько 133 (102,8; 16; 14,3)	3,8	1,25	17,6 (14,6; 3, –)
Основні озброєння, од., у т.ч.				
танки	628	41	12	79
ББМ	2 100	129	37	111
артилерія і ракетні системи	>920	96	42	79
бойові літаки	222			28
бойові вертольоти	127			8
засоби ППО	14 дивізіонів	3 дивізіони		
бойові кораблі	39			

* Джерело: портал Milkavkaz.net, <http://milkavkaz.net/?q=node/4>

Загострення ситуації можливе у випадку спроби Молдови відновити територіальну цілісність силовим шляхом, що є малоімовірним. Сторони мають приблизно рівні сили як за чисельністю особового складу і бойової техніки, так і за рівнем підготовки військ. Невизначеність ситуації у випадку ескалації конфлікту зростає за рахунок того, що третіми сторонами конфлікту, у принципі, можуть виступити, з одного боку, Румунія, яка підтримує Кишинів, з іншого – Росія, яка симпатизує Тирасполлю і утримує у Придністров'ї Оперативну групу військ чисельністю близько 1 500 осіб.

Перетворення конфлікту на відкрите збройне зіткнення є малоімовірним, оскільки політичного потенціалу учасників переговорного процесу вистачає для того, щоб утримати сторони від застосування силових засобів і продовжити процес у напрямі мирного врегулювання конфлікту. Розрядці ситуації значною мірою сприяли б вивід російського контингенту з Придністров'я або зміна формату миротворчого контингенту на багатонаціональний. Останнє запропоновано Молдовою, підтримане ЄС, а нещодавно – й Росією¹⁶.

Конфлікт у Криму може, у принципі, розвиватися за двома сценаріями – “російським” і “турецьким”.

Російсько-український конфлікт (анексія Криму Росією). Вірогідність такого сценарію є дуже низькою і розглядається через наявність у Росії політичних сил, що не відкидають його¹⁷. Ця тема постійно мусується

в російських медіа, а результати розгорнутої інформаційної кампанії контролюються за допомогою соціологічних досліджень та інтернет-опитувань¹⁸. За їх результатами, близько 80% росіян підтримують ідею повернення Криму Росії.

Потенційно конфлікт може виникнути внаслідок спроб Росії встановити політичний контроль над Кримом. У випадку збройного конфлікту з російської сторони в ньому братимуть участь війська Південного військового округу, насамперед дислокованого у Криму ЧФ, мобільні війська швидкого реагування.

Сьогодні Росія не застосовує воєнно-політичного тиску на Україну, надаючи перевагу захопленню її стратегічних активів та економічному поглинанню¹⁹. Проте, через наявність в Україні сил (у т.ч. крупних власників), не задоволених перспективами втрати не лише прибутків, але й державного суверенітету, не виключається можливість зміни політичного курсу України, з чим Росія не зможе погодитися, оскільки вважає це загрозою для власних національних інтересів. Такий перебіг подій не виключає вірогідності переростання ситуації в конфліктну, в т.ч. із застосуванням сили. Одним з небажаних гіпотетичних сценаріїв ескалації напруженості може бути послідовність наступних дій:

- розширення в регіонах України, зокрема у Криму, кола прихильників ідей “Русского мира”, поширення російського громадянства, пряма підтримка Російською державою проросійськи

ПРИДНІСТРОВСЬКИЙ КОНФЛІКТ		
Сили, засоби	ВІЙСЬКОВІ ПОТЕНЦІАЛИ	
	Молдова	ПМР*
Чисельність особового складу (у т.ч. СВ, ПС, ВМС), тис. осіб	6,5 (5,7; 0,8)	7,5
Основні озброєння, од., у т.ч.		
танки		16-20
ББМ	210	~50
артилерія і ракетні системи	96	58
бойові літаки	6	
бойові вертольоти	10	8

* До складу Оперативної групи російських військ належать два мотострілецькі батальйони, батальйон охорони та обслуговування, підрозділи забезпечення, артилерійський склад боеприпасів, вертолітний загін.

¹⁶ Гамова С. Москва ослабила приднестровский фронт. – *Независимая газета*, 30 марта 2011г., http://www.ng.ru/cis/2011-03-30/1_pridnestrovie.html

¹⁷ 26 травня 2006р. Державна Дума запросила від Уряду РФ інформацію про заходи з повернення півострова Крим до складу Росії. У 2007р. завершувався термін чинності двостороннього Договору з Україною, в якому містилося визнання Росією України в існуючих кордонах. У зв'язку з цим депутати визнали доцільним до 30 листопада 2006р. заявити про відмову від подовження цього Договору та повернення Криму до складу РФ. Див.: Крим войдет в состав России вместе с Украиной. – Информационное агентство Новый Регион-Киев, 26 мая 2006г., <http://www.nr2.ru/kiev/68803>

¹⁸ Див., наприклад: Социологический опрос: “Должны ли российские власти предпринимать усилия для возвращения Крыма в состав Российской Федерации?” – Информационное агентство ИБК, 14 мая 2008г., <http://ibk.ru/blog/news/41268-1-krim-prinadlezhit-rossii.html>

¹⁹ Російськими експертами наводяться досить відверті оцінки економічних і політичних цілей російської політики стосовно України: “Приватизація стратегічних підприємств України дасть російському бізнесу багато можливостей... Російському бізнесу, що перебуває у значно кращому фінансовому становищі, ніж український, треба скористатися можливостями із завоювання ринку... Активна купівля українських активів російськими компаніями важлива для й з політичної точки зору. Вживаючи таких заходів, ми фактично заново втягнемо Україну до російського економічного простору, так зв'яжемо бізнеси двох країн так, що розірвати їх буде вже неможливо”. Див.: Время покупать Украину. – Деловая газета *Взгляд*, <http://www.vz.ru/economy/2010/3/22/385943>

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЦЕНАРІЙ У КРИМУ			
Сили, засоби	Військові потенціали		
	Росія (Південний військовий округ, ЧФ)	ВМС України*	СВ і ПС України*
Чисельність особового складу (у т.ч. СВ, ПС, ВМС), тис. осіб	Близько 133 (102,8, до 16, 14,3)	15	119 (73; 46)
Основні озброєння, од., у т.ч.			
танки	628	41	735
ББМ	2 100	177	2 155
артилерія і ракетні системи	>920	52	892
бойові літаки	222	4	208
бойові вертольоти	127	8	72
засоби ППО	14 дивізіонів		
бойові кораблі	39	26	

* Біла книга 2010. Збройні Сили України. – Київ, 2011, с.69,70

налаштованих політичних сил, рухів, радикально та екстремістські налаштованих організацій, проведення агресивних інформаційних кампаній;

- використання політичних, економічних, релігійних важелів впливу з метою примушення української влади до поступок у передачі Росії українських активів, включно зі стратегічними оборонними компаніями та підприємствами – “добровільно” або у відповідь на “розв’язання” штучно створених кризових ситуацій в окремих секторах;
- провокування загострення ситуації в окремих регіонах, ініціювання звернень до російської влади з приводу захисту співвітчизників, проголошення незалежності або приєднання до Росії – у випадку, якщо спротив російським намірам з боку української влади або опозиційних політичних сил і рухів набуває системних ознак, а доступ до українських активів у легальні або напівлегальні способи стає надто складним або неможливим;
- ініціювання Росією створення (або допомога у створенні) неформальних місцевих воєнізованих формувань, застосування російських ЗС для захисту співвітчизників, утворення “незалежних територій” і надання їм гарантій недоторканності через російську військову присутність – у випадку, якщо відокремлення певних регіонів у мирний спосіб домогтися не вдалося.

Сьогодні Україна і Росія мають певний баланс сил, достатній арсенал мирних засобів розв’язання проблем та утримуються від дій, що можуть спровокувати конфлікт. Але намагання російської сторони провести суттєве переозброєння ЧФ може викликати дії у відповідь – нарощування потужності ЗС України, що буде черговим поштовхом до мілітаризації регіону. В загостренні ситуації зацікавлені не стільки політичні кола обох країн, скільки оборонно-промислове лобі, що намагається отримати державні оборонні замовлення.

Турецько-український конфлікт (анексія Криму Туреччиною). Вірогідність сценарію є дуже низькою і розглядається експертами винятково з точки

зору підтримання паритету військових потенціалів у басейні Чорного моря. З метою унеможливлення цього сценарію обидві сторони вживають достатньо зусиль і вдаються до спільних заходів зміцнення довіри та безпеки.

Румуно-український конфлікт потенційно може виникнути внаслідок територіальних претензій Румунії на Північну Буковину та південь Одеської області, а також територіальних або економічно-господарських претензій Румунії стосовно дельти Дунаю. Ситуація навколо Дунайського питання знаходиться на етапі наростання напруженості та може розвиватися за сценаріями, що використовувалися Румунією у випадку о.Зміїний (“м’який” варіант) або Росією у випадку о.Тузла (“жорсткий”). Ситуація навколо територій Північної Буковини та півдня Одеської області перебуває у стані перманентного накопичення протиріч і може призвести до конфліктної ситуації із застосуванням сили за сценарієм, подібним до описаного вище (“російського”). Активна роздача румунських паспортів у південно-західних областях України, прискорена модернізація ЗС Румунії та посилення її ВМС, зокрема Дунайської річної флотилії, додають гостроти ситуації. Водночас, **головні протиріччя в україно-румунських відносинах стосуються політичних, економічних і гуманітарних питань і сприяють мілітаризації регіону найменшою мірою.**

У цілому, ситуація в Чорноморському регіоні, особливо на Кавказі, є досить напруженою і супроводжується накопиченням військових потенціалів держав, які залучені до відповідних конфліктів або знаходяться поблизу конфліктних зон. Мілітаризація не лише не є засобом розв’язання проблем, але й, навпаки, ще більше загострює ситуацію і зменшує шанси на її врегулювання мирними засобами.

За цих умов єдино обґрунтованим підходом є утримання державами військових потенціалів за принципом оборонної достатності з урахуванням як вірогідності воєнних загроз, так і ризиків неприйнятних втрат, а також розвиток співробітництва у сфері забезпечення безпеки і життя спільних заходів зміцнення довіри.

ТУРЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЦЕНАРІЙ У КРИМУ			
Сили, засоби	ВІЙСЬКОВІ ПОТЕНЦІАЛИ МОЖЛИВИХ СТОРІН КОНФЛІКТУ		
	Туреччина	Україна	
Чисельність особового складу (у т.ч. СВ, ПС, ВМС), тис. осіб	510,7 (402; 60,1; 48,6)	200 (73; 46; 14,8)	
Основні озброєння, од., у т.ч.			
танки	4 205	776	
ББМ	830	2 332	
артилерія і ракетні системи	1 640	944	
бойові літаки	1 199	212	
бойові вертольоти	336	80	
бойові кораблі	118	26	

СИТУАЦІЯ У ПРИДУНАВ'І		
Сили, засоби	СТОРОНИ КОНФЛІКТУ	
	Румунія	Україна [*]
Чисельність особового складу (у т.ч. СВ, ПС, ВМС), тис. осіб	97,2 (66; 14; 6,8)	200 (73; 46; 14,8)
Основні озброєння, од., у т.ч.		
танки	1 258	776
ББМ	2 879	2 332
артилерія і ракетні системи	889	944
бойові літаки	163	212
бойові вертольоти	33	80
бойові кораблі	19	26
річкові катери	27	4

* На південно-західному напрямку Україна не має розгорнутих військ (сил).

МІЖНАРОДНЕ ВІЙСЬКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ЯК СТАБІЛІЗУЮЧИЙ ЧИННИК

Певною протиположністю деструктивним процесам у сфері безпеки в Чорноморському регіоні є розвиток військового співробітництва. Регіональне військове співробітництво спрямоване на об'єднання сил у протидію загрозам, стримування або зменшення потенціалу ескалації загроз – за допомогою регіональних домовленостей про контроль над озброєннями, заходи зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ) у військовій сфері.

Загалом, головними цілями сучасного регіонального військового співробітництва є запобігання конфліктам, підтримання миру та, в окремих випадках, примушення до миру, гуманітарна допомога, допомога у зміцненні та демократизації сектору безпеки тощо. Воно орієнтоване на розширення числа учасників, залучення більшості держав у регіоні та за його межами (а не на протидію конкретним державам), досягнення певних параметрів партнерства у військовій сфері, реалізацію конкретних цілей забезпечення безпеки.

Головними формами військового співробітництва, що практикуються в Чорноморському регіоні, є програми партнерства, створення спільних сил з вирішення конкретних завдань безпеки, участь у спільних операціях та навчаннях – на дво- та багатосторонній основі. Прикладами запровадження таких форм є програма НАТО “Партнерство заради миру” (ПЗМ) за участі всіх пострадянських країн регіону, Чорноморська група військово-морського співробітництва *BLACKSEAFOR* і багатостороння антитерористична операція “Чорноморська гармонія” (Туреччина, Болгарія, Грузія, Росія, Румунія, Україна), багатонаціональна миротворча бригада Південно-Східної Європи (*Southeastern Europe Brigade, SEEBRIG*²⁰), а також двосторонні плани військового співробітництва оборонних відомств держав Чорноморського регіону.

Партнерство заради миру є програмою співробітництва, що має на меті зміцнення стабільності, зменшення загроз миру та розвиток зв'язків між НАТО і країнами-партнерами. Умови участі у ПЗМ викладені в Рамковому документі. З кожною країною-партнером розробляється дворічна Індивідуальна програма, яка визначає конкретні заходи відповідно до потреб самої країни.

Кожна країна-партнер зобов'язується підтримувати розвиток демократичного суспільства, дотримуватись принципів міжнародного права, виконувати зобов'язання відповідно до Статуту ООН, Загальної декларації прав людини, Гельсінського Заключного акту та міжнародних угод про роззброєння та контроль над озброєннями, утримуватися від погроз або застосування сили проти інших держав, поважати існуючі кордони та розв'язувати суперечки мирним шляхом.

Країни також беруть зобов'язання забезпечувати прозорість процесу національного оборонного планування та формування оборонного бюджету, запроваджувати демократичний цивільний контроль над збройними силами та розвивати власний військовий потенціал, необхідний для проведення спільних з НАТО миротворчих і гуманітарних операцій.

Члени Альянсу зобов'язуються проводити консультації з будь-якою країною-партнером, яка вважатиме, що існує пряма загроза її територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці – механізм, яким, наприклад, скористались Албанія та Македонія під час кризи в Косово.

Свідченням ефективності допомоги, яку отримують партнери в рамках ПЗМ є те, що дві країни Чорноморського регіону (Болгарія і Румунія) стали членами НАТО, а для решти, в т.ч. країн-членів ОДКБ, вона є дієвим засобом долучитися до найкращого досвіду реформування збройних сил, керівництва ними, підготовки військ.

Створення спільних регіональних сил та участь у спільних операціях. Ініціатором цієї форми військового співробітництва в регіоні є Туреччина. Запроваджені нею взаємодоповнюючі заходи – створення *BLACKSEAFOR* (як системи спільних навчань підрозділів ВМС) і антитерористичної операції “Чорноморська гармонія” – передбачають участь причорноморських країн у пошуково-рятувальних операціях, операціях з надання гуманітарної допомоги, розмінування, у захисті довкілля, візитах доброї волі тощо. Вони є дієвими інструментами зміцнення довіри, налагодження співпраці і зв'язків підрозділів та особового складу ВМС країн-учасниць.

Проте, ці інструменти не є ні засобом запобігання нестабільності в регіоні, ні гарантією добросусідських відносин між країнами-учасницями – дві з них (Росія і Грузія) довели це під час збройного конфлікту 2008р. Тим більше, що провідні країни-учасниці (Росія і Туреччина), маючи власні претензії на регіональне лідерство, не зацікавлені і всіляко протидіють залученню до цих заходів позарегіональних гравців, які могли б виступити стримувальним чинником на випадок подібних ситуацій.

Участь у спільних багатосторонніх навчаннях є популярною формою військового співробітництва, яку держави використовують з метою набуття найкращого досвіду у військових справах, забезпечення сумісності військ, налагодження взаємодії на випадок їх спільного застосування, а держави, обмежені в ресурсах, – з метою отримання додаткових можливостей підготовки військ. Головною і найбільш поширеною формою такого співробітництва є міжнародні військові навчання.

²⁰ Держави-учасниці: Албанія, Болгарія, Греція, Македонія, Італія, Румунія і Туреччина. До участі в *SEEBRIG* має намір приєднатися й Україна.

Упродовж багатьох років найбільш масштабним заходом міжнародного військового співробітництва, в епіцентрі якого знаходиться Україна та, зокрема Крим, є багатосторонній військово-морський навчання *Sea Breeze*. У тому чи іншому статусі (учасників або спостерігачів) у навчаннях беруть участь представники збройних сил понад 20 держав. Завданням цих навчань є відпрацювання спільних дій морського, сухопутного, повітряного компонентів національних збройних сил під час планування і проведення миротворчих операцій гуманітарного та антитерористичного характеру, протидії морському піратству.

Надмірна політизація питань проведення багатосторонніх навчань у Криму з боку місцевих громадсько-політичних сил проросійської спрямованості, яка підбурювалася позицією РФ з недопущення зближення України з НАТО, тривалий час зумовлювала загострення соціально-політичної напруженості на півострові. Через ускладнення умов проведення навчань окремі з них були скасовані або змінили географію проведення (Одеська та Миколаївська області), що негативно позначилося на міжнародному іміджі України.

Спільні навчання можуть мати і двосторонній формат, як це відбувається в рамках україно-російських щорічних навчань “Фарватер миру”. Темою навчань є проведення миротворчої операції у кризовому районі із залученням морського, повітряного та сухопутного компонентів. Крім позитиву військового співробітництва двох сусідніх країн, ці навчання характеризуються й негативними моментами, а саме:

- домінування російської сторони та фактичне нав’язування нею власних, застарілих форм і методів підготовки військ (сил), що не відповідають світовим стандартам участі в подібних миротворчих операціях (діях у кризових ситуаціях);
- відсутність у російської сторони практичних напрацювань стосовно сучасних форм і методів застосування військ (сил) в умовах ведення бою на морському театрі воєнних дій.

Мінливий характер україно-російського військового співробітництва зумовлюється його залежністю від стану політичних відносин між державами. Так, проголошення курсу на інтенсифікацію діалогу з ЄС і НАТО, зміна керівництва України у 2005р. та наступна словесна пікіровка між главами держав призвели до демонстративних намірів політичних сил з обох сторін скоротити обсяги співробітництва. Суттєвими подразниками україно-російських відносин були євроатлантичний курс України та категоричне заперечення Києвом можливості подовження терміну базування ЧФ на території України.

У 2010р. з’явилися ознаки поживлення військового співробітництва – після чергових змін у керівництві української держави, підписання 21 квітня 2010р. угоди про подовження терміну базування ЧФ РФ у Криму до 2042р. і прийняття 1 липня 2010р. Закону України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики”, згідно з яким Україна проголосила себе позаблоковою державою.

Проте, якщо раніше україно-російське військове співробітництво здійснювалося на прагматичній, взаємовигідній основі, то сьогодні воно дедалі більше

набуває політичного забарвлення та односторонньої спрямованості. Досить нагадати, що саме під час, коли оборонне відомство України очолював “пронатовський” Міністр оборони А. Гриценко, українські частини ПВО вперше провели навчання з бойовою стрільбою на російському полігоні Ашулук, а також підвищилась активність оборонно-промислової кооперації. Проте, сьогодні йдеться переважно про використання російськими морськими кримськими полігонів та “розворот” процесу реформування (в т.ч. технічного оснащення) українських ЗС у напрямі набуття радянських стандартів – з посиланням на досвід Росії²¹. Це робиться тоді, коли програми реформування російських ЗС та оборонної промисловості провалені, а саме російське військове керівництво песимістично ставиться до отриманих результатів і має намір скористатися досвідом військових реформ у Болгарії, Польщі, Чехії²².

Загалом, військове співробітництво не є самодостатнім інструментом забезпечення стабільності, зміцнення довіри та безпеки в регіоні. Найбільш досконалою формою такого співробітництва є Партнерство заради миру, окремі елементи якого, проте, потребують вдосконалення. Особливо це стосується механізму консультацій, який має давати змогу залучати до них не лише НАТО і країну, яка відчуває загрозу агресії, але й країну-потенційного агресора.

На думку експертів, багатосторонні заходи зміцнення довіри та безпеки (спільні сили, навчання) є ефективною формою військового співробітництва, коли в них беруть участь провідні (в економічному та військовому сенсі) країни. Водночас, військове співробітництво з Росією є малопродуктивним, але головним його стимулом є утримання позитивного клімату у двосторонніх відносинах.

ВИСНОВКИ

Воєнно-політична ситуація в Чорноморському регіоні може бути охарактеризована як надзвичайно складна та нестабільна. Наявність “заморожених” конфліктів і невизначені перспективи їх врегулювання в осяжному майбутньому створюють додаткову напруженість у відносинах між сторонами конфлікту, яка, своєю чергою, значною мірою залежить від зовнішніх факторів.

Розвиток міжнародного військового співробітництва, що ґрунтується на взаємодії оборонних відомств держав, є вагомим чинником стабілізації ситуації в регіоні. З метою підвищення ролі військового співробітництва в забезпеченні регіональної безпеки його інструменти мають бути пов’язані з політичними, економічними, гуманітарними механізмами співробітництва, які є в розпорядженні регіональних міждержавних об’єднань.

З точки зору інтересів України, головний акцент військового співробітництва має бути зроблений на його багатосторонньому форматі з активним залученням російської сторони як рівноправної учасниці. Участь російських військових підрозділів чи спостерігачів у міжнародних навчаннях на території України дозволить знизити рівень безпідставної політизації багатьох процесів, що відбуваються у країні та, зокрема на Кримському півострові. ■

²¹ Український Генштаб буде вчитися реформуванню армії у Росії. – Коментарії, 29 січня 2011р., <http://ua.politics.comments.ua/2011/01/29/141708/ukrainskiy-genshtab-bude-vchitisya.html>

²² Військове керівництво ЗС РФ негативно оцінює як результати реформ, так і спроби ревізії стратегічних цілей, зокрема переходу на контрактну армію та пріоритетів її оснащення сучасними озброєннями. Див.: Литовкин В. Начальник Генштаба поставил диагноз. – Независимая газета, 30 марта 2011г., http://www.ng.ru/nvo/2011-03-30/10_genshtab.html

ПОЛІТИЧНИЙ ПРОСТІР КРИМУ: МІЖ “РУССКИМ МИРОМ” ТА ІСЛАМСЬКИМ СВІТОМ

Олександр БОГОМОЛОВ,
Сергій ДАНИЛОВ,
Ігор СЕМІВОЛОС,

ЦЕНТР БЛИЗЬКОСХІДНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Через відомі історичні обставини, географічне розташування та етнічний склад населення політичний простір Криму зазнає значних впливів різних світових центрів, насамперед – Росії і Туреччини. Особливість впливу Росії полягає в його подвійному характері – з точки зору як змісту, так і об'єктів, на які він спрямований. З одного боку, спостерігається політичний і культурний вплив на етнічних росіян Криму, з іншого – впливу тих суб'єктів Російської Федерації, що мають мусульманське населення, зазнають кримські татари.

Своєю чергою, вплив Туреччини реалізується у двох формах, умовно – уявній і реальній, причому реальний вплив є значно слабшим від уявного.

У цій статті окреслюються основні характеристики зазначених впливів та їх можливі наслідки для розвитку ситуації в АР Крим.

1. РОСІЙСЬКА ПРИСУТНІСТЬ У КРИМУ

Серед регіонів України, що стали об'єктом російських політичних інвестицій, особливе місце посідають АР Крим і Севастополь¹. Причому, досі Севастополь привертав навіть більшу увагу російських політиків, ніж Кримська автономія. Тоді, як кошти для АРК надавалися переважно на помітні медіа-заходи (святкування Дня Росії, щорічний фестиваль “*Великое русское слово*”, протестні акції, підтримка проросійських сил на місцевих виборах), у Севастополі вони виділялися також на житлове будівництво для відставних офіцерів російських ВМС (з метою заохочення їх залишитися в Україні) та на утримання й будівництво меморіалів (з метою закріплення російської ідентичності міста). Рівень політичного інвестування, таким чином, залежить від символічного значення території в ментальній географії Російської (для багатьох – Радянської) імперії і проросійських настроїв серед місцевого населення.

Політичні інвестиції здійснюються через розгалужену ресурсну базу проросійських сил. Останнім часом у Криму сформувався сталий перелік проросійських організацій, найбільш чисельними серед яких є КПУ, РОК і нео-козацькі організації (втім, їх реальний мобілізаційний потенціал є значно нижчим за заявлений – тобто рахунок іде на сотні, а не тисячі активістів).

Але значення цих організацій полягає в іншому – у впливі на формування порядку денного місцевої та, певною мірою, загальнонаціональної політики, а також на місцеву громадську думку та підтримку образу Криму як найбільш проросійського регіону України. Для досягнення цих результатів медіа-ресурс є набагато важливішим за мобілізаційний потенціал.

Проросійські організації і медіа-ресурси Криму

Політичні структури:

- Кримська республіканська організація КПУ
- “Русская община Крыма” (РОК)
- “Русский блок”
- ПСПУ
- політичні об'єднання, які актуалізуються в контексті виборів (“Русское единство”, партія “Союз”, Блок “За Януковича!”, партія “Родина”, “Русский фронт”).

Парамілітарні утворення нео-козаків:

- “Крымский казачий союз” (В.Черкашин),
- “Совет атаманов Крыма” (С.Юрченко),
- “Атаманская сотня “Соболь” (В.Храмов).

Медіа-ресурси:

- російськомовні газети (як правило, мають друковану та електронну версії)
- “Крымская правда” (К.Бахарев, член президії Русской общины Крыма, у 2006-2010рр. – депутат ВР АРК за списком Блоку “За Януковича!”); одна з редакційних статей формулює місію газети як призначеної “не лише для росіян, але й для всіх тих, хто відчуває себе частиною Російського світу, його історії і культури, хто розмовляє і думає по-російськи”²
- “Крымское время”,
- “Крымская газета”,
- “Вестник Тавриды” (після виходження “Вестника Тавриды” до “Медіа-холдингу СПУ” газета припинила існування та перетворилася на щотижневик “Товарищ Крым” (<http://tovarish.crimea.ua>))
- “Крымский Телеграф”
- “Русичи” (видається за підтримки Російської Православної Церкви), (<http://www.rusichi.net/1024.htm>)

інформаційне агентство “Новый регион-Крым”

Інтернет-ресурс novoross.info

усі місцеві канали телебачення (за винятком ДТРК “Крим”, АТР і найбільш популярного місцевого телеканалу – Чорноморська ТРК).

¹ Під цим терміном маються на увазі всі матеріальні та моральні внески, в т.ч. такі, що не піддаються кількісному обчисленню.

² Див.: Юбилей отметим вместе. – *Крымская правда*, 1 ноября 2007г., <http://www.kp.crimea.ua>

Порядок денний політичної діяльності проросійських організацій Криму корелює з пріоритетами зовнішньої політики РФ щодо України та відбиває всі зміни в характері двосторонніх відносин. Період найбільшої активності цих організацій припадає на президентство В.Ющенка, коли ключові питання порядку денного охоплювали: лобіювання надання російській мові статусу другої державної, протести проти вступу України до НАТО і спільних військових навчань *Sea Breeze*, героїзації УПА та С.Бандери, визнання Голодомору як ключових аспектів політики історичної пам'яті України. Проросійські групи заохочувалися до участі в місцевих виборах і як окремі суб'єкти виборчого процесу (КПУ, ПСПУ, партія "Союз"), і разом з Партією регіонів.

Головний метод роботи проросійських сил у Криму полягає в мобілізації лояльних груп, які не бачать для себе перспективи у форматі української держави й готові вітати будь-які прояви посилення російського впливу в Україні³. Відносини російської влади з проросійськими активістами будуються у формі клієнт-патронських мереж, характерних для сучасного російського соціополітичного середовища. На вершині таких ієрархічно побудованих мереж перебуває вузьке коло довірених осіб, які можуть забезпечити доступ до джерел фінансування в Москві (за умов отримання доволі високої ренти за свої послуги)⁴. Такі відносини передбачають лише дуже слабкий зворотній зв'язок та обмежують місцеву ініціативу.

Натомість, багато хто з проросійських політиків та активістів в Україні вже звикли до помітно вищого рівня своєї участі в політичній діяльності. Хоча найстаріші проросійські організації Криму, зокрема *РОК* і "*Русский Фронт*", були на початковому етапі досить щирими громадськими ініціативами, але на цей час склався такий формат функціонування та мобілізації ресурсів, який у принципі унеможливує адаптацію цих організацій до місцевих потреб, навіть якщо останні пов'язані з реалізацією етнокультурних інтересів російськомовних кримчан. Кримський політолог А.Нікіфоров характеризує це як "роз'єднаність між формальними лідерами, які існують у штучному середовищі, спеціально для них облаштованому, і тією масою людей, які складають більшість населення Криму"⁵.

Тенденція до формалізації чи навіть бюрократизації діяльності, спрямованої на посилення російського впливу у країнах колишнього СРСР, призводить до активізації об'єднань на зразок координаційних рад російських співвітчизників, оптимізації їх структури та підпорядкування новоутвореним державним

органам РФ. З 2006р. при МЗС РФ діє Всесвітня координаційна рада російських співвітчизників (ВКРПС), яка підтримує діяльність відповідних рад за кордоном⁶. Кожна така рада розробляє стратегії діяльності, які мають виконуватись організаціями-членами, а також фінансує заходи з їх виконання. Діяльність рад у кожній країні координується посольствами або консульствами РФ. Органом, який приймає рішення та адмініструє виділення коштів з федеральних і відомчих програм є Федеральне агентство у справах СНД, співвітчизників, які проживають за кордоном, і міжнародного гуманітарного співробітництва (*Россотрудничество*)⁷.

До звільнення Ю.Лужкова з посади мера Москви у Криму виконувалися ряд фінансованих Урядом столиці російських проектів, найбільш помітним з яких був Російський культурний центр, але його фінансування припинено з 1 січня 2011р.⁸ Аналогічна структура – Дім Москви в Севастополі, продовжує діяльність, оскільки, попри назву, фінансується за рахунок федеральних програм, а не Уряду Москви.

Внаслідок конфліктів у середовищі проросійських організацій за результатами невдалих для більшості з них місцевих виборів, розгорнулася боротьба за керівні посади у Кримській координаційній раді, яка завершилась обранням головою компромісної фігури – В.Черкашина. Головою загальноукраїнської КРПС став член Партії регіонів В.Колесніченко. Багатьма проросійськими активістами Криму це розглядається як спроба Партії регіонів встановити контроль над проросійськими рухами і джерелами їх фінансування.

З огляду на прихід Партії регіонів до влади та очевидну напруженість у відносинах між її кримськими осередками й частиною проросійських сил Криму, можна зробити висновок про переорієнтацію Москви на політиків-регіоналів як на більш потужних партнерів.

Церковний наступ

Російська православна церква (РПЦ), вплив якої на формування політики РФ зростав протягом усього пострадянського періоду, з 2010р. прагне відновити свої позиції в Україні за рахунок згортання автономії УПЦ (МП) та витіснення інших православних церков. Новий Патріарх РПЦ Кирил активно просуває ідеологію "*Русского мира*", ядром якого, за його словами, "сьогодні є Росія, Україна, Білорусь" і "лише згуртований *Русский мир* може стати сильним суб'єктом глобальної міжнародної політики, сильнішим за будь-які політичні альянси"⁹. У цьому контексті Крим набуває

³ Саме ці групи є, по суті, референтами політичного концепту "російські співвітчизники", якому надається значна увага в політиці РФ щодо країн найближчого оточення.

⁴ За твердженням кримських джерел, одним з таких посередників за часів В.Ющенка був депутат Державної Думи РФ К.Затулін. Див.: *Кримський вопрос в отношениях России и Украины*. – Сайт "Крым и крымские татары", 18 мая 2009г., <http://kirimtatar.com>

⁵ Нікіфоров А. "*Пророссийская пробирка*", "*макеевские чипы*", меджлис и фиаско крымской элиты. – Большая Ялта, 6 января 2011г., <http://www.bigyalta.com.ua>

⁶ Докладно див.: Всемирный координационный совет российских соотечественников. – Сайт Министерства иностранных дел РФ, http://www.mid.ru/bul_newsline.nsf/kartaflat/03_5.035. Див. також: Яковлев Ф. Фальсификация и безнаказанность: МИД России на тропе войны с соотечественниками. – Информационное агентство REGNUM, 21 апреля 2010г., <http://www.regnum.ru>

⁷ Докладно див.: Сайт Агентства "Россотрудничество", <http://rs.gov.ru>

⁸ РКЦ був розташований в окремому особняку в центрі Сімферополя, в центральному офісі працювали 22 співробітники; ще дев'ять відділень функціонували в інших містах і районах АР Крим.

⁹ Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира. – Официальный сайт Московского Патриархата, <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html>

особливого значення як наочний приклад “гуртування” проросійських сил і плацдарм опору альтернативним політичним альянсам, членства в яких намагалася свого часу набути Україна.

Політичне православ’я відіграє важливу роль у підтримці образу Криму як “споконвічно російської” землі. Оскільки етнокультурна історія Криму не дозволяє розглядати півострів як частину етнічної території росіян, то факт прадавньої присутності тут православного християнства подається як доказ сутнісного зв’язку цієї території з Росією і пріоритетного права етнічних росіян на неї. В рамках такої релігійно-політичної концепції розвиток інфраструктури РПЦ на півострові покликаний не стільки задовольнити реальні потреби віруючих, скільки посилити наочну присутність. У нових обставинах по-новому актуалізуються внутрішні протиріччя всередині кримської єпархії УПЦ між Митрополитом Лазарем і рядом формально підпорядкованих йому ієрархів, які здійснюють власну політику та підтримують прямі зв’язки з Москвою.

Відносини між УПЦ та УПЦ-КП у Криму, а також позиції прихильників “української” і “російської” партії всередині Кримської єпархії УПЦ у сучасному контексті втратили визначеність, характерну для попереднього періоду. Для багатьох священиків та ієрархів наразі незрозуміло, з ким їм доведеться мати справу і хто буде союзником, чи опонентом у майбутньому, тому вони утримуються від публічного коментування внутрішньо-церковних і міжцерковних справ.

Усі конфесії, мірою наявних ресурсів, суспільної та політичної підтримки, намагаються збільшувати сферу свого впливу та наочну присутність у публічному просторі шляхом будівництва нових і повернення історичних культових споруд. На півострові домінують позиції посідає УПЦ. Така ситуація іноді призводить до відкритих конфліктів між православними та мусульманами. Намагаючись уникнути відповідних ризиків, Кримська єпархія УПЦ виступила на підтримку Духовного управління мусульман Криму (ДУМК), яке протягом майже 10 років домагається від місцевої влади дозволу на будівництво Соборної мечеті в Сімферополі. 2 березня 2011р. нарешті було прийнято рішення Сімферопольської міської ради про виділення ділянки під будівництво, а 3 березня у присутності Митрополита Лазаря відбулося символічне закладання фундаменту мечеті.

“Північнокавказький слід”

Регіон Північного Кавказу останніми роками перетворився на джерело постійної небезпеки та нестабільності. Тривалий, з початку 1990-х років, процес поширення політичного ісламу в регіоні призвів до низки надзвичайно гострих насильницьких конфліктів у східній частині регіону¹⁰. У Стратегії національної безпеки РФ до 2020р. політичний іслам (у Стратегії згадується “релігійний радикалізм”, але зрозуміло, що в цьому контексті не йдеться про радикальні прояви православ’я) розглядається як прояв сепаратизму¹¹. Отже, як свідчать події останніх років у Дагестані, Інгусетті, Кабардино-Балкарії, Карачаєво-Черкесії, Москві, на півдні Ставропольського краю та в начебто замиреній Чечні, в регіоні розгорнулася громадянська війна низької інтенсивності. За свідченням російських експертів з питань Північного Кавказу, бачення виходу з цієї ситуації наразі немає¹².

До перелічених і вже хронічних проблем регіону останнім часом додалися нові виклики, серед яких – прояви солідарності споріднених малих народів, що належать до адигської і тюркської мовних сімей¹³. Цей феномен навіть отримав власну назву – “черкеський фактор”¹⁴. Є всі підстави вважати, що він може стати одним із суттєвих елементів подальшої дестабілізації ситуації на Північному Кавказі. Особливе занепокоєння російської влади викликає наявність потужної адигської діаспори в Туреччині, а також адигської держави (визнаної самою РФ) – Абхазії, яка потенційно може стати центром тяжіння для інших адигських народів і суб’єктом територіальних претензій до РФ. Так, запланована на 2014р. Сочинська олімпіада відбудеться на історичній адигській землі, а час її проведення, за словами адигських лідерів, збігається зі 150-річчям геноциду черкеського народу, – що вже призвело до значного загострення суспільної дискусії навколо статусу Сочі та історичних прав адигських народів. Таким чином, Північний Кавказ стає джерелом нестабільності в Чорноморському регіоні загалом, а його проблеми та тенденції їх ескалації в багатьох аспектах нагадують кримські.

Політика зближення з РФ, яку проголосила нова українська влада, призвела до зміни балансу сил в АР Крим. Прихід до влади проросійських сил був прочитаний частиною місцевого чиновництва як можливість посилити тиск на кримських татар і відмовитися від толерантних відносин, які склалися протягом попереднього періоду. Проявами цього стали загострення земельних питань, зростання рівня

¹⁰ “Політичним ісламом” або ісламізмом (на відміну від ісламу – однієї із світових релігій) називають множину ідеологічних концепцій, що базуються на розумінні ісламу насамперед як особливої політичної системи, і стверджують, що сучасні мусульмани мають повернутися до першооснов шляхом здобуття політичної єдності. Терміном “ісламізм” на початку XX ст. позначалося також релігійно-моральне вчення або догматика ісламу (зокрема, в матеріалах Таврійського магометанського духовного правління). Оскільки таке розуміння терміну трапляється й досі, доцільніше послуговуватися терміном “політичний іслам”.

¹¹ Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020г., утверждена Указом Президента РФ №537 от 12 мая 2009г., <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>

¹² Особиста бесіда авторів з А.Каменщиковим, Международное Ненасилие (Москва), грудень 2010р. (Ялта), виступи експертів Фонду Карнегі (Москва) на Регіональній конференції Чорноморської миротворчої мережі, 8-10 грудня 2010р. (Київ).

¹³ До адигської мовної сім’ї належать народи власне адигської гілки (кабардинці, черкеси, адиги), абхазо-абазинської (в т.ч. власне абхазів), а також убихів. Загальне число мовців абхазо-адигських мов складає від 1,1 млн. осіб у світі і близько 800 тис. в РФ (перепис 2002р.) до 6 млн., за даними адигських активістів. Тюркські народи Північного Кавказу: карачаєвці, балкарці, кумики, ногайці, окремі діаспорні групи, в т.ч. азербайджанці і кримські татари. Після депортації на Північному Кавказі (Краснодарський край) проживала друга за чисельністю (після центрально-азійської) та найбільш політично активна кримськотатарська діаспора. Останнім часом активність її представників зосереджується навколо громадської організації кримських татар Новоросійська.

¹⁴ Скаков А., Силаев Н., Рябов А., Грин С. Черкесский фактор в современной политической ситуации в Кавказском регионе. – Московский центр Карнеги, 27 сентября 2010г., <http://www.carnegie.ru/events/?fa=3103>

ксенофобії, випадки, коли посадовці, зокрема співробітники МВС, ображають релігійні почуття кримських мусульман¹⁵. Релігійна ідентичність відіграє дедалі помітнішу роль у конфліктах між російськомовним і кримськотатарським населенням. На цьому тлі радикальні та навіть екстремістські ідеології можуть отримати поширення як засіб вираження соціального протесту, як це відбувалось у країнах Близького Сходу, Центральної Азії, в мусульманських діаспорах Європи та останнім часом – у Північній Африці. Інтерес до джихадистської риторики у Криму, який попри твердження кримської російськомовної преси був до цього часу дуже маргінальним, наразі, за спостереженнями авторів, почав зростати. Інтернет-форуми з ісламської тематики стають дедалі більш агресивними за тоном; предметом широкого інтересу серед молоді стають фігури екстремістів північнокавказького походження. Зокрема, серед кримськотатарської молоді набули поширення записи виступів самопроголошеного ісламського вчителя та шейха Саїда Абу-Саада (Саши Бурятського)¹⁶.

Раніше, за умов очевидної відмінності політичних курсів України та РФ, доволі потужного демократичного дискурсу, підтримуваного владою, кримські мусульмани відчували себе в іншому, більш європейському, просторі. Це дозволяло їм вважати, що на них чекає більш оптимістичне майбутнє, порівняно з долею північнокавказьких мусульман. Внаслідок “розмивання” європейського образу України та його наближення до образу РФ, у свідомості кримських мусульман зникають фільтри, що запобігали перенесенню на себе травматичного досвіду Північного Кавказу. Навпаки, цей досвід починає актуалізуватися і навіть стає джерелом натхнення та моделей політичної поведінки частини радикально налаштованої молоді.

Водночас, привертає увагу помітне зростання інтересу до Криму з боку ряду північнокавказьких суб’єктів РФ, зокрема офіційного Грозного. Так, коштом Президента Чечні побудована та 21 серпня 2010р. за присутності муфтія Чечні відкрита мечеть у селі Воїнка Краснопереконського району, яка наразі вважається найкращою мечеттю в сільській місцевості Криму¹⁷. Восени 2010р. в центральній українській пресі проведена PR-кампанія Президента Чечні. Організаційно оформилась і почала активно діяти кримськотатарська діаспора Кубані.

Отже політика зближення України з Росією може призвести до збільшення комунікації між Північним Кавказом, адигською частиною Південного Кавказу і Кримом. На тлі збільшення обсягу різноманітних трансакцій і людських контактів та з огляду на безпековий стан цих регіонів, можна передбачити ряд ризиків:

- збільшення впливу ісламістських сепаратистів Кавказу на Крим¹⁸;
- виникнення спільних ідеологічних проєктів у разі погіршення становища кримських татар у Криму, наприклад, на тлі спільної історії – адже окремі території Північного Кавказу в різні часи належали до складу Кримського ханства, а в ближчій історичній ретроспективі актуальним є спільний досвід депортації північнокавказьких і кримськотатарського народів;
- поширення на Крим тенденцій підвищення солідарності малих народів за рахунок споріднених етносів, яка спостерігається на Кавказі, та відповідне збільшення масштабу наявних проблем в обох регіонах.

Втягнення Криму в орбіту Північного Кавказу створює ризики і для РФ. Досі Росії вдавалось обмежувати міжнародне втручання в цей регіон, оскільки він цілком перебуває в її кордонах, але долучення до негативних процесів, що відбуваються в регіоні, кримської складової призведе до інтернаціоналізації цього кола проблем.

Казань як окремий чинник

Частина опозиційних до Меджлісу сил використовує національно-територіальну автономію казанських татар у складі РФ та їх статус як “титової нації” в Татарстані як аргумент у критиці української політики щодо кримських татар і позиції лідерів самого Меджлісу. У кримськотатарському середовищі за представниками цієї групи закріпилася неформальна назва “Казанська партія”. На таких позиціях стоять лідери нечисельних груп: “Міллі Фірка”, фонд “Крим – 2000”, “Третя сила” та кілька політичних діячів, які підтримують постійні зв’язки з Казанню. За словами лідера “Міллі Фірка” В.Абдураїмова: “У Росії свої татари, у України – свої. От лише ставлення до них чомусь є різним. Кримських татар навіть у себе на Батьківщині, у Криму, не визнають титульним народом”¹⁹. Інший представник “Казанської партії” Т.Дагджи вважає: “Попри те, що казанські татари складають ледь більше 3,5% населення Росії, вони там користуються всіма правами. А в Україні кримських татар дехто не лише закорінний, просто за народ не вважає – ми тут безлика т.зв. меншість або просто депортовані громадяни”²⁰. Ця риторика використовується як аргумент на користь переорієнтації кримськотатарського національного руху на Росію. Знаковою подією в цьому сенсі стало звернення лідера “Міллі Фірка” В.Абдураїмова до російського генерального консула у Криму із закликом про захист кримських татар, який “випадково” збігся з початком російсько-грузинської війни 8 серпня 2008р.

Попри широке висвітлення у ЗМІ окремих дій “Казанської партії”, загалом її ідеї не мають суспільної підтримки у кримськотатарському середовищі, про

¹⁵ Джемілев М. Власть должна подумать – надо ли ей оказываться в ситуации Лукашенко. – Главред, 8 февраля 2011г., <http://www glavred>

¹⁶ О.Тіхоміров, уродженець Бурятії, який прийняв іслам, навчався в Каїрі та Кувейті, брав участь у бойових діях у складі підрозділів Д.Умарова, виступав як наставник терористів-самогубців, підготував кілька гучних терактів на Північному Кавказі, загинув у Чечні 2 березня 2010р.

¹⁷ У заході взяли участь перший заступник голови Меджлісу Р.Чубаров, муфті мусульман Криму Х.Аблаєв, муфті Чеченської Республіки С.Мірзаєв, чеченська делегація і місцеві жителі. С.Мірзаєв повідомив, що мечеть побудована на кошти глави Чеченської Республіки Р.Кадирова, та запевнив, що в цьому не варто шукати політичного підґрунтя: “По-перше, ми – брати мусульмани, по-друге, і кримськотатарський, і чеченський народи пережили в 1944р. страшний подію – депортацію, і багато іншого”. Див.: У Криму відкрилася мечеть імені президента Чечні Рамзана Кадирова. – ТСН, <http://tsn.ua/ukrayina/u-krimu-vidkrilasya-mechet-imeni-prezidenta-chechni-ramzana-kadirova.html>

¹⁸ Поширений на Північному Кавказі політичний іслам можна розглядати як ідеологічне оформлення сепаратистських тенденцій (найбільші ісламістські рухи відверто проголошують себе окремою від РФ державою – так, угруповання Д.Умарова має офіційну назву “Емірат Кавказ”), крім того Стратегія національної безпеки РФ до 2020р. фактично визнає північнокавказький політичний іслам як прояв сепаратизму – див. вище.

¹⁹ Абдураїмов В. Свои и не свои татары. – *Полуостров*, 29 октября 2007г.

²⁰ Т.Дагджи призывает крымских татар улучшать отношения с Россией и не верить Киеву и Европе. – *Голос Крыма*, 17 ноября 2007г.

що свідчить, зокрема їх провал на місцевих виборах 2010р. Здатність споріднених тюркськомовних народів перетворитися на модель політичної поведінки для кримських татар видається наразі дуже обмеженою, оскільки увагу цій темі надає лише невелика група інтелектуалів, що бере участь у діяльності ряду асоціацій науковців і діячів культури тюркських народів колишнього СРСР з центрами в Казані, Астані та Баку.

2. ВПЛИВ ТУРЕЧЧИНИ

Турецький чинник у Криму проявляється у двох мало пов'язаних між собою вимірах: уявному та реальному. В першому вимірі Туреччина функціонує у форматі політичного міфу, що має витoki в бурхливій історії російсько-турецьких відносин. Особливого значення набуває цей міф у кримському контексті, де він актуалізувався з масовим поверненням кримських татар. Шпальти кримських ЗМІ переповнені історичними есе. Неабияка увага приділяється російсько-турецьким війнам, історичним, культурним, фінансовим зв'язкам кримських татар з Туреччиною і, нарешті, актуальній присутності турків у Криму. Накопичено великий обсяг медіа-текстів, що транслиють уявлення про кримських татар як агентів Туреччини, яка нібито хоче повернути собі Крим.

Натомість, у кримськотатарських медіа-текстах Туреччина згадується помітно менше, ніж у ключових російськомовних націоналістичних виданнях (зокрема, *“Крымская правда”*, *“Крымское время”*). В історичному контексті кримські татари протиставляються туркам як автохтони прибульцям. З Туреччиною (так само, як і з Росією), таким чином, відбувається заочний спір за право власності на історичний Крим, і попри мовну та культурну спорідненість (на фоні якої ще більше важливими стають відмінності), Туреччина для кримських татар аж ніяк не наближається до тієї ролі еталону або авторитету, яку віддають Росії проросійські сили Криму.

Реальна присутність Туреччини у Криму має три напрями. Перший – це допомога, що надається турецьким Урядом кримським татарам через Агентство міжнародного співробітництва та розвитку Туреччини (*Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı*, *TIKA*) на облаштування, національні культурні та освітні програми. Так, протягом 2006-2009рр. *TIKA* профінансувало 41 освітній проект на суму понад \$3 млн.; виконується довгострокова програма підтримки університетів, де вивчається тюркологія і турецька мова. Ще один спільний проект – реставрація одного з перших навчальних закладів Східної Європи Зинджирли медресе у Бахчисараї та історичних ханських гробниць навколо нього²¹.

Другий напрям – співробітництво у сфері релігії. Найбільшу активність серед турецьких релігійних організацій виявляє Департамент у справах релігії Туреччини (*Diyanet İşleri Başkanlığı*), який забезпечує мусульманські громади ДУМК

вчителями релігійних дисциплін. З Департаментом тісно пов'язаний благодійний фонд *“Діанет Вакуфі”*, представництво якого відкрилося у 2010р. За підтримки *Діанету* будуються мечеті, готуються кадри духовництва та розповсюджується література духовного змісту. Принаймні до недавнього часу *Діанет* відстежував діяльність нетрадиційних ісламських організацій на півострові та вів пропаганду серед молоді, спрямовану проти *“Хізб ут-Тахрір”*. У Криму працюють також недержавні турецькі ісламські організації: фонд Азіза Махмуда Хюдаї, що надихається ідеями суфізму (містичного напрямку ісламу) та консервативна релігійна громада *“Сулейманджі”*, що опікуються переважно освітніми проектами. Останнім часом активізувалися представники громади послідовників провідного релігійного діяча Ф.Гюлена, який переслідувався попереднім турецьким Урядом і є фігурою, наближеною до кіл правлячої Партії справедливості та розвитку (*Adalet ve Kalkınma Partisi*, *AKP*)²².

Третій напрям турецької активності в Криму – політичний. Саме на цьому напрямі останнім часом спостерігається найбільше поживлення. Турецькі високопосадовці наголошують на пріоритетності Криму і кримських татар для розвитку двосторонніх відносин з Україною. Водночас, активізація політики Анкари щодо АРК не означає збільшення інтересу саме до Криму, на відміну від інших регіонів Причорномор'я. Це можна розглядати радше як складову загальної активізації регіональної політики Туреччини в рамках нового зовнішньополітичного курсу на покращення відносин з усіма країнами-сусідами (офіційні турецькі документи посиляються на цю нову політичну концепцію, що її висунув Уряд Ердогана, як на політику *“нульового рівня проблем із сусідами”*)²³. В рамках цієї політики відбуваються двосторонні візити та зустрічі, пропонується відкриття в Сімферополі Генерального консульства Туреччини, а в Києві – представництва *TIKA*²⁴. Ця ідея нашоствхнула на м'який спротив з боку місцевої влади, який можна віднести на рахунок згаданих вище уявлень про Туреччину, що панують в АР Криму.

3. ЧИННИК ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ

Наразі країни Центральної Азії мають обмежений вплив на ситуацію у Криму, який, однак, за певних умов може зрости. Йдеться насамперед про контакти між представниками кримськотатарської спільноти, які повернулися до Криму, та їх співвітчизниками у країнах діаспори та колишнім оточенням. З Узбекистану до Криму продовжується порівняно невелика одностороння сезонна міграція. З цим чинником пов'язані певні ризики. Наявність подібних зв'язків може сприяти впливу активних у регіоні Центральної Азії політичних сил ісламістського спрямування на мусульман Криму. Так, появу в АРК відділення міжнародної радикальної ісламістської структури *“Хізб ут-Тахрір”*, на відміну від інших численних рухів подібного зразка, можна частково віднести на рахунок впливу Центральної Азії.

²¹ Зустріч глави кримського Парламенту з Міністром закордонних справ Туреччини. – Прес-центр Верховної Ради АРК, 6 травня 2010р., <http://www.rada.crimea.ua>

²² Докладніше про діяльність турецьких релігійних організацій у Криму див.: Богомолов О., Данилов С., Семиволос І., Яворська Г. Ісламська ідентичність в Україні. – Київ, АМЕС, 2005, с.43-56.

²³ Hay Eytan Cohen Yanaracak. – The Red Book: The Bible of Turkish Foreign Policy. Dayan Center, TEL AVIV NOTES, October 21, 2010, http://www.aftau.org/site/DocServer/TANotes_October_21_2010.pdf?docID=12182. У рамках політики покращення відносин із сусідами, Туреччина пропонує також запровадження безвізового режиму для України. Див.: Туреччина пропонує Україні скасувати візовий режим. – УНІАН, 6 травня 2010р., <http://kharkiv.unian.net/ukr/detail/194680>

²⁴ Туреччина планує відкрити генеральне консульство в Сімферополі. – РБК-Україна, 27 листопада 2010р., <http://www.rbc.ua>

4. СТАН РОЗВИТКУ ІСЛАМСЬКИХ ІНСТИТУТІВ І РИЗИКИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПОШИРЕННЯМ ПОЛІТИЧНОГО ІСЛАМУ В АР КРИМ

Основні ісламські організації, що діють у Криму, можна поділити за такими категоріями:

- **національні організації, або інститути офіційного ісламу:** Духовне управління мусульман Криму (ДУМК), Духовне управління мусульман України (ДУМУ)²⁵;
- **організації, що мають арабські коріння та джерела фінансування** – Всеукраїнська асоціація громадських організацій “Альраїд”²⁶;
- **турецькі організації** – як урядові, так і неурядові;
- **міжнародні радикальні організації і течії** – “Хізб ут-Тахрір”²⁷, “Такфір валь-Гіджра”²⁸;
- **міжнародні консервативні ісламські мережеві структури** “Таблігі Джамаат”²⁹.

Інститути офіційного ісламу (ДУМК) теоретично мали б визначати структуру і зміст основних процесів в ісламському середовищі, але, з огляду на їх коротку історію та обмеженість ресурсів, протягом початкового етапу були не здатні повноцінно виконувати цю функцію. Останніми роками ДУМК, який пройшов через багато випробувань як у стосунках із внутрішньою опозицією, так і з владою, отримав кадрове поповнення за рахунок випускників вищих релігійних навчальних закладів Туреччини, інституційно зміцнився. Але й досі більш потужними, з організаційної точки зору та з огляду на наявні ресурси, залишаються арабські та турецькі ісламські організації. На початку ісламського “відродження” в Україні у 1980-ті та 1990-ті роки найбільшу активність виявляли ісламські організації арабського походження. Популярності їх серед місцевих мусульман сприяв чималий внесок, що вони зробили в розбудову релігійної інфраструктури (більшість

мечетей в Україні, і зокрема в Криму, збудовано за сприяння Всеукраїнської асоціації громадських організацій “Альраїд”. Особливу увагу до арабського впливу на місцевий іслам привернула діяльність саудівських місіонерів, найбільш відомим серед яких був Мухаммад аль-Кахтані. Кахтані заснував дві організації – ас-Сунна та Бірлік, діяльність яких давно припинена. Арабський вплив викликав чимале занепокоєння як з боку державних органів, які не завжди могли адекватно оцінити його зміст та масштаб, так і представників офіційного ісламу. Наразі відносини між ДУМК та найбільшою з арабських ісламських організацій Альраїд стабілізувалися. Найбільша напруженість існує у відносинах ДУМК з громадою шейха Ахмада Таміма (ДУМУ), яке намагається посилити свою присутність у Криму.

Суттєва відмінність між арабськими ісламськими організаціями, з одного боку, та турецькими організаціями – з іншого, полягає в тому, що останні налаштовані на конструктивний діалог на рівні двосторонніх міждержавних відносин, навіть на використання певною мірою потенціалу Уряду Туреччини для боротьби з проявами ісламського радикалізму. Роль турецьких ісламських організацій на поточному етапі полягає переважно у зміцненні інститутів офіційного ісламу, насамперед через підтримку ісламської освіти.

Спільний знаменник багатьох ісламських організацій, представлених у Криму – як поміркованих (“Альраїд” і його сателіти), радикальних (“Хізб ут-Тахрір”), так і відверто екстремістських (“Такфір валь-Гіджра”), є спрямованість проти Заходу як незмінної позаісторичної, ворожої до мусульман за своєю природою сутності. У рамках цих уявлень усі країни християнської традиції, в т.ч. Східноєвропейські, сприймаються як частина Заходу. Цікаво, що в умовах АРК, потужний антизахідний дискурс, який переповнює шпальти місцевої російськомовної преси, попри те, що він

²⁵ “Офіційним ісламом” у сходованчій літературі прийнято називати сукупність релігійних інститутів, визнаних державою і суспільством, на відміну від окремих течій чи проповідників, статус яких може не визнаватися або заперечуватися значною частиною одновірців. У випадку пострадянських країн до інститутів офіційного ісламу, як правило, можна віднести т.зв. духовні управління та їх структурні підрозділи (муктасібати та окремі релігійні громади). ДУМУ, яке за формальними ознаками можна віднести до інститутів офіційного ісламу, з іншого боку, можна також віднести й до наступної категорії організацій, сутнісно пов'язаних з арабськими країнами та джерелами підтримки, з огляду на її належність до мережі ісламських організацій, відомих під офіційною назвою Асоціації ісламських благодійних проєктів (Джаміят аль-машарі аль-хайрія аль-ісламія) зі штаб-квартирою в Бейруті, або спільнотою прихильників відомого ісламського авторитета Абдуллаха аль-Харарі аль-Хабаші (або хабашитів). Див. Богомолов О. та ін. Ісламська ідентичність в Україні..., с.29-31.

²⁶ До 2007р. – Міжбасна асоціація громадських організацій “Арраїд”. Докладніше про Альраїд (або Ар-Паїд – “першопроходець”) див.: Там само, с.32-36.

²⁷ *Хізб ут-Тахрір* (Партія визволення) – міжнародна ісламська політична організація, заснована в 1953р., ставить за мету об'єднання всіх мусульманських країн у єдину державу – Ісламський халіфат. Має відділення (вілаєт) у Криму з кінця 1990-х років. Докладніше див.: Богомолов А.В. і др. Ісламська ідентичність в Україні. – Київ, ІД “Стилос”, 2006, с.51-68. Про міжнародну діяльність ХТ, її історію та принципи організації див.: Suha Tajji-Farouki. A Fundamental Quest: Hizb al-Tahrir and the Search for the Islamic Caliphate. – Grey Seal Books 1996.

²⁸ *Такфір валь-Гіджра* (Проголошення невірним і втеча – назва походить від того, що члени групи вважають усіх мусульман, які не підтримують їх настанов, невірними і пропонують відмову від життя серед невірних за прикладом пророка Мухаммада, який втік з язичницької на той час Мекки та заснував нову спільноту у сусідній Медіні) – заснована в 1960-х роках в Єгипті радикальна ісламська організація, яка згодом вдалася до терористичних методів. Її засновника Ш.Мустафу було страчено в 1978р., а деякі з його послідовників були причетні до вбивства президента А.Садата в 1981р. Зараз у світі існує кілька організацій, що надихаються ідеями ТГ, але не обов'язково є пов'язаними між собою. Перша згадка про невелику групу під цією назвою у Криму помічена у 2009р. Докладніше про Такфір валь-Гіджра в міжнародному контексті див.: Gilles Kepel *Jihad, expansion et déclin de l'Islamisme*. – Gallimard 2000, pp.220-235.

²⁹ *Таблігі Джамаат* – відгалуження традиціоналістського Деобандівського ісламу (від міста Деобанд в Індії), що останнім часом здобуло багато послідовників у Західній Європі та світі. Таблігі Джамаат характеризується дослідниками як принципово аполітичний рух за моральне вдосконалення шляхом ретельного виконання приписів ісламу. Останнім часом деякі західні аналітики говорять про можливі зв'язки між членами Таблігі Джамаат та екстремістськими ісламськими організаціями, але фактів прямої участі членів Таблігі Джамаат у терористичній діяльності від імені власне Таблігі Джамаат не зафіксовано. Див. перше свідчення про появу Таблігі Джамаат в Україні: Богомолов О. та ін. Ісламська ідентичність в Україні..., с.37. Докладніше про Таблігі Джамаат в Європі див.: Moussa Khedimellah. Aesthetics and Poetics of Apostolic Islam in France. – ISIM Newsletter, #11, December 2002, pp.20-21; та про історію руху: Barbara D. Metcalf. ‘Traditionalist’ Islamic Activism: Deoband, Tablighis, and Talibs. – ISIM Papers, 4, Leiden, 2002.

переслідує зовсім інші цілі, готує ґрунт для кращого сприйняття ідей ісламістів.

Хоча, на перший погляд, посилення ролі ісламу в політичному та суспільному житті Криму відбувається паралельно з ре-ісламізацією близькосхідних діаспор Європи, відмінності між цими двома процесами є більш суттєвими, ніж позірні збіги. Проект повернення кримських татар на історичну батьківщину був мотивований ідеями світського етнічного націоналізму, і навіть кримські ісламісти досі не можуть вийти за рамки, визначені потужним світським постколоніальним дискурсом. Так кримське відділення “Хізб ут-Тахрір” тривалий час намагалось просувати тезу про наднаціональний характер ісламської ідентичності, що, власне, було продовженням тренду, типового для європейських мусульманських спільнот, які відмовляються від національних ідентичностей на користь спільної ісламської. Проте, останнім часом кримський “Хізб ут-Тахрір” був змушений змінити тон публічної дискусії і принаймні на декларативному рівні прийняти базові національні цінності або навіть пом’якшити критику Меджлісу та ДУМК. З інституційної точки зору, найкращим прикладом впливу “ісламізованої” Європи на кримських і загалом українських мусульман залишається “Альраїд”, яка є добре інтегрованою до міжнародних ісламських мереж, що базуються в країнах ЄС³⁰.

Наявні у Криму радикальні ісламські організації, серед яких за мобілізаційним потенціалом найбільш потужним залишається “Хізб ут-Тахрір”, є ключовими політичними конкурентами кримськотатарського національного руху. Чи зможуть вони збільшити вплив на кримськотатарську спільноту, залежить від здатності розв’язувати проблеми кримських татар, насамперед – найбільш конфліктогенні, до яких можна віднести питання землі, майна релігійних організацій (зокрема, проект будівництва великої Соборної мечеті) та відновлення історичної пам’яті³¹.

Так, наприклад, не вирішеність земельного питання на фоні постійних загроз застосування насильства владою до учасників т.зв. “полян протесту”, вже сприяло консолідації кількох тисяч вимагачів навколо громадських об’єднань і неформальних

груп, які подеколи використовують риторику та моделі поведінки, притаманні представникам політичного ісламу³². Саме в таких контекстах і відбувається поєднання економічних інтересів, політичної напруженості та релігійної радикалізації, що згодом може призвести до структуризації і поширення впливу політичного ісламу. Це відбувається не лише внаслідок проповідей якихось “нетрадиційних” проповідників, як часто вважає влада, але на фоні сприяння радикального ісламу мобілізації ресурсів, необхідних для вирішення нагальних питань, що становлять предмет широкого суспільного інтересу.

У цілому, суттєвої зміни орієнтирів у кримськотатарському середовищі наразі не відбулося – попри наявність сил, які прямо чи опосередковано опонують Меджлісу, пропонуючи альтернативні ідеологічні моделі (зокрема, ті чи інші різновиди політичного ісламу) або зміну зовнішньополітичних пріоритетів. Протягом всього 2010р. тривала криза у відносинах між Меджлісом і республіканською владою. Кримське керівництво схилилось до вирішення проблеми колективних земельних вимог кримських татар за нульовим варіантом, який передбачав звільнення всіх ділянок, зайнятих без формальної згоди місцевої влади. Не виключалася навіть можливість силового варіанту вирішення цієї проблеми. На рівні центральної влади влітку 2010р. була прийнята лінія на фактичне невизнання Меджлісу і створення альтернативи до нього шляхом формування списку Ради представників кримськотатарського народу при Президенті України з опозиційних до Меджлісу кримськотатарських діячів. Проте, Рада виявилася недієвою, і стороною у переговорах з республіканською владою залишився Меджліс, політична вага якого знайшла підтвердження під час виборів до місцевих органів влади. Отже, як і раніше, наразі немає іншої суспільно-політичної сили, альтернативної Меджлісу, яка була б здатна відповідально репрезентувати кримськотатарську етнічну спільноту. Про налагодження позитивних, якщо не партнерських відносин, між республіканською владою та Меджлісом свідчить співпраця у вирішенні земельних проблем і значний прогрес у питанні будівництва Соборної мечеті. ■

³⁰ Про європейські зв’язки Альраїда див.: Богомолов О. та ін. Ісламська ідентичність в Україні..., с.34.

³¹ Богомолов О., Данилов С., Семиволов І. Іслам і політика ідентичностей в Криму: від символічних війн до визнання культурного розмаїття. – Київ, 2009, с.25-31.

³² Найбільш помітним серед таких об’єднань є Авдет. Див. сайт Авдет – <http://awdet.org/>

ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ТЕНДЕНЦІЇ

Михайло ГОНЧАР,
Сергій ЖУК,
Андрій ЧУБИК,

ЦЕНТР ГЛОБАЛІСТИКИ “СТРАТЕГІЯ XXI”

Для оцінки ролі та місця Чорноморського регіону в забезпеченні енергетичної безпеки потрібна система координат, що відповідає технологічній природі енергетичного постачання. Вона є триланковою: видобуток енергоресурсів – транспортування (включно із транзитом) – споживання (включно із ввезенням, дистрибуцією, переробкою).

Чорноморський регіон є природним сполучником між потужними регіонами видобутку і споживання вуглеводневих енергоресурсів. Видобувними регіонами є **Росія** з її нафтовими та газовими родовищами Західного Сибіру, Південного Уралу та Поволжя, а також **Каспійський регіон** з ресурсами Західного Казахстану, Туркменістану та Азербайджану, які є частиною широкого Арктично-Аравійського вуглеводневого поясу. Регіоном споживання є **ЄС. Туреччина, Грузія, Україна, Молдова, Білорусь** є країнами і споживачами, і транзитерами. Зростання попиту індустриального ЄС у поєднанні з розвитком потенціалу РФ як головного постачальника створює передумови для збільшення значимості стратегічних маршрутів транспортування енергетичних ресурсів зі Сходу на Захід через Чорноморський регіон.

АКТУАЛЬНИЙ СТАН

Позиціонування Чорноморського регіону та України в системі забезпечення Європи вуглеводнями

Традиційно Європа отримує вуглеводні через кілька комунікаційних коридорів – конекторні системи і групи (нафто- та газопроводи, морські шляхи транспортування, термінали). З набуттям Румунією і Болгарією членства в ЄС, Союз вийшов до Чорного моря, що сприяє розвитку нових енергетичних конекторів (врізка “*Комунікаційні коридори постачання вуглеводнів до Європи*”, карта “*Стан і перспективи розвитку системи нафто- та газопостачання в Чорноморському регіоні*”).

Найбільш потужною конекторною системою ЄС і Європи є Східна¹, в якій вирізняється **Чорноморсько-Середземноморський конектор**, що сформувався як головний експортний маршрут для нафти з Росії і Казахстану з використанням терміналів Чорного моря – як російських (Новоросійськ, Туапсе), так і українських (Одеса, “Південний”).

Україна присутня в кількох конекторах:

- Східноєвропейський мультиконектор Східної конекторної системи (трубопровідне постачання вуглеводнів до ЄС через Словаччину);
- Чорноморсько-Середземноморський конектор: транзит і перевалка (трубопровід-танкер) частини російської і казахстанської нафти;
- Каспійсько-Чорноморсько-Центральноєвропейський конектор: транзит і перевалка нафти (трубопровід-танкер-трубопровід); формується як один з елементів відповідної конекторної групи.

Два перші конектори мають монопольного постачальника – Росію, яка здійснює як експорт власних вуглеводневих ресурсів, так і фактичний транзит певних обсягів нафти та газу з Центральної Азії на ринок ЄС. Східноєвропейський мультиконектор сформувався та залишається ключовим для постачань газу до ЄС та нафти до центральноєвропейських країн-членів,

¹ Розрахунки питомої ваги конекторних систем і груп у загальному забезпеченні імпорту вуглеводнів до ЄС зроблені на підставі даних: *EU energy and transport in figures*, 2010, p.31; http://ec.europa.eu/energy/publications/statistics/doc/2010_energy_transport_figures.pdf

Комунікаційні коридори постачання вуглеводнів до Європи

Конекторна система об'єднує комунікації, які контролюються з одного центру – як правило, постачальником ресурсів, або з кількох центрів, але в рамках узгодженої політики постачальника і споживача.

Конекторна група об'єднує комунікації лише за географічним принципом, вони не поєднані в систему, оскільки постачальники і споживачі ресурсу є різними і проводять конкурентну політику.

1. Північна конекторна система – забезпечує надходження з шельфу Північного моря 26,7% газу та 15,5% нафти загального обсягу імпорту ЄС. Її можна вважати внутрішньоєвропейською. Мірою вичерпання вуглеводневих ресурсів переходитиме у фазу деградації.

2. Південна конекторна група – забезпечує надходження 30,5% газу та 32,7% нафти через:

- **Південно-Середземноморський конектор:** 22,1% газу, 10,2% нафти – з Алжиру, Лівії, Єгипту;
- **Персько-Середземноморський (Суецький) морський конектор:** 19,7% нафти – з Перської затоки (Іран, Саудівська Аравія та ін.); 3,5% газу – з Катару.
- **Атлантичний конектор:** танкерне постачання нафти (2,8%) та СПГ (6%) – із Західної Африки (Нігерія), Карибського басейну (Тринідад і Тобаго).

3. Східна конекторна система – забезпечує надходження 40,8% газу, 37,4% нафти – з РФ і Центральної Азії континентальним та морським шляхами і складається з трьох конекторів:

- **Східноєвропейський (Російсько-Європейський) мультиконектор** – нафта і газ з РФ та Центральної Азії постачаються континентальним шляхом трубопровідними системами України та Білорусі в напрямку Словаччини, Угорщини, Румунії, Польщі.
Мультиконектор поєднує три конектори:
 - **Південно-Балтійський** – нафта комбінованим шляхом (трубопровід-танкер) через порти Балтії (припинив функціонування після відмови РФ від транзиту через Латвію і Литву);

- **Білоруський** – нафта і газ постачаються трубопроводами через Білорусь до ЄС;

- **Транскарпатський** – нафта і газ постачаються трубопроводами через Україну до ЄС;

- **Східно-Балтійський** – нафта і газ із Росії постачаються через країни Балтії. Сформувався як нафтовий у 2005р., після створення БТС-1; повністю формування конектора завершиться після реалізації проєктів газопроводу “Північний потік” і нафтопроводу БТС-2;

- **Чорноморсько-Середземноморський** – нафта з Росії постачається танкерами через Чорноморські протоки на Середземноморський ринок. Перспектива розвитку пов'язана з проєктами комбінованого транспортування нафти (танкер-трубопровід): нафтопроводу Самсун-Джейхан або Бургас-Александруполіс, – а також з газотранспортними проєктами “Південний потік” або “Блакитний потік-2”.

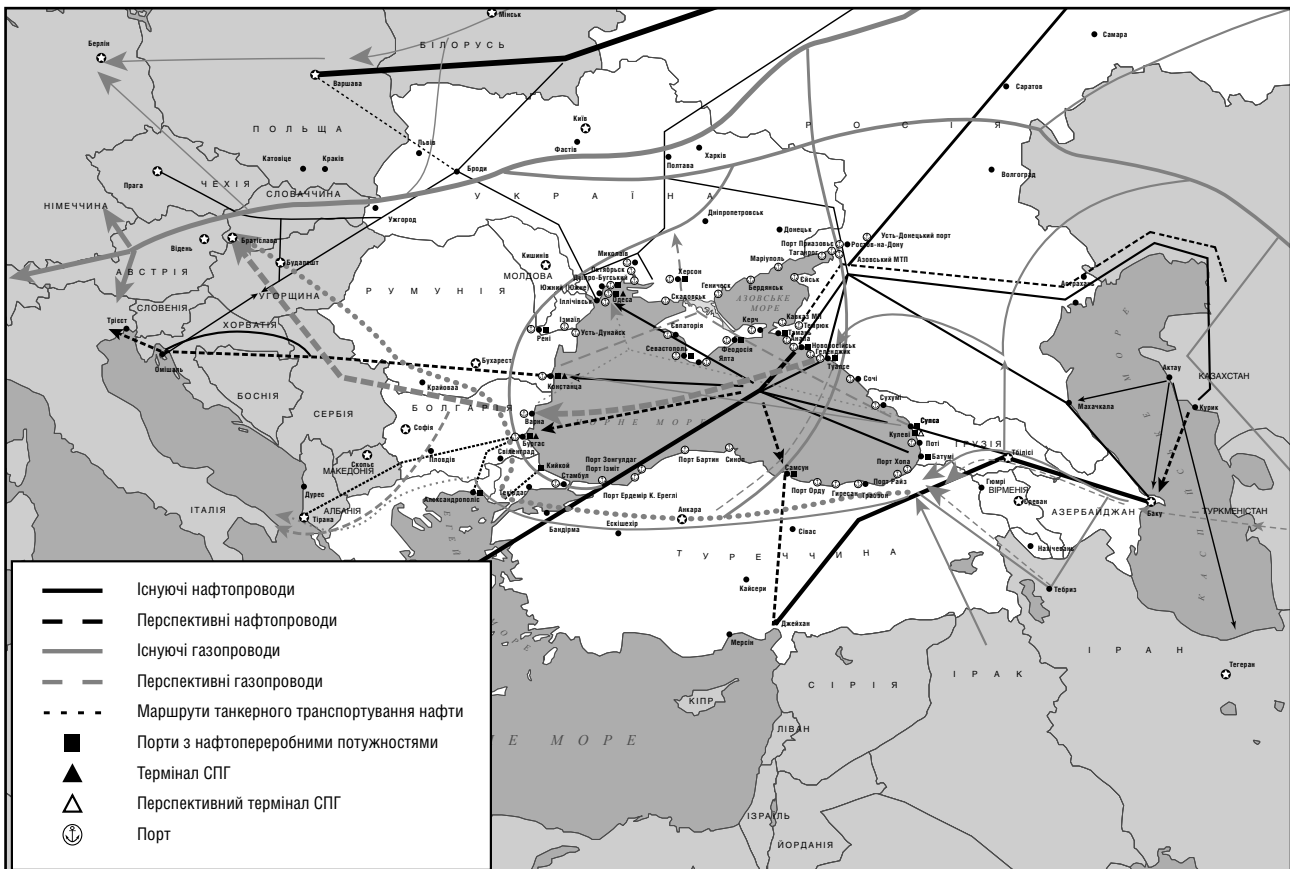
4. Трансурецька конекторна система: нафта з Азербайджану постачається трубопроводом Баку-Тбілісі-Джейхан. Має перспективу розвитку: газ – з Азербайджану, Туркменістану та Ірану (*Nabucco*), Близького Сходу (Ірак, Єгипет) у рамках Південного газового коридору; нафта – через трубопровід Самсун-Джейхан територією Туреччини.

5. Каспійсько-Чорноморсько-Середземноморська конекторна система: нафта з Туркменістану та Казахстану постачається через Каспій (танкерами), Південний Кавказ (залізницею) та Чорне море (танкерами) до Середземномор'я.

6. Чорноморсько-Центральноевропейська конекторна група: перебуває у стадії формування з II половини 1990-х років з невизначеною перспективою (нафтопровідні маршрути Одеса-Броди-Південна “Дружба”, Констанца-Омшаль-Трієст і газопровідні – “Білий потік” та Інтерконектор Азербайджан-Грузія-Румунія (*AGRI*)). Ресурс – нафта і газ Каспію.

Проект *AGRI* має визначальну роль для успішної реалізації одного з національних пріоритетів України – будівництва терміналу СПГ на чорноморському узбережжі для диверсифікації постачання газу до країни.

Стан і перспективи розвитку системи нафто- та газопостачання в Чорноморському регіоні

утворивши своєрідну вуглеводневу вісь Євразії. На цій осі розташована Україна та сусідні Словаччина, Молдова, Румунія. Вздовж осі відбувається змагання за право встановлювати правила гри – між постачальником і споживачем, монополією і ринком.

Словаччина та Румунія стали прикладом утвердження європейських правил гри. Ставши членами НАТО та ЄС, Словаччина (більшою мірою) і Румунія (меншою) впровадили ці правила, в основному трансформували свої енергетичні сектори і пройшли “точку неповернення”.

Україна не стала членом НАТО та ЄС. Однак, приєднавшись до Договору про заснування Енергетичного співтовариства, вона взяла на себе зобов'язання імплементувати європейські правила гри. Але на цей час спостерігаються ознаки зворотного руху – проголосивши позаблоковість, погодившись на пролонгацію російської військової присутності на своїй території, Київ позначив інтерес до інтеграційних проєктів, провайдером яких є Москва (Митний союз, ОДКБ). Росія ж намагається переформатувати гео економічний простір Східної Європи, змінити правила гри в енергетичному секторі у своїх інтересах. Україна вкотре потрапила в неоднозначну ситуацію.

На вуглеводневій осі Євразії відбувається суперництво двох енергетичних стратегій – західної (ЄС) і східної (російської). Його результати значною мірою залежатимуть від того, на якому боці опиниться Україна як найкрупніший транзитер. Поки що роль транзитних держав (Румунії, Словаччини, Угорщини, України) була досить обмеженою, оскільки правила гри визначаються більш потужними гравцями або наднаціональними утвореннями (з одного боку – НАТО та ЄС, а з іншого – Росія, ОДКБ, Митний союз). У цьому сенсі політика Росії виглядає більш цілеспрямованою та агресивною, на що звертає увагу Дж.Фрідман (*STRATFOR*)²:

“Росія, будуючи трубопроводи для постачання природного газу, задовольняє потреби Європи в енергії, одночасно вирішуючи власні економічні проблеми і ставлячи Європу в залежність від себе... Росія вже використовує свої газові ресурси як інструмент примусу інших країн, змушуючи тих схилитися перед своєю волею. Ця влада проникає в саме серце Європи, де німці та колишні радянські сателіти зі Східної Європи залежать від російського природного газу. В поєднанні з іншими ресурсами, це дозволяє Росії здійснювати потужний тиск на Європу...”

Дії Росії складатимуться з трьох фаз. На першій фазі Росія зосередиться на відновленні впливу та ефективного контролю в межах колишнього Радянського Союзу, відтворенні радянської системи буферів. На другій фазі Росія спробує побудувати другий ряд буферних зон вже за межами колишнього Радянського Союзу”.

Ці тенденції виразно проявляються вже зараз у готовності урядів окремих країн Чорноморського регіону (Румунії, Болгарії), які є членами ЄС і відіграють важливу роль у реалізації пріоритетного європейського проєкту *Nabucco*, підтримувати російський політично мотивований проєкт “Південний потік”, спрямований на знищення конкурента.

СТРАТЕГІЯ ГОЛОВНОГО ПОСТАЧАЛЬНИКА

Постачання вуглеводнів зі Сходу на Захід сягає дорадянських часів. Чорне море з початку XX ст. відігравало в цьому ключову роль, оскільки бакинська нафта потрапляла до Європи через Південний Кавказ і Чорне море нафтопроводом Баку-Батумі, а звідти танкерами до європейських портів. У СРСР була створена потужна трубопровідна та портова інфраструктура для транспортування та перевалки нафти в чорноморських портах: Одеса, Новоросійськ, Туапсе, Батумі. Вже в пострадянський період у нових незалежних державах з'явилися додаткові потужності: в Україні – термінал “Південний” і нафтопровід Одеса-Броди; в Росії – термінал Каспійського трубопровідного консорціуму (КТК) “Южная Озеревка” (під Новоросійськом); у Грузії – термінали “Супса” та “Кулеві” (поблизу Поті). З'явився також перший підводний газопровід “Блакитний потік”, що сполучив Росію і Туреччину (карта “*Стан і перспективи розвитку системи нафто- та газопостачання в Чорноморському регіоні*”, таблиці “*Система транспортування вуглеводневих ресурсів у Чорноморському регіоні*”).

Успадкована та нова інфраструктури дозволяють Росії зберігати позицію провідного постачальника вуглеводневих ресурсів. Розширивши протягом минулого десятиліття експорт нафти через Балтику (БТС-1 з терміналом “Приморськ”), Росія одночасно збільшила потужність Новоросійського нафтоперевального вузла. Впродовж останніх 10 років РФ реалізувала два короткі обхідні (щодо України) проєкти: у 2001р. – 260-км нафтопровід Суходільна-Родіонівська в обхід ділянки Придніпровських магістральних нафтопроводів; у 2007р. – 250-км газопровід Октябрьська-Сохранівка в обхід української ГТС.

Оновлена 13 листопада 2009р. Енергетична стратегія Росії до 2030р. визначила ряд інших пріоритетних проєктів, реалізація яких суттєво змінить інфраструктурну карту регіону, нівелюючи транзитну роль України. У сфері транспортування нафти передбачається³:

“...Реалізувати масштабні інфраструктурні проєкти, орієнтовані на диверсифікацію експортних маршрутів і просування на нові ринки...”

Розвиток експортної інфраструктури транспорту нафти дозволить Росії диверсифікувати напрями експортних поставок і понизити транзитні ризики на західному напрямі. Будівництво російських морських нафтових терміналів і портової інфраструктури для експорту нафти забезпечить Росію власною повноцінною експортною інфраструктурою (від свердловини до порту) та зменшить залежність Росії в цьому питанні від інших країн”⁴.

Що стосується Чорноморського регіону, то передбачається завершення проєкту нафтопроводу Бургас-Александрополіс, який має стати продовженням комбінованого маршруту постачання російської і казахстанської нафти до Європи через Новоросійськ в обхід Чорноморських проток. Крім того “завершиться будівництво нафтопродуктопроводу “Південь” і модернізація нафтоналивного терміналу м.Новоросійська...”

² Фридман Дж. Следующие 100 лет: прогноз событий XXI века (перевод с английского). – Москва, 2010, с.145-146.

³ Пресс-релиз от 26 августа 2009г. – Официальный сайт Правительства РФ, <http://www.government.ru>

⁴ Энергетическая стратегия России на период до 2030г. – Официальный сайт Минэнерго РФ, <http://minenergo.gov.ru>

Система транспортування вуглеводневих ресурсів у Чорноморському регіоні
Нафтоперевалочні термінали Чорного моря

Нафтоперевалочні порти і термінали	Потужності/обсяги перевалки нафти і нафтопродуктів	Проекти розширення/введення	Оператор
Росія			
Новоросійськ Шесхаріс Южная Озеревка	50/45 35/32-35	65 100	Новоросійський Морський Торговельний Порт (НМТП) Каспійський Трубопровідний Консорціум (КТК)
Туапсе	14/14	17	БАТ "Туапсинський Морський Торговельний Порт" (ТМТП)
Кавказ	3,6/2-5		БАТ "ТАИФ-НК"
Тамань	–	10,5 /після 2011р.	ЗАО Таманьнефтегаз
Україна			
Одеса	20/10	–	БАТ "Ексімнафтопродукт"
Южний ("Південний")	12/9,5	45	БАТ "Укртрансфанта"
Херсон	1,7	–	ТОВ "Укрспецтранс"
Феодосія	3/1,7	6	Феодосійське підприємство із забезпечення нафтопродуктами
Севастополь	1,5	3	ТОВ "Югторсан"
Іллічівськ	2,4		ЗАТ "Іллічівський паливний термінал"
Рені	2	–	БАТ "Ексімнафтопродукт"
Грузія			
Кулеві	10/2-3,5	15-20	Державна Нафтова Компанія Азербайджанської Республіки (SOCAR)
Супса	7,5/4-5	–	Азербайджанська міжнародна операційна компанія (АМОК)
Батумі	15/6-7	–	КазМунайГаз (Казахстан)
Румунія			
Констанца	24/11-14	–	Oil Terminal S.A.
Мідія (супутник порту Констанца)	24/4	–	Rompetrol (Румунія)
Болгарія			
Бургас	12	–	ЛУКОЙЛ Нефтохим Бургас
Туреччина			
Самсун	–	60-70	–
Джейхан	100/60-70	–	Botas (Туреччина)

Проекти газопроводів у Чорноморському регіоні та їх загальні характеристики

Назва газопроводу	Пропускна спроможність, млрд. м³		Рік введення в експлуатацію	Оператор/власник	Примітка
	проектна	завантаженість			
Ананьїв – Тирасполь – Ізмаїл	20	15-16	1987р.	«Нафтогаз України»	
Nabucco	31	–	2014-2018рр.	OMV (Австрія), MOL (Угорщина), Bulgargaz (Болгарія), Transgaz (Румунія), Botas (Туреччина), RWE (Німеччина)	
South Stream	63	–	2015-2018рр.	Газпром (Росія), ENI (Італія), EDF (Франція)	
Blue Stream I	16	6-8	2003р.	Газпром (РФ), ENI (Італія)	
Blue Stream II	16	–	?	Газпром (РФ), Botas (Туреччина)	
White stream	32	–	?	Розробник проекту – White Stream Pipeline Company Limited (Великобританія),	I фаза – 8 млрд. м³ II фаза – 8 млрд. м³ III фаза – 16 млрд. м³
Trans Adriatic Pipeline	10	–	2017р.	GUEU Inc (США)	
Interconnector	10	–	2017р.	EGL Group (Швейцарія), Statoil (Норвегія), E.ON Ruhrgas (Німеччина)	
Turkey-Greece-Italy	до 10	–	2014р.	Edison (Італія), DEPA (Греція), Botas (Туреччина)	
Trans Caspian Pipeline	2-5-8	–	2015-2016рр.	?	
Azerbaijan-Georgia-Romania Interconnector	1,5		3	?	Є проектом комбінованого транспортування газу: трубопроводом + СПГ Чорним морем метановозами

Нафтопроводи в Чорноморському регіоні						
Назва	Маршрут	Рік введення в експлуатацію	Пропускна здатність і завантаженість, млн. т/рік			Оператор/власник
			проектна	перспективи розширення/рік	поточна	
діючі нафтопроводи						
Придніпровські магістральні нафтопроводи	Снігурівка-Одеса (із Самари через Лисичанськ та Кременчук)	1978р.	18	–	6	БАТ «Укртранснафта»
Одеса-Броди	Одеса-Броди	2002р.	14,5	45	3,4-9,5 (нестабільний «реверсний» транзит на Південний, припинений із середини 2010р.)	БАТ«Укртранснафта»
Південна «Дружба»*	Мозир (Білорусь)-Броди-Ужгород (Україна)-Центральна Європа (Словаччина, Угорщина, Чехія)	1962р.	34 Мозир-Броди; 25 Броди-Ужгород	–	17 (стабільний транзит до Центрального Європи)	БАТ«Укртранснафта» Transpetrol (Словаччина), MOL (Угорщина), MERO (Чехія) (кожен у національних кордонах)
Північний експортний нафтопровід (Northern Route Export Pipeline)	Баку-Новоросійськ	1997р.	5	–	2,5-2,7	Державна Нафтова Компанія Азербайджанської Республіки (SOCAR), Транснефть (РФ)
Західний експортний нафтопровід (Western Route Export Pipeline)	Баку-Супса	1999р.	7,2	15-30	близько 3,0	Азербайджанська міжнародна операційна компанія (АМОК)
Трубопровід КТК	Тенгіз-Атирау-Новоросійськ	2001р.	28,2	35/2012 48/2013 67/2014	33-35	Каспійський трубопровідний консорціум (КТК)
Баку-Тбілісі-Джейхан	Баку-Тбілісі-Джейхан	2006р.	50	–	до 35	Азербайджанська міжнародна операційна компанія (АМОК)
проекти нафтопроводів						
Трансфракійський нафтопровід (Trans-Thracian Oil Pipeline)	Київкой-Ібріхаба (Туреччина)		60	–	–	Транснефть (РФ), Anadolu Group
Пан'європейський нафтопровід (Pan-European Oil Pipeline, PEOP)	Констанца (Румунія) - Триєст (Італія)	2012р.	60	–	–	Conpet Ploiesti, Oil Terminal Constanta (Румунія), Transnafta (Сербія)
Трансбалканський трубопровід (Trans Balkan Pipeline)	Бургас (Болгарія) - Александруполіс (Греція)	Початок 2013р.	I фаза – 35	II фаза – 50	–	Транснефть, Роснефть і Газпромнефть (РФ), Мінфін Болгарії, Hellenic Petroleum, Thraki (Греція)
AMBO (Albanian- Macedonian- Bulgarian Oil Pipeline)	Бургас (Болгарія) - Вльора (Албанія)	–	35	–	–	AMBO
Трансанатолійський нафтопровід (Trans-Anatolian Pipeline)	Самсун-Джейран (Туреччина)	2015р.	60-70	–	–	Calik Energy (Туреччина), ENI (Італія), Роснефть, Транснефть (РФ)
Казахстанська Каспійська нафтотранспортна система (Kazakhstan Caspian Oil Transportation System)	Ескене-Курик (Казахстан)-Баку (Азербайджан)-Тбілісі (Грузія)-Джейхан (Туреччина)	2014-2016рр.	I фаза – 25	38	–	КазМунайГаз (Казахстан), Agip KCO та СП Тенгизшевройл

* Південна «Дружба» не є чорноморським нафтопроводом, але, функціонуючи у сполученні з терміналом Південний і трубопроводом Одеса – Броди, впливає на чорноморський нафтовий трафік.

Територією Південного федерального округу зростає експорт російських енергоресурсів до країн Європи – буде завершено будівництво газопроводу “Південний потік”, збільшено пропускну спроможність транспортної системи Каспійського трубопровідного консорціуму, споруджено новий морський порт на узбережжі Чорного моря з високопродуктивним вугільним терміналом”⁵.

У газовій сфері Енергетична стратегія передбачає, що “Росія нарощуватиме зусилля з консолідації навколо своєї газотранспортної інфраструктури основних регіональних газодобувних центрів (країни Центральної Азії, Іран) і формуватиме євразійську інтегровану газотранспортну систему для забезпечення експортних і транзитних перетікань між Європою і Азією (зокрема, буде завершено будівництво газопроводу “Південний потік”)” (карта “Стан і перспективи розвитку системи нафто- та газопостачання в Чорноморському регіоні”).

СТРАТЕГІЯ ГОЛОВНОГО СПОЖИВАЧА

Вихід до Чорного моря НАТО і ЄС посилює їх політичну та економічну зацікавленість у регіоні, що може як сприяти співпраці держав, так і посилювати розбіжності між ними з них, які намагаються задовольнити свої амбіції регіонального лідерства за рахунок сусідів.

Політика ЄС у Чорноморському регіоні має виразний транспортно-енергетичний зміст і базується на ряді документів і програм (врізка “Документи, що визначають політику ЄС у Чорноморському регіоні”).

Активна роль румунських депутатів у розробці Резолюція Європарламенту про Стратегію ЄС на Чорному морі свідчить про активізацію Румунією зусиль з розширення свого впливу на Чорноморський регіон, де вона прагне заручитися підтримкою всього ЄС. Румунія також виступила за надання фінансової підтримки проекту Пан’європейського нафтопроводу (Pan-European Oil Pipeline, PEOP) Констанца-Трієст, що є частково конкурентним для Одеса-Броди. Показово, що згадки про український маршрут немає, хоча він формально залишається в числі пріоритетних проєктів ЄС (так його ідентифікувала Європейська Комісія у 2003р.)⁷.

Неочікуваним стала згадка в резолюції “Південного потоку” як проєкту, що рекомендується прийняти до відома інших органам ЄС. Не виключено, що це є результатом лобістської політики депутатів окремих європейських країн, зацікавлених у його реалізації.

Отже, політика ЄС стосовно Чорноморського регіону лише починає розвиватися, має переважно декларативний і в цілому досить аморфний характер.

Водночас вступ до ЄС Румунії і Болгарії сприяє активізації європейської зовнішньої політики в цьому напрямі, однак її успішність значно послаблюється через ряд факторів:

- відсутність єдиної зовнішньополітичної позиції країн-членів ЄС та інституційна слабкість Європейської служби зовнішньої дії;

ДОКУМЕНТИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ПОЛІТИКУ ЄС У ЧОРНОМОРЬСЬКОМУ РЕГІОНІ

Брюссельська декларація про міжрегіональну програму технічного сприяння TRACECA (1993р.) – передбачає розвиток транспортного коридору з Європи через Чорне море, Кавказ, Каспійське море з виходом на країни Центральної Азії. У 2011р. передбачається розглянути ряд проєктів, що виконуватимуться за фінансової підтримки ЄС. Одним з найбільш перспективних є проєкт “Морські магістралі для Чорного та Каспійського морів” (Motorways of the Sea for Black and the Caspian Sea).

Програма INOGATE – бере початок від проєкту 1990-х років “Міждержавне транспортування нафти та газу до Європи” (Interstate Oil and Gas Transport to Europe). У 2006р. в Астані підписано заяву міністрів енергетики країн-учасниць Програми, що остаточно визначила її цілі і сферу діяльності. Але INOGATE досі не стала потужним рушієм об’єднання інтересів зацікавлених сторін, а залишилася допоміжним інструментом технічної і консультативної допомоги країнам-партнерам.

Європейська політика сусідства (European Neighbourhood Policy, ENP) – започаткована у 2004р. та після розширення ЄС стала актуальною також для Чорноморського регіону. Однак, через відсутність чіткої сформованої політики співробітництва з причорноморськими країнами, ENP не може розглядатись як ефективна політика ЄС у регіоні. Доказом цього стало вирішення окремого напрямку в політиці ЄС, який отримав назву Чорноморська синергія.

Чорноморська синергія (Black Sea Synergy) – започаткована у 2008р., мала на меті консолідувати співпрацю країн регіону у сферах енергетики, транспорту, екології, міграції, боротьби з транскордонною злочинністю. Однак, розвиваючись переважно у форматі двосторонніх відносин ЄС з країнами регіону, ініціатива не перетворилася на вагомий об’єднавчий фактор.

Договір про енергетичне Співтовариство 2005р. (Energy Community Treaty). Європейське енергетичне Співтовариство, ініційоване з метою інтеграції енергетичних ринків країн Південно-Східної Європи, розширюється на Схід. Пріоритетами розширення визначені країни, що мають ключове комунікаційне розташування для транспортування енергоресурсів до ЄС, зокрема Україна, Молдова, Грузія, Туреччина. На першому етапі передбачається комплексна інтеграція країн Східної Європи до єдиного європейського ринку газу та електроенергії. Наступним кроком може бути приєднання інших причорноморських країн, що зазначено в нещодавно прийнятій Резолюції Європейського Парламенту⁶.

Резолюція Європейського Парламенту про Стратегію ЄС на Чорному морі від 20 січня 2011р. – наголошує на необхідності посилення уваги ЄС до Чорноморського регіону в контексті безпекових питань, насамперед в енергетичній сфері. Серед іншого, наголошується на необхідності активізації взаємодії для реалізації енергетичних проєктів у рамках Південного енергетичного коридору Nabucco і тристороннього проєкту AGRI.

- протидія потужних зовнішніх акторів, не зацікавлених у посиленні впливу ЄС на Чорноморський регіон, які розглядають його як “море на двох сильних” (РФ і Туреччина);

- слабкість Софії і Бухареста як “адвокатів” чорноморського вектора ЄС на тлі європейських “важковаговиків”, недостатня авторитетність їх позицій у Брюсселі.

Імовірно, у Брюсселі усвідомлюють проблему недостатності європейської зовнішньої політики в забезпеченні енергетичної безпеки. Невипадково у висновках Енергетичного саміту ЄС 4 лютого 2011р. йдеться про необхідність внесення до компетенції Високого Представника ЄС у закордонних справах та з політики

⁵ Там само.

⁶ European Parliament resolution on an EU Strategy for the Black Sea. – 2010/2087(INI), 20 January 2011; <http://www.europarl.europa.eu>

⁷ Про нафтопровід див.: Pan-European Oil Pipeline – commercial and technical issue. – IEA Official site, <http://www.iea.org/work/2009/forum/Transafta2.pdf>; ЄС дає новий поштовх продовженню нафтопроводу Одеса-Броди до Плоцька. – Євробюлетень, 2005, №3, с.6-7, <http://ec.europa.eu>

безпеки проблематики енергетичної безпеки, яка має бути врахована також у політиці сусідства⁸.

Не сприяє посиленню уваги до регіону й послаблення американських позицій як у світовій політиці, так і на регіональному рівні, зокрема, в регіонах Південного Кавказу та Каспію. По суті, чи не єдина причина збереження в регіоні американської присутності – іранська проблема. Плани США з розміщення елементів ПРО в Румунії та можливе чергування кораблів ВМС США, оснащених системою *Aegis*, викликають жорстку реакцію РФ. Сама ж Росія після п'ятиденної війни в серпні 2008р. та угоди з Україною у 2010р. про подовження базування ЧФ до 2042р., вдається до нарощування військово-морського потенціалу в Чорноморському басейні.

Фактично, американські та російські військові плани підштовхують до мілітаризації Чорноморського регіону, де нарощується вуглеводневий транзит, розширюється термінальна і трубопровідна інфраструктура, розвиваються проекти з розвідки та видобутку газу та нафти. Перспектива зростання військової активності на тлі конкуренції країн і проектів транспортування вуглеводнів загострюватиме політичну напруженість у зоні Каспійсько-Європейського нафтогазового коридору – на додаток до наявності тут “заморожених” конфліктів.

ВУГЛЕВОДНЕВА ПРОБЛЕМАТИКА ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ

Видобуток

Упродовж останніх 10 років Європейський континент пережив дві рецидиви енергетичних воєн – газові кризи 2006р. та 2009р. Розпочалося глобальне “полювання за енергоресурсами”. На тлі успіхів каспійського нафтовидобутку активізувалися спроби причорноморських країн освоїти морський шельф. У різних країнах це мало різний ступінь успішності, однак очевидно, що поточне десятиліття стане в регіоні епохою вуглеводневого суперництва. Нижче пропонується стислий огляд позицій країн Чорномор'я в освоєнні покладів шельфу.

Туреччина. Одним із лідерів залучення провідних світових компаній та інвестицій в розробку вуглеводневих покладів Чорного моря стає Туреччина, оскільки у країні різко зростає попит на енергоносії (споживання газу з 1990р. по 2006р. зросло майже в 10 разів⁹), а власний видобуток нафти та газу складав у 2009р. лише близько 9% та 3% споживання, відповідно¹⁰. Перші реальні відкриття та розробка покладів енергоресурсів на турецькій частині чорноморського шельфу розпочалися на мілководді в липні 2004р.

Зараз у турецькому секторі Чорного моря працюють такі лідери світового нафтогазовидобутку, як американські *ExxonMobil* (через дочірню компанію *ExxonMobil Exploration and Production Turkey BV*) та *Chevron Corp.*, а також бразильська державна компанія *Petroleo Brasileiro SA (Petrobras)*. Завдяки цьому,

Туреччина поступово нарощує темпи розробки своєї частини чорноморського шельфу. Її амбітною метою є позбавлення від імпорту енергоносіїв до 2023р., значна роль у цьому покладається саме на ресурси Чорного моря¹¹.

Болгарія. Чорноморський шельф Болгарії розробляється шотландською компанією *Melrose Resources* та австрійським концерном *OMV*. Перша перспективна структура на болгарському шельфі була визначена в 1993р. на ліцензійному блоці III (Галата) консорціумом компаній у складі *Texaco*, *Enterprise*, *OMV* і *Bulgargas*.

Результати розробки показують, що шельф є не досить багатим на поклади енергоресурсів. Його глибоководна частина, де очікувалося знайти поклади обсягами до 30 млрд. м³ газу, не підтвердила поки свою перспективність. А прибережний мілководний шельф має незначні та роздіблені родовища, що можуть забезпечити близько 10% внутрішнього споживання газу протягом лише кількох років (у випадку відкритості нових родовищ).

Румунія. Румунія є досвідченим розробником чорноморського шельфу. Пошукові роботи тут розпочалися ще в 1975р., а перший видобуток нафти – в 1987р.¹² Протягом 1981-2003рр. державній компанії *Petrom*, яка тривалий час мала виключні права на розробку румунської частини шельфу, вдалося пробурити 70 свердловин. У результаті були відкриті кілька нафтових і газових родовищ¹³.

Після рішення Міжнародного суду в Гаазі про розподіл спільної ділянки чорноморського шельфу, Румунія не забарилася з видачею ліцензій на розробку ділянки шельфу, яка їй відійшла. (за заявами румунської сторони, спірна ділянка шельфу може містити запаси вуглеводнів обсягом від 10 млн. т нафти та 100 млрд. м³ газу¹⁴, що є достатньо скромним показником). Провівши тендер, у липні 2010р. Національна агенція мінеральних ресурсів Румунії видала п'ять ліцензій на розвідку нафтогазових родовищ у Чорному морі, чотири з яких знаходяться на територіях, що були спірними. Компанія *Melrose Resources*, яка вже має досвід робіт на чорноморському шельфі Болгарії, буде проводити роботи на блоках *EX-27*, *EX-28* (*Muridava* і *Cobalcescu*). Попередній аналіз показує, що ці блоки потенційно мають як нафтові, так і газові родовища. На блоці *EX-27*, зокрема, розташована структура “Олімпійська”, на якій проводилося буріння українським “Чорномонафтогазом”.

Сьогодні компанія *Petrom* володіє двома блоками на шельфі – “Істрія XVIII” та “Нептун XIX” і здійснює комерційний видобуток енергоресурсів на п'яти родовищах блоку “Істрія XVIII”: “Східний Лебідь” (*Lebada Est*), “Західний Лебідь” (*Lebada Vest*), “Синоя” (*Sinoe*), “Пескарус” (*Pescarus*) та “Дельта” (*Delta*). Вуглеводні з родовищ чорноморського шельфу становлять близько 18% сукупного видобутку компанії *Petrom* у Румунії¹⁵. У 2004р. *Petrom* отримала

⁸ Conclusions on Energy. – European Council, 4 February 2011, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/ec/119141.pdf

⁹ Turkey Energy Data, Statistics and Analysis – Oil, Gas, Electricity, Coal, EIA. – Turkey Country Energy Profile, <http://www.eia.gov/countries/country-energy-data.cfm?tips=TU>

¹⁰ The World Factbook, Middle East: Turkey. – Central Intelligence Agency; <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html>

¹¹ ‘TPAO aims to end Turkish dependence on foreign energy’. – *Daily News*, 6 May 2010; <http://www.hurriyetdailynews.com>

¹² Інформація з Офіційного сайту компанії *Petrom*; <http://www.petrom.com/>

¹³ Черное золото Черного моря. – Интернет-журнал *O&G*, <http://www.cisoilgas.com/article/Black-gold-of-the-Black-Sea>

¹⁴ ‘UN defines Romania-Ukraine border’. – *BBC News*; <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7867683.stm>

¹⁵ Kliewer-Houston, G. ‘Drilling & Production’, Offshore, 1 Jul. 2010, <http://www.offshore-mag.com>

додатковий імпульс діяльності, набувши під час приватизації нового власника – австрійську компанію *OMV*, яка придбала 51% її акцій. Після приватизації *Petrom* роботи на шельфі активізувалися. В рамках робіт на глибоководній частині шельфу, компанія підписала 3 грудня 2008р. угоду з *ExxonMobil* про спільну розробку глибоководної ділянки блоку “Нептун”. Активно діє на румунській частині шельфу також канадська компанія *Sterling Resources Ltd.* в партнерстві з британською *Melrose Resources*.

Зусилля, що докладаються компаніями в румунському секторі Чорного моря, можуть протягом найближчих років дати результати, які виведуть Румунію в беззаперечні лідери шельфових розробок.

Грузія. Дослідницькі роботи на чорноморському шельфі Грузії тривають давно, але результату досі немає – хоча за радянських часів тут проводилися дослідження, результати яких вказували на можливість наявності у грузинському секторі моря запасів нафти обсягами від 200 до 600 млн. т¹⁶.

Росія. У російському секторі Чорного моря на цей час немає особливих успіхів. Маючи найбільший у світі континентальний шельф, Росія сконцентрувалася на пошуку енергоресурсів на півночі і сході країни. Водночас, чорноморські проекти є не дуже привабливими для Росії через відсутність досвіду та технічних можливостей для робіт на глибокій воді, технічну складність і високу вартість робіт.

Енергетична стратегія РФ не містить згадок про розробку Чорноморського шельфу. Пріоритетом визнано розробку континентального шельфу арктичних морів і Каспію¹⁷. Але певна діяльність на шельфі все ж проводиться. Першопрохідцем тут можна назвати російську компанію *ЮКОС*, яка у 2001р. отримала ліцензію на геологічне вивчення ділянки “Вал Шацького”. У 2002р. нею була підписана угода з французькою *Total* про проведення спільних робіт на цій ділянці. Але французька компанія полишила проект, щойно у *ЮКОС*а почалися проблеми.

У червні 2010р. *Роснефть* підписала угоду з американською компанією *Chevron* про спільну розробку “Валу Шацького”. *Chevron* буде фінансувати початкову програму геологорозвідки (близько \$100 млн.), яка охоплює сейсмозрозвідку і проведення пошукового буріння у 2011р. У геологорозвідку планується інвестувати загалом близько \$1 млрд. У січні 2011р. *Роснефть* підписала також угоду з *Exxon Mobil* про спільну розробку чорноморського шельфу.

Крім компанії *Роснефть*, ліцензії на пошук і видобуток енергоресурсів на шельфі отримало також ЗАТ “Черноморнефтегаз”, створене в 1998р. У 2002р. компанія отримала дві ліцензії на розробку протягом восьми років Південно-східної та Північно-західної чорноморських ділянок, які є частиною газоносної структури Палласа, розташованої в українських водах.

Таким чином, Росія досі не спромоглася налагодити видобуток енергоресурсів навіть на своїй частині чорноморського шельфу, при цьому намагаючись “закріпити” за собою й абхазькі ділянки, а також

українські, що розташовані на лінії морського кордону, через спільні підприємства з видобутку вуглеводнів.

Але, враховуючи вищу пріоритетність інших проектів, навряд чи Росія форсуватиме розробку чорноморського шельфу. Без досвіду та технологій глибоководного буріння, російським компаніям можуть знадобитися для цього десятиріччя.

Україна. Україна, як і Румунія, є піонером у розвідці та розробці чорноморського шельфу, для чого ще в 1979р. було створене спеціалізоване підприємство “Чорноморнафтогаз”. Сумарні початкові видобувні ресурси вуглеводнів українського сектору акваторій Чорного та Азовського морів, за даними ДП “Науканафтогаз”, станом на 1 січня 2010р., складають 2,324 млрд. т умовного палива¹⁸ (карта “Запаси вуглеводнів українського сектора Чорного та Азовського морів”).

Зокрема, на північно-західному шельфі Чорного моря відкрито вісім газових і газоконденсатних родовищ (Голіцинське, Південно-Голіцинське, Штормове, Архангельське, Шмідта, Кримське, Одеське, Безіменне). Всього на балансі ДАТ “Чорномонафтогаз” перебуває 17 родовищ, з яких 11 газових, чотири газоконденсатних і два нафтових. В акваторіях Чорного та Азовського морів до фонду нафтогазоперспективних об’єктів Державної служби геології і надр України віднесено 37 об’єктів, підготовлених до глибокого буріння, 58 виявлених перспективних об’єктів, 87 прогнозних¹⁹.

Спроби налагодити міжнародну кооперацію були невдалими. На початку 2000-х років серйозні наміри мала австрійська *OMV*, що розраховувала на кооперацію з “Чорноморнафтогазом”. Але, внаслідок бездіяльності українських урядів, у 2004р. вона остаточно переорієнтувалась на Румунію. Невдаю була і спроба залучити до розробок на шельфі

¹⁶ Черное золото Черного моря...

¹⁷ Див.: Энергетическая стратегия России на период до 2030г., с.39.

¹⁸ Ливень О. Перспективы освоения нефтегазового потенциала украинских акваторий Черного и Азовского морей. – Информационный сайт *UA Energy*, 5 февраля 2011г., <http://www.uaenergy.com.ua>

¹⁹ Там само.

американські компанії. Право на участь у розробці шельфу отримала *Vanco Energy*, якою для роботи в Україні була створена дочірня компанія “Венко Прикерченська”. Але зі зміною урядової команди компанію позбавили ліцензії, що спричинило тривалий судовий процес у Стокгольмському арбітражі та загальмувало прихід серйозних партнерів у розробку українського сектору шельфу. Чергова зміна владної команди у 2010р. призвела до переорієнтації на партнерство з російськими компаніями, яке є політично мотивованим і не містить серйозної перспективи, оскільки ні *Газпром*, ні *Лукойл*, з якими підписані відповідні меморандуми, не є лідерами в шельфових розробках. Навпаки, в тих поодиноких шельфових проектах у Росії, де вони фігурують, використовується партнерство із західними компаніями.

Враховуючи темпи, взяті Туреччиною, Болгарією, Румунією, можна спрогнозувати, що у випадку подальшого виявлення запасів вуглеводнів, шельф Чорного моря в середньостроковій перспективі (5-10 років) може стати одним з альтернативних джерел поставок енергоресурсів до країн регіону. Навряд чи за рахунок шельфового видобутку ці країни зможуть повністю забезпечити свої потреби у нафті та газі, але факт наявності енергоресурсів власного видобутку в національному енергетичному балансі буде відігравати позитивну роль у посиленні їх енергетичної безпеки.

Наступне десятиліття ймовірно дасть відповідь на питання, чи повторить Чорномор'я успіх Каспію 1990-х років. Однак, можна припускати, що “шельфова гонка” збільшуватиме напруженість у регіоні. А у випадку, коли буде розроблена технологія комерційно вигідного видобутку метан-гідратів, запаси яких у Чорному морі й саме в його північно-західному секторі (Україна-Румунія-Болгарія) є на порядок вищими запасів природного газу (за різними оцінками, від 25 до 48 трлн. м³)²⁰, це може стати додатковим джерелом ескалації напруженості.

Водночас, Україна ризикує стати аутсайдером шельфових розробок, порівняно з Румунією чи Туреччиною, які залучили і продовжують залучати провідні світові компанії з інвестиціями та технологіями. Такий підхід спричиняє втрату Україною суб'єктності в Чорноморському регіоні та остаточний перехід у тінь Росії, з якою і намагатимуться мати справу провідні гравці.

Транспортування вуглеводнів

Чорне море ще з 1990-х років є ареною суперництва кількох конкуруючих трубопровідних проектів. Сьогодні головними конкурентами є проекти, ініційовані або підтримані ЄС, з одного боку, та РФ – з іншого.

ЄС просуває Південний газовий коридор, розрахований на всі потенційні потоки газу, які можливо одержати і транспортувати територією Туреччини до Європи – це поставки газу з Азербайджану, Туркменістану, Ірану, Іраку загальним обсягом понад 60 млрд. м³. До проектів у пакеті Південного газового коридору слід віднести *Nabucco*, Інтерконектор Туреччина-Греція-Італія (*ITGI*), пов'язаний з Транс-адриатичним газопроводом

(*TAP*), “Білий потік”, Транс-каспійський газопровід, а також іранський та іракський конектори для поставок газу до Європи (карта “*Стан і перспективи розвитку системи нафто- та газопостачання в Чорноморському регіоні*”).

Базовим проектом Південного газового коридору слід вважати *Nabucco* як найбільш просунутий і підготовлений до реалізації, оскільки консорціум *Nabucco*, заснований у 2004р., до цього часу провів серйозну підготовчу та організаційну роботу. Одним з важливих чинників на користь проекту є досить послідовна підтримка з боку Європейської Комісії. На сьогодні вона мобілізувала всі зусилля на підтримку саме *Nabucco*, який має стати пілотним проектом реалізації розробленої Єврокомісією концепції єдиної енергетичної політики ЄС.

“Білий потік” (*White Stream*) часто безпідставно розглядають як конкуруючий із *Nabucco*. Насправді він є доповнюючим, своєрідним північно-західним відгалуженням *Nabucco*. Через невизначену позицію України реалізацію цього проекту в українському напрямку, по суті, заморожено. Міжнародна компанія *White Stream Pipeline Co.* переорієнтувала проект у напрямку Румунії (карта “*Стан і перспективи розвитку системи нафто- та газопостачання в Чорноморському регіоні*”). Це означає найбільшу протяжність морської ділянки газопроводу (1 105 км) порівняно з “Південним потоком” (900 км) або “Блакитним потоком-2” (444 км), максимальні глибини укладення труб (2 км) та, відповідно, погіршення економічності проекту та подальші його неясні перспективи.

Nabucco руйнує російську стратегію, спрямовану на створення механізму транснаціонального маніпулювання напрямками, потоками та цінами експортованого газу. Якщо *Газпром* матиме “Північний потік” і “Південний потік”, а до газопроводу Ямал-Європа і 50% у хабі Баумгартен додасться контроль над ГТС України, – то він отримає ідеальну систему для пан'європейських газових маніпуляцій. А *Nabucco*, не контролюваний *Газпромом*, з виходом в австрійському хабі забезпечить високий рівень конкуренції. Ресурс *Газпрому* з високою імовірністю виявиться неконкурентним, з огляду на його традиційну політику максимізації експортних цін. Постачання через *Nabucco* азербайджанського, туркменського чи іншого газу дасть можливість європейським покупцям грати за правилами не *Газпрому*, а конкурентного ринку. Тому зовнішня протидія РФ спрямована на те, щоб будь-якою ціною завадити реалізації *Nabucco*, навіть якщо декларуються нейтральні оцінки.

У цьому контексті існує ризик того, що траса газопроводів, яка має забезпечити поставки ресурсу для *Nabucco*, проходить досить нестабільною зоною Південного Кавказу (через Азербайджан і Грузію), – де є серйозні заморожені конфлікти, що, як відомо, мають властивість “раптово розморожуватися”. Це збільшує політичні ризики проектів Південного газового коридору. Досить згадати події серпня 2008р.

Саме чинник прихованої зовнішньої протидії РФ є головною загрозою не лише Південному газовому коридору, а стабільності в Чорноморському регіоні загалом.

²⁰ Круглякова Р., Круглякова М., Шевцова Н. Геолого-химическая характеристика естественных проявлений углеводородов в Черном море. – Геология и полезные ископаемые Мирового океана, 2009, №1, <http://www.nbuv.gov.ua>

Не менш запекла конкуренція точиться в регіоні у сфері транспортування нафти. РФ докладає зусиль до встановлення контролю над маршрутом транспортування казахстанської нафти КТК “Тенгіз-Новоросійськ”, через АК *Транснефть* фактично здобувши контроль над цим маршрутом, і спільно з американськими та казахстанськими акціонерами має намір розширити його потужність до проектної (67 млн. т нафти/рік). Однак, проблемою є Чорноморські протоки, що вже перевантажені нафтовим трафіком (діаграма “Прогноз зростання нафтового транзиту через Чорноморські протоки”). РФ з 1992р. лобювала реалізацію проекту Бургас-Александруполіс, який мав вирішити проблему Проток. Лише у 2007р. було досягнуто остаточних домовленостей у форматі РФ-Болгарія-Греція.

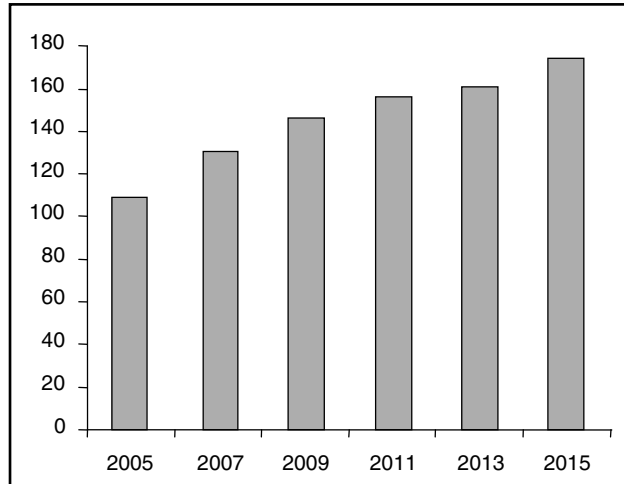
Однак, активна позиція Туреччини, що намагається не лише вирішити цю проблему, але й замкнути нафтовий транзит на свою територію, – з огляду на зміну влади в Болгарії, яка вирішила ревізувати енергетичні проекти з Росією, – загальмувала реалізацію проекту. Не останню роль у цьому відіграло дуже рішуче намагання РФ реалізувати проект газопроводу “Південний потік” в обхід виключної морської економічної зони України в Чорному морі, для чого необхідна згода Туреччини. Виходячи з цього, турецька сторона запропонувала РФ взяти участь у транс-турецькому проекті нафтопроводу Самсун (Чорноморське узбережжя)-Джейхан (Середземноморське узбережжя), ініційований Анкарою спільно з італійською компанією *ENI*, яка до того ж є головним учасником розробки казахстанського родовища Кашаган і партнером *Газпрому* в “Південному потоці” (карта “*Стан і перспективи розвитку системи нафто- та газопостачання в Чорноморському регіоні*”). Імовірно, вирішальну роль у конкуренції між маршрутами Бургас-Александруполіс і Самсун-Джейхан відіграють позиції не стільки Росії, скільки іноземних партнерів *КТК*, Тенгізького та Кашаганського проектів, зокрема, італійської *ENI* і групи американських компаній, які більшою мірою схильються до турецького варіанту.

ТЕНДЕНЦІЇ

З урахуванням наведеного вище, можна дійти висновку, що в Чорноморському регіоні спостерігається чітка тенденція домінування в енерготранспортній сфері російсько-турецького партнерсько-конкурентного тандему, де переважні позиції поступово перебирає Туреччина, – не останньою чергою завдяки зусиллям ЄС, спрямованим на реалізацію амбітного проекту Південного газового коридору. Анкара використовує політику ЄС з метою стати стратегічним енергетичним конектором, подібно тому, як це сталося в нафтовій сфері за допомогою США, коли був реалізований проект Баку-Тбілісі-Джейхан.

РФ поставлена в непросте становище, коли, намагаючись встановити та утримати контроль над усіма можливими проектами транспортування вуглеводнів та нейтралізувати конкурентні, вона змушена робити вибір, що в будь-якому випадку не лише завдасть шкоди її іміджу в очах окремих країн-партнерів, але й може зумовити небажану для РФ залежність від Туреччини. Тобто, проекти диверсифікації маршрутів експорту російських енергоресурсів в обхід однієї транзитної країни (України) здатні призвести до залежності від іншої країни (Туреччини) з її амбіціями

Прогноз зростання нафтового транзиту через Чорноморські протоки, МЛН. Т

на лідерство не лише в Чорноморському регіоні, але й на Каспії та в Центральній Азії. Отже, Росія потрапляє в “капкан” власної енергетичної політики.

Щоб посилити позиції в регіоні та розімкнути “капкан”, РФ, через її схильність до експансіоністських дій, може вдаватися до політики обмеження суверенітету окремих країн регіону з метою збереження їх у сфері власного впливу. Об’єктами таких дій є Грузія (ефект частково досягнутий за рахунок сепарації Абхазії та Південної Осетії), Україна (розрахунок на Крим) і Болгарія як слабка ланка ЄС.

Однак, джерелом напруженості в Чорноморському регіоні є не лише російські амбіції. Останнім часом, до мілітаристської риторики з питань розв’язання нагріно-карабахського конфлікту вдається Азербайджан на тлі дедалі зростаючих доходів від експорту нафти. Однак, результат силового варіанту може виявитися протилежним очікуваному, причому з катастрофічними наслідками для Південного Кавказу та серйозним гальмуванням транснаціональних енергетичних проектів у Чорноморському регіоні.

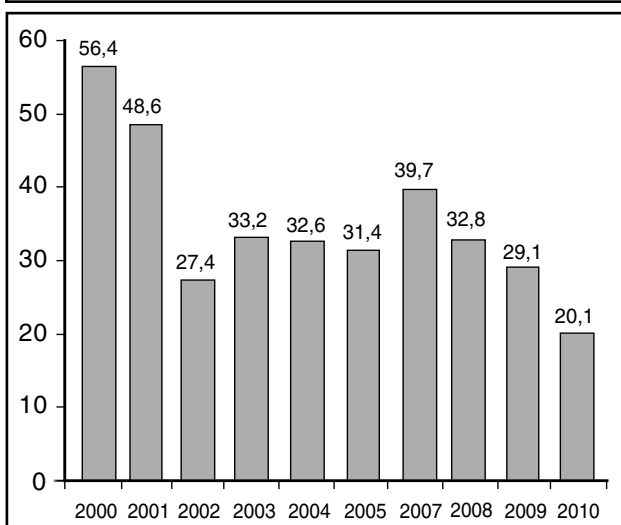
УКРАЇНА І КРИМ У КОНТЕКСТІ ЧОРНОМОРСЬКОЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Енергетична політика залишається “ахіллесовою п’ятою” України впродовж усього часу її незалежності. Те ж стосується і стратегії України в Чорному морі. Жодна із стратегічних можливостей, що їх відкриває вихід до моря, а саме – збільшення видобутку власних енергоресурсів і диверсифікація постачання вуглеводнів, за 20 років використана не була. Єдиним винятком є будівництво терміналу “Південний” та нафтопроводу Одеса-Броди, які, проте, до середини 2010р. використовувалися з метою, протилежною призначенню – транзиту російської, а не каспійської нафти. Це призвело до того, що Україна бездіяльно спостерігала за активністю РФ з реалізації обхідних проектів, що скорочували обсяги транзиту її територією.

Правом Росії як власника енергоресурсів є здійснення тієї чи іншої експортної політики, але така політика містить виклики для енергетичної безпеки України. Зокрема, із введенням в експлуатацію БТС-2 у 2012р., зменшиться обсяг трубопровідного транзиту нафти українською нафтотранспортною

Обсяги трубопровідного транзиту нафти, млн. т

системою (НТС), який і без того є сьогодні мінімальним. Динаміка минулого десятиліття була в цьому сенсі показовою (діаграма “Обсяги трубопровідного транзиту нафти”)²¹.

Якщо взяти до уваги, що в обсязі транзиту нафти у 2010р. (20,1 млн. т) 16,9 млн. т становив транзит до країн Центральної Європи нафтопроводом “Дружба”, то транзит через чорноморські нафтові термінали України склав лише 3,2 млн. т.

Аналіз динаміки за 2000-2010рр. вказує на безперспективність намагань України зберегти російський нафтовий транзит ціною різноманітних поступок, у т.ч. стратегічного характеру (наприклад, реверсне використання Одеса-Броди), оскільки РФ неухильно та послідовно реалізує стратегію мінімізації залежності від транзитних країн, без огляду на ступінь їх до себе політичної лояльності та економічної прив’язаності.

Водночас, ця динаміка є підтвердженням стратегічної помилки Уряду України у 2004р., коли він погодився на реверсне використання нафтопроводу Одеса-Броди як заходу, спрямованого на збільшення завантаження НТС російською нафтою. Результат – обсяги транзиту не зросли, а перспективні нафтові потоки з регіону Каспію минули Україну. Тенденція до скорочення обсягів транзиту російської нафти через Україну збережеться й надалі. Не можна виключати і сценарій повного його припинення.

Інша тенденція, що викликає занепокоєння, пов’язана з підвищенням активності в освоєнні вуглеводневих покладів Чорного моря загалом і на українському шельфі зокрема. Видобуток газу на шельфі в українському секторі наразі становить 1,16 млрд. м³ з можливістю нарощування в найближчій перспективі

лише до 1,2 млрд. м³ – через брак інвестиційних ресурсів і відсутності у національних операторів технологій глибоководного видобутку²². Ситуація могла б покращитися з приходом в Україну серйозних іноземних компаній, подібно тому, як це було в Туреччині чи Румунії. Сьогодні для цього складаються непогані передумови²³.

Але якщо Україна продовжуватиме надавати перевагу співробітництву з російськими суб’єктами (видобувними компаніями, банками), для яких чорноморські проекти є вторинними в ієрархії їх корпоративних стратегій та Енергетичної стратегії РФ у цілому, то перспективи розробки українського шельфу будуть неоднозначними, а прихід інших учасників буде заблоковано.

Крім того, слід мати на увазі, що поява російських компаній в шельфових розробках поблизу Кримського півострова сприятиме підбуренню посягань політичних сил РФ на Крим. У поєднанні з економічно необґрунтованим і політично мотивованим проектом Керченського мосту це створюватиме ефект прив’язування Криму до нестабільного російського Північного Кавказу. Разом з ризиками, пов’язаними з базуванням ЧФ у Севастополі, це знижує привабливість України як партнера в реалізації енергетичних проектів.

Виразним прикладом може бути переорієнтація проекту “Білий потік”, що мав пройти Кримським півостровом до сполучення з ГТС України, чим уможливилася поставка газу до країн ЦСЄ. Проте, компанія-оператор спрямувала маршрут газопроводу на Румунію – і не лише внаслідок перманентної невизначеності України, але й через наочну перспективу втягування Криму в орбіту російських політичних та економічних впливів.

Спільна господарська діяльність на шельфі Чорного моря із залученням російських компаній, меморандуми щодо чого були підписані у 2010р. та на початку 2011р., спрацьовуватиме на користь РФ, оскільки слугує меті розмивання економічного суверенітету України над Кримом, дозволить РФ і надалі зволікати з делімітацією морських кордонів, зберігаючи *status quo* невизначеності. Загалом, це сприятиме російській стратегії зміцнення контролю в Чорноморському регіоні.

На нинішньому етапі Росія практично намагається перейти від політики збереження впливу до політики реінтеграції Криму шляхом його повзучої економічної сепарації від України (за збереження формальних ознак належності півострова до неї). Інтереси Росії до Чорноморського шельфу більшою мірою продиктовані не запасами його вуглеводневих родовищ, а намірами використання цього питання з метою закріплення російського впливу через неврегульованість питань морських кордонів і спільну господарську діяльність.

²¹ Інформація з офіційного сайту Міністерства енергетики та вугільної промисловості України; http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/publish/category?cat_id=35081

²² Дані за 2009р. ДАТ «Чорноморнафтогаз»; <http://www.uaenergy.com.ua>

²³ За словами голови правління НАК «Надра України», передбачається залучення інвестицій компаній Korea Resources Corporation, ТНК-ВР, Royal Dutch Shell Group. Протягом двох-трьох років на шельфи Чорного та Азовського морів можна залучити інвестиції обсягом \$2-3 млрд. Див.: Українським шельфом цікавляться великі іноземні компанії. – Інформаційний сайт FINANCE.ua, 5 грудня 2010р., <http://news.finance.ua>

В енергокомунікаційному аспекті Крим не є настільки значимим, як може здаватися на перший погляд. Єдиним проектом, що торкається Криму як транзитної зони, був і залишається газопровід “Білий потік”, імовірність реалізації якого є невисокою.

З точки зору диверсифікації постачання енергоресурсів для України, Крим не може відігравати серйозної ролі, оскільки на його території немає газоемної промисловості, а прокладення трубопроводів через півострів до промислово розвинутих регіонів України відчутно збільшить транспортні витрати на доставку вуглеводнів до кінцевого споживача. З цієї ж точки зору, порти Криму програють іншим портам України та Чорномор’я стосовно перевалки нафтових вантажів.

Єдина сфера зацікавлення Кримом у вуглеводневому контексті полягає в можливому використанні портової і судноремонтної інфраструктури півострова як баз для обслуговування технічного флоту, що працюватиме на шельфових розробках. Найкращі шанси тут у Севастополя, але слід пам’ятати, що конкуренція може зіграти не на його користь. У вигравші швидше може виявитися румунська Констанца.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Спроби нинішньої влади в Україні вибудувати європейський вектор зовнішньої енергетичної політики не пішли далі декларацій, не дивлячись на те, що Україна прийняла закон про засади функціонування ринку газу відповідно до II Газової Директиви ЄС та приєдналася до Європейського Енергетичного Співтовариства. Однак, реальні процеси рухаються переважно в напрямі односторонньої преференційного партнерства з РФ.

Чорноморський регіон загалом та Україна зокрема привертають дедалі більшу увагу ЄС. Як зазначається в Меморандумі Україна-ЄС про порозуміння у співробітництві в енергетичній сфері від 1 грудня 2005р.: “ЄС та Україна мають спільні інтереси в енергетичній галузі, і як ЄС, так і Україна можуть мати користь від інтеграції своїх енергоринків, тим самим підвищуючи рівень енергетичної безпеки Європейського континенту... Україна є ключовою транзитною країною у постачанні вуглеводнів до країн ЄС, причому 40% імпортованого ЄС природного газу постачається газотранспортною мережею України, а що стосується нафти, то, крім транзиту за допомогою існуючої системи трубопроводів “Дружба”, поточний розвиток нафтопроводу “Одеса-Броди” у напрямку Польщі відкриває новий транзитний шлях для імпорту нафти до країн ЄС з Каспійського басейну та міжнародного ринку. У цьому контексті надзвичайно важливе значення як для ЄС, так і для України має гарантування безпеки, прозорості та надійності роботи транзитної системи”.

Україна впродовж останніх п’яти-шести років стрімкими темпами набувала вторинності у європейських енергетичних справах як завдяки політиці дискредитації її з боку східного сусіда, так і насамперед, завдяки короткозорості, корумпованості та недолугості урядів, що змінювали один одного в калейдоскопічному режимі, змагаючись за контроль над фінансовими потоками

в інтересах тих чи інших кланово-олігархічних угруповань. Кроки, що робляться зараз у напрямі ексклюзивного партнерства з російськими компаніями в енергетичному секторі, зокрема у видобутку вуглеводнів на шельфі Чорного моря, можуть призвести до небажання провідних європейських та американських компаній брати участь у партнерстві з Україною. Інший варіант – їх прихід в український сектор Чорного моря через партнерство з російськими компаніями.

З огляду на економічні інтереси держави, було б логічним перейти до політики “відкритих дверей” для провідних світових компаній, що володіють технологічним та інвестиційним потенціалом. Без цього Україна ризикує не лише опинитися в аутсайдерах, але й втратити суб’єктність. Логічно використати для розвитку шельфових проектів можливості співробітництва з ЄС, Хартії Україна-США про стратегічне партнерство та Дорожньої карти пріоритетів українсько-американського співробітництва в рамках двосторонньої групи з питань енергетики.

Стратегія Росії щодо енергоресурсних та енерготранзитних регіонів Каспію, Південного Кавказу та Чорного моря має двоступеневий алгоритм – встановлення контролю над конкуруючими проектами, а в разі неможливості – блокування їх розвитку всіма засобами, включно з ескалацією напруженості в зоні заморожених конфліктів, у безпосередній близькості до стратегічних комунікацій. Поточне десятиліття, яке стане вирішальним для долі конкуруючих газових і нафтових проектів у Чорному морі, буде показовим у цьому сенсі. Чим успішніше просуватиметься європейський проект Південного газового коридору, тим більша ймовірність рецидиву п’ятиденної війни серпня 2008р. чи “розмороження” нагірно-карабахського конфлікту.

У цьому контексті особливого значення набуває вдосконалення механізмів забезпечення безпеки у Великому Чорноморському регіоні. Оскільки і ЄС, і НАТО визнають енергетичну безпеку головним пріоритетом зовнішньополітичної взаємодії, об’єднання їх зусиль у цій сфері є необхідним і доцільним. Різка зменшення рівня безпеки через можливі локальні конфлікти, як це сталося в серпні 2008р. під час вторгнення РФ до Грузії, а також напружені відносини між Азербайджаном і Вірменією та ситуація довкола Ірану викликають необхідність у переосмисленні підходу до захисту як уже діючої, так і запроектованої енергетичної інфраструктури в Чорноморсько-Каспійському регіоні.

З огляду на започаткування з лютого 2011р. транзиту азербайджанської нафти маршрутом Баку-Кулеві-Південний-Броди-Південна “Дружба” та появу передумов для її поставок до України, в її інтересах є запобігання загостренню існуючих та виникненню нових “вогнищ” конфліктів. Збереження мирного *status quo* необхідно також і для подальшого розвитку проекту *AGRI*. Це відповідає українській версії Каспійсько-Чорноморсько-Центральноевропейського конектора. В цьому сенсі було б доцільним підвищення активності та конструктивності діяльності України в рамках ОБСЄ, ПАРЕ, ОЧЕС, ГУАМ. ■

БЕЗПЕКОВЕ ОТОЧЕННЯ ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ ТА ІНТЕРЕСИ ЗОВНІШНІХ ГРАВЦІВ

Географічне розташування Чорноморського регіону є домінуючим фактором формування безпекового середовища як у регіоні, так і навколо нього. Не менш важливий вплив на безпеку регіону мають стародавня та сучасна історія непростих відносин між народами та країнами регіону¹. До недавнього часу Чорне море переважно слугувало бар'єром між ворогуючими сторонами у проміжках між війнами. Причини збройних конфліктів нерідко лежали за межами регіону, а в конфліктах між двома головними потугами в регіоні (Росією і Туреччиною) зазвичай були зовнішні союзники, які в різний час залежно від власних інтересів підтримували ту чи іншу сторону.

Сучасні складні композиції внутрішніх і зовнішніх гравців, хитросплетіння їх геополітичних, економічних інтересів ускладнюють і без того небезпечну ситуацію в регіоні. Країни регіону беруть активну участь у різних міжнародних і регіональних організаціях, які, своєю чергою, переслідують різні інтереси та конкурують між собою. Зайве наголошувати, що регіон повною мірою зазнає впливу глобальних викликів і загроз.

Далі наводяться загальні оцінки впливу на ситуацію у Чорноморському регіоні зовнішніх чинників, інтересів і політики провідних зовнішніх гравців. Результати аналізу, висновки та пропозиції можуть мати практичний інтерес для кращого розуміння поточної ситуації, пошуку шляхів її стабілізації і підготовки політичних рішень, спрямованих на подальший розвиток процесів регіонального співробітництва та зміцнення безпеки в регіоні.

Світові тенденції

Головними характеристиками сучасного безпекового середовища є динамічність і непередбачуваність розвитку подій. Національним урядам і міжнародним організаціям дедалі важче реагувати на зростаючі з кожним роком частоту, масштаби та наслідки кризових явищ (збройних конфліктів, внутрішніх заворушень, природних катастроф).

На фоні стійкої тенденції зменшення кількості міждержавних конфліктів спостерігається зростання кількості внутрішніх конфліктів, а загальний рівень насильства у світі залишається досить високим². Нестабільність в окремих країнах, незалежно від регіону, має безпосередній вплив не лише на сусідів, але й на глобальну безпеку, оскільки вона є джерелом поширення екстремізму, транснаціональної злочинності, незаконного розповсюдження зброї, наркотиків, торгівлі людьми.

Високий рівень залежності безпеки та добробуту сучасної цивілізації від безперервного та надійного функціонування мереж зв'язку, транспортних комунікацій (насамперед енергетичних ресурсів) зміщує безпекові акценти від захисту національних кордонів до глобальних аспектів. Наприклад, головні джерела постачання енергії знаходяться у проблемних регіонах і на значній відстані від ринків збуту, тому належний рівень безпеки енергопостачання залежить від ефективності міжнародних зусиль, спрямованих на гарантування видобутку та транспортування ресурсів.

Розвиток сучасних технологій є рушієм прогресу і, водночас, підвищує вразливість цивільних і військових об'єктів до кіберзагроз, що можуть походити з різноманітних джерел, починаючи від державних структур і закінчуючи кримінальними угрупованнями та навіть окремими особами без злочинних намірів.

Тероризм посідає особливе місце в переліку загроз. Він несе в собі небезпеку життю і здоров'ю громадян, стабільності та економічному розвитку будь-якої країни, а сучасні технології та можливість доступу терористів до зброї масового ураження (ЗМУ) суттєво підвищують негативні наслідки терактів. Крім того, гасло боротьби з тероризмом має суттєвий

вплив на формування безпекового порядку денного урядів окремих країн і міжнародної спільноти.

Визначальний вплив на формування безпекового середовища в майбутньому матимуть зміни клімату, зростання потреб у ресурсах і їх виснаження, нестача продовольства та питної води³.

Всі ці сучасні проблеми глобальної безпеки та перспективи їх розвитку безпосередньо стосуються безпеки навколо Чорного моря.

Євроатлантичний регіон

Територія на захід від Чорного моря (Євроатлантичний регіон) характеризується як найбільш безпечний та мирний регіон з огляду на низьку імовірність збройних конфліктів. Країни Заходу відчують себе надійно захищеними від звичайних загроз. У рамках ЄС і НАТО створені найбільш ефективні на сьогодні механізми забезпечення безпеки, здійснюються практичні заходи з координації спільних зусиль та найбільш ефективного використання цивільних і військових засобів ЄС і НАТО. Європа подає приклад ефективної протидії дезінтеграційним процесам шляхом створення привабливої моделі загальної європейської інтеграції.

Проте, попри високий рівень стабільності та миру, на євроатлантичному просторі залишається достатньо проблемних питань. Світова економічна криза не лише спровокувала внутрішні соціальні заворушення, але й висвітлила існуючі проблеми: сепаратистські настрої, міжетнічні, мовні суперечки. Не слід забувати, що проблеми Балканського регіону ще потребують чимало часу та зусиль, щоб переконатися у правильності ухвалених міжнародних рішень, і що саме "Косовський прецедент" став каталізатором небезпечних дезінтеграційних процесів на Північному Кавказі.

Водночас, Захід занепокоєний процесами в інших регіонах, що можуть мати непередбачувані наслідки для глобальної стабільності та безпеки Євроатлантичного регіону. Насамперед це стосується загроз, що походять від розповсюдження балістичних ракет, ядерних озброєнь та іншої ЗМУ, тероризму, екстремізму⁴.

¹ Докладніше про взаємовідносини країн Чорноморського регіону див. розділ "Вплив країн Чорноморського регіону на формування безпекового середовища" інформаційних матеріалів цього видання.

² Програма збору даних про конфлікти, Департамент дослідження миру та конфліктів Уппсальського університету: <http://www.ucdp.uu.se>

³ Там само.

⁴ Strategic Concept For the Defence and Security of The Members of the North Atlantic Treaty Organisation. – Adopted by Heads of State and Government in Lisbon, 19 Nov. 2010, <http://www.nato.int/lisbon2010/strategic-concept-2010-eng.pdf>

Європа вже давно перетворилася на мішень і притулок для екстремістів, терористів, радикальних організацій антиглобалістського, екологічного, релігійного напрямів. Через Чорноморський регіон проходить найкоротший маршрут до Європи для десятків тисяч нелегальних мігрантів.

Відносини між Заходом і Росією посідають ключове місце як в аналізі ситуації в Євроатлантичному регіоні, так і з точки зору впливу на Чорноморський регіон. РФ вбачає в розширенні НАТО та ЄС загрозу власним інтересам, а простір СНД і Чорного моря розглядається нею як зона суперництва, насамперед, із НАТО та США. Претендуючи на провідну роль у регіоні, Росія ревно ставиться до більшості ініціатив, що можуть нести загрозу її позиціям лідерства і пропонує створити нову євро-атлантичну архітектуру безпеки.

США, НАТО, ЄС і Росія й надалі залишатимуться ключовими гравцями у сфері безпеки як на глобальному, так і на регіональному рівні. Наразі не має достатньої впевненості, що позитивні спільні зусилля у сферах контролю над стратегічними ядерними озброєннями, боротьби з тероризмом, піратством та іншими асиметричними загрозами в рамках “перезавантаження” матимуть довготривалий характер. Як показує досвід, лідери Росії і НАТО далеко не завжди мають однакову точку зору на однакові речі⁵.

Процеси на євразійському просторі

Євразійський регіон є одним із найбільш проблемних і нестабільних, в якому останнім часом відбуваються дві третини всіх крупних збройних конфліктів у світі⁶. Проблеми Корейського півострова, Афганістану, Північного Кавказу, Близького Сходу мають небезпечний потенціал розширення до масштабів регіональної чи навіть глобальної катастрофи. Наявність ядерної зброї в одних країнах і ядерні амбіції інших збільшують загрози її застосування та поширення відповідних наслідків на прилеглі регіони.

Негативні тенденції в зазначених регіонах посилюються проблемами клановості, корупції, слабкості влади, недотриманням принципів верховенства права, низькою ефективністю правоохоронних органів, прикордонних служб і систем забезпечення національної безпеки в цілому⁷.

Складна соціально-економічна ситуація, демографічні проблеми, погіршення екології перетворюють регіон на джерело нелегальних мігрантів, радикального ісламу, міжнародного тероризму, наркотиків. Національні уряди та регіональні структури не здатні попереджувати та своєчасно й ефективно реагувати на кризи. Будь-які внутрішні заворушення, або міждержавні конфлікти в багатих на енергетичні ресурси регіонах мають негативний вплив на світові ринки та глобальну стабільність.

Яскравим підтвердженням цьому є спалах “жасминових” революцій на Півночі Африки та їх поширення на сусідні регіони, вплив їх наслідків на ринок енергоресурсів, а також – на порядок денний політики Заходу, на перегляд ним ставлення до соціальної, економічної, політичної і безпекової ситуації як у прилеглих, так і у віддалених регіонах.

Головні зовнішні фактори впливу, гравці та їх інтереси

Транзит енергоресурсів, а також запаси вуглеводнів, посідають особливе місце серед чинників, що мають найбільший вплив на регіон та навколо якого великою мірою зосереджені

інтереси всіх гравців. З огляду на високу насиченість маршрутами транспортування енергоресурсів та інших товарів, регіон має значний потенціал впливу на світові ринки. Збіг та розбіжності інтересів постачальників, транзитерів і споживачів у питаннях забезпечення надійності постачання, транзиту та попиту на них зумовлюють гостру конкуренцію та значною мірою формують відносини між внутрішніми та зовнішніми суб'єктами.

Важливими зовнішніми факторами, що матимуть вплив на ситуацію залишаються війна в Афганістані, напружені відносини світової спільноти з Іраном, а також високий рівень загрози дестабілізації ситуації в регіонах Північної Африки, Близького Сходу та Центральної Азії.

Через причорноморські країни крім потужних транзитних потоків легальної торгівлі, проходять також і шляхи нелегальної міграції, торгівлі наркотиками, зброєю зі Сходу та Півдня до Європи. Чорноморський регіон як перехрестя різних цивілізацій, систем цінностей, через який пролягає “дуга нестабільності” від Балкан до Центральної Азії, є предметом інтересів багатьох суб'єктів міжнародних відносин. Регіон розглядається ними як форпост для розширення власної експансії, або навпаки – для стримування експансії інших гравців.

З числа головних гравців у регіоні (Росія, Туреччина, США, НАТО та ЄС) лише Сполучені Штати можуть розглядатись як зовнішній актор. Серед інших, менш потужних на сьогодні зовнішніх гравців слід розглядати насамперед Іран і Китай, які наразі можуть не сприйматися впливовими акторами, але заслуговують на увагу з точки зору майбутнього потенціалу.

Регіон традиційно розглядається окремими державами та об'єднаннями держав як плацдарм для розширення впливу на ситуацію в навколишніх регіонах (Центральній Азії, на Близькому Сході, Балканах), або навпаки – для стримування економічної і політичної експансії іншого суб'єкта. З точки зору економічних інтересів, регіон володіє високим потенціалом “доданої вартості” у сферах енергопостачання, торгівлі, розвитку трансрегіональної транспортної інфраструктури.

З огляду на наявність “заморожених” і потенційних внутрішніх і міждержавних конфліктів, тенденції мілітаризації всередині регіону та сусідство з іншими, не менш проблемними регіонами, існують вагомі підстави розглядати його як джерело і транзитну зону небезпеки, в т.ч. нелегальних постачань озброєнь, наркотиків, міграційних потоків, біженців.

Для кращого розуміння впливу зовнішніх гравців на Чорноморський регіон, доцільно розглянути **геополітичні, економічні та безпекові аспекти** їх регіональних інтересів.

Сполучені Штати Америки. Засади міжнародної політики США, в т.ч. міжнародного співробітництва у сфері безпеки, викладені в ряді відкритих офіційних документів Ради національної безпеки, Державного департаменту, Міністерства оборони, ЦРУ⁸.

Головним напрямом геополітичної активності США в Чорноморському регіоні є перешкоджання посиленню політичного, економічного та військового впливу (тим більше об'єднанню) трьох головних суперників Штатів у Євразійському регіоні – Росії, Китаю та Ірану. Для цього США прагнуть мати контроль над джерелами та

⁵ Див.: NATO 2020: Assured Security; Dynamic Engagement. Analysis and Recommendations of the Group of Experts on a New Strategic Concept For NATO, <http://www.nato.int/strategic-concept/expertsreport.pdf>; Стратегія національної безпеки РФ до 2020г. (2009г.), <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>; Военная доктрина Российской Федерации (2010г.), <http://www.mil.ru/849/11873/1062/1347/1818/index.shtml>; Проект Программы эффективного использования на системном уровне внешнеполитических факторов в целях долгосрочного развития РФ, (2010г.), <http://flot2017.com/file/show/normativeDocuments/24231>

⁶ Див. сайт Упсальської Програми збору даних про конфлікти, Департамент дослідження миру та конфліктів Упсальського університету.

⁷ Холліс Р. Великий Близький Схід. – Щорічник СІПРІ 2005: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека, Київ, 2006, с.234-242.

⁸ President of the United States, National Security Strategy, May 2010, http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf; Secretary of Defense Annual Report to the Congress, <http://www.defense.gov/pubs>; Department of State and USAID Strategic Plan, http://www.usaid.gov/policy/coordination/stratplan_fy07-12.html; Annual Report of the United States Intelligence Community, http://www.dni.gov/electronic_reading_room.htm

маршрутами постачання енергоносіїв, зміцнити економічну та військову присутність у Південно-Східній Європі, Середній Азії, Причорномор'ї, на Близькому Сході, Кавказі і вплив на країни цих регіонів.

Опосередкованим підтвердженням цього може служити закріплення в західній політичній лексиці понять “Розширений Чорноморський регіон”, “Великий Близький Схід”, “Балто-Чорноморський регіон”, – якщо Чорноморський регіон сполучається або є частиною згаданих “розширених регіонів”, то є підстави (або принаймні спокуса) поширити на нього політичні засоби США в цих регіонах – економічну та військову присутність, боротьбу з тероризмом, запровадження належного врядування, підтримку демократичних рувів тощо.

Останнім часом, будучи обтяженими операціями в Іраку та особливо в Афганістані, США змушені зменшити певною мірою активність у Чорноморському регіоні та обмежити її переважно збереженням військових баз (Болгарія, Румунія, Туреччина), підтриманням партнерських відносин з регіональними країнами та підтримкою американських компаній, що присутні на регіональному ринку енергоресурсів або виходять на нього.

Певну поміркованість планів США в Чорноморському регіоні на сучасному етапі зумовлюють також критика політики США багатьма країнами, в т.ч. членами ЄС і НАТО, “перезавантаження” відносин з Росією та охолодження – з Туреччиною, непередбачуваність політичної ситуації в пострадянських країнах, зокрема у Грузії, Молдові, Україні. Випробуванням зовнішньої політики США стала російсько-грузинська війна в серпні 2008р., – коли ще раз було підтверджено один із принципів сучасної американської політики “насамперед – Росія”, хоча багато існуючих планів і програм співробітництва з Грузією, Туреччиною, Україною, іншими країнами регіону продовжують активно реалізовуватися.

Зміни в зовнішньополітичній діяльності Адміністрації Б.Обами зумовлені певним відходом від глобалізму та поверненням до т.зв. принципів “вибіркового залучення” і “традиціоналізму”, більш обережного підходу до визначення зовнішньополітичних пріоритетів Вашингтона⁹. Проте, хоча США й погодилися надати Росії певну свободу дій на Кавказі – з метою зосередження зусиль на операціях в Афганістані та отримання підтримки Росії в питаннях Афганістану та Ірану¹⁰, – але вони не відмовилися від стратегічних цілей: домінування в Чорноморському регіоні, контролю ринків енергоресурсів, ослаблення позицій економічних і політичних конкурентів.

За офіційними джерелами, партнерство США з країнами Чорноморського регіону зосереджене на просуванні демократичних цінностей і ринкових реформ, зміцненні економічних зв'язків, диверсифікації та забезпеченні надійності

джерел і маршрутів енергопостачання, а також зміцненні регіональної безпеки¹¹.

Цим напрямкам відповідає структура американської фінансової допомоги. Наприклад, у 2011р. Україна отримала від США понад \$124 млн. фінансової допомоги за наступними напрямками: забезпечення миру і стабільності – \$44,6 млн., розвиток демократії, права людини та належне управління – \$28,8 млн., економічний розвиток – \$25 млн., освіта – \$600 тис., охорона здоров'я – \$24 млн., гуманітарні програми – \$1,3 млн. За аналогічною структурою надається фінансова допомога й іншим країнам регіону: Азербайджану – \$29,3 млн., Вірменії – \$45,2 млн., Грузії – \$90,1 млн., Молдові – \$22,7 млн., Росії – \$68,7 млн., Туреччині – \$5,9 млн.¹²

У сфері безпеки співробітництво з чорноморськими країнами здійснюється у двосторонньому форматі, а також через союзників по НАТО за наступними напрямками: співробітництво на морі; прикордонне співробітництво; повітряна аерофотозйомка; готовність військових і цивільних структур на випадок надзвичайних ситуацій¹³.

Прикладами такого співробітництва є: створення Регіонального центру боротьби з транскордонною злочинністю в рамках Ініціативи зі співробітництва в Південно-Східній Європі; створення Віртуального правоохоронного центру для сприяння обміну інформацією і координації операцій проти транскордонної злочинної діяльності (Азербайджан, Грузія, Молдова, Україна); програми підготовки співробітників правоохоронних органів і надання технічної допомоги в підтримці реформ правоохоронної системи, системи карного судочинства та захисту кордонів (більшість країн регіону); допомога в підвищенні спроможностей з виявлення і припинення контрабанди ядерних матеріалів (Україна).

Іран має найважливіше геополітичне розташування на перетині Близького Сходу, Кавказу, Центральної Азії, і є прикаспійською країною, з якою пов'язані болісні точки регіону. Іран намагається здійснювати незалежну від інших впливових держав політику, маючи амбіції лідера ісламського світу (в т.ч. за рахунок ядерної програми).

Наріжним каменем нинішнього державного устрою в Ірані є концепція ісламського правління, в якій релігія та політика є нерозривними за провідної ролі першої¹⁴. Принципи зовнішньої політики Ісламської Республіки Іран визначаються Конституцією¹⁵:

- збереження незалежності країни та запобігання залежності від світових держав;
- захист прав усіх мусульман і безкорислива підтримка пригноблених народів у всьому світі;
- експорт революції.

⁹ Art R.J. Selective Engagement After Bush. – Center for a New American Security, 2008, <http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0C54E3B3-1E9C-BE1E-2C24-A6A8C7060233&lng=en&id=57075>; Sedgwick M. Against the Modern World: Traditionalism and the Secret Intellectual History of the Twentieth Century. – New York: Oxford University Press, 2004. “Зовнішня політика Обами – це мова пріоритетів. Якщо ви є частиною рішення – ви матимете дружбу США, якщо ви є частиною проблеми – вам буде приділено увагу; в іншому випадку ви випадаете з картини”. Див.: Вілсон Е. Зміна безпекового середовища для Східної Європи. – Аналітичні матеріали 4 Київського безпекового форуму “Безпека: чия відповідальність?”, Київ, Фонд *Open Ukraine*, 2010р., с.8, <http://ksf.openukraine.org/ua/2010/analytical>

¹⁰ Медведев і Обама обговорили санкції в отношении Ірану і КНДР, вступлення в ВТО і Киргизію. – Інтернет-издание *News.ru*, <http://www.newsru.com/world/25jun2010/obamed.html>; Воля В. Московські домовленості як шлях до нового балансу інтересів. – Українська правда, 12 липня 2010р., <http://www.pravda.com.ua>; Воля В. Трансформація геополітичної стратегії США, ЄС та НАТО. – Там само, 23 червня 2010р.

¹¹ США рассчитывают на сотрудничество со странами региона. Программная речь заместителя помощника Государственного секретаря США Дж.Гарбера на конференции “Трансатлантические перспективы в регионе Черного моря”. – Центр Вудро Вильсона (Вашингтон), 10 июня 2008г., <http://www.america.gov/st/washfile-russian/2008/June/20080616124113eaifas0.6583673.html>

¹² Інформаційний портал Агентства іноземної допомоги США, <http://www.foreignassistance.gov>

¹³ Див.: Программная речь Дж.Гарбера (посилання 11).

¹⁴ Про особливості державного устрою в Ірані див.: Внешняя политика Ирана. – Международное информационно-аналитическое агентство *Washington Profile*, 12 апреля 2007г., <http://www.washprofile.org/?q=ru/node/6242>

¹⁵ Санаи М. Внешняя политика Ирана: между историей и религией. – Электронный журнал Россия в глобальной политике, январь-февраль 2006, №1, http://www.globalaffairs.ru/number/n_6305

Одним з головних напрямів зовнішньої політики Ірану, що характеризує форму його дій, є підтримка збройних екстремістських угруповань (які, залежно від політичної орієнтації, називають терористичними або національно-визвольними), зокрема у процесі палестино-ізраїльського врегулювання, зміцнення за рахунок цього іранського впливу в регіоні. Проте, Іран ніколи не налагоджував відносини за принципом “мусульманської солідарності” – він завжди підтримує лише угруповання одновірців-шиїтів, які не визнають провідну роль Заходу. Допомога союзникам має всеосяжний характер: фінансування, дипломатична та політична підтримка, підготовка ідеологічних і військових кадрів, поставки озброєнь, військової техніки, боєприпасів, гуманітарні поставки.

У Чорноморському регіоні Іран, декларуючи свою роль провідної ісламської країни, намагається підтримувати відносини з мусульманськими спільнотами країн регіону. Головні політичні інтереси Ірану зосереджені переважно на Кавказі: його активність спрямована на зменшення впливу США і Росії (не вступаючи з ними в конфронтацію) та посилення власного впливу на політику країн Південного Кавказу за рахунок підтримки відносин з шиїтськими громадами цих країн. Стосовно Північного Кавказу він намагається дотримуватись обережних дій і стриманих позицій з метою не зіпсувати відносини з Росією, особливо на фоні ескалації там проявів радикального ісламізму.

Головними загрозами в Чорноморському регіоні Іран вважає невирішеність питань делімітації кордонів і розподілу ресурсів Каспійського моря, посилення впливу на регіон з боку США, ЄС, Росії і Туреччини, що значно обмежує його власну політичну та економічну експансію в цьому регіоні, а також активізацію націоналістичних рухів Азербайджану, які висувають територіальні претензії на іранські території¹⁶.

Орієнтація країн регіону переважно на США, ЄС, Росію і Туреччину заважає розвитку економічних відносин і розширенню товарообігу з Іраном. У видобутку і транспортуванні вуглеводнів Іран і країни Північного Кавказу, особливо Азербайджан, нафтогазова промисловість яких розвивається завдяки значним вливанням іноземного капіталу, є скоріше конкурентами. Тому діяльність Ірану в Кавказькому регіоні спрямована на попередження впливу згаданих гравців, обмеження їх діяльності і присутності, особливо Туреччини, активність якої у цьому регіоні останнім часом значно підвищилася. Іран здійснює активну політику стримування Туреччини та Азербайджану, використовуючи для цього зв'язки з шиїтськими громадами на Північному Кавказі.

Через прозахідну орієнтацію режиму М.Саакашвілі неодноразово погіршувалися відносини Ірану з Грузією. Проте, останнім часом ці країни досягли успіхів у сфері економічного співробітництва, насамперед у секторах туризму та використання транзитного потенціалу, здатного зв'язати Чорне море та Перську затоку. 3-4 листопада 2010р.,

в під час візиту до Грузії Міністра закордонних справ Ірану М.Моттакі, підписано пакет документів, найважливішим з яких є угода про скасування віз між двома країнами.

Тегеран є одним із близьких союзників Єревана, на відміну від Туреччини, яка дотепер відмовляється встановити з Вірменією дипломатичні відносини. Бажаючи нарощувати тісні військово-політичні взаємини з Вірменією, Іран через приватних інвесторів намагається брати участь у спільних економічних проектах на території Нагірного Карабаху. Він не приховує намірів запобігти реалізації будь-яких миротворчих планів, що містять хоча б натяк на можливість територіальних обмінів і втрати загальної ділянки ірано-вірменського кордону. Іран використовує підтримку Нагірного Карабаху як засіб тиску на Азербайджан, використовуючи самопроголошене утворення як буфер між Азербайджаном і північно-західними провінціями Ірану, населеними тюркомовними етносами.

Останнім часом на фоні певного охолодження відносин Туреччини зі США та ЄС відбулося покращення ірано-турецьких відносин, зокрема в ядерній сфері та газопостачанні¹⁷. Підтримку Ірану в озброєнні, отриманні технологій і реалізації ядерної програми надає Китай¹⁸.

Китай. Зацікавленість Китаю в Чорноморському регіоні є поки що опосередкованою, зосередженою переважно на Каспії і такою, що поступається сусідньому регіону Центральної Азії.

Загалом, підвищення геополітичної і гео економічної активності Китаю зумовлене його визнанням світовим лідерством в економічному зростанні, потребою в розширенні бази цього зростання – безпечного оточення, ринків отримання потрібних ресурсів (технологій, енергоресурсів тощо), ринків збуту продукції та експорту робочої сили.

Виходячи з аналізу зовнішньоекономічних і політичних зусиль Китаю на міжнародній арені (масштабна скупівля об'єктів нерухомості, ресурсів або участь в їх освоєнні), можна стверджувати, що він пов'язує перспективи розвитку міжнародних відносин не з фінансовими інструментами, а з механізмами прав власності на активи та матеріальні ресурси, в які й вкладаються надлишкові сьогоденні кошти. Цим забезпечується розширення “майнової” (замість військової) присутності Китаю, а також посилення його політичного впливу в багатьох регіонах світу.

Головними механізмами співробітництва Китаю з чорноморськими країнами є двосторонні домовленості. При цьому, Китай задовольняють будь-які форми внутрішньодержавного устрою країн-партнерів.

Іншими взаємопов'язаними аспектами зацікавленості Китаю в Чорноморському регіоні є:

- вихід на ринки збуту продукції – в цьому аспекті він надає перевагу співробітництву з такими чорноморськими

¹⁶ На території Ірану проживають за різними оцінками від 25-35 млн. етнічних азербайджанців – майже третина населення Ірану. Проблема Південного (Іранського) Азербайджану є головною проблемою у відносинах Азербайджану та Ірану. В офіційній ідеології та історіографії Баку домінує погляд на Азербайджан як на єдину історичну територію, штучно розділену на дві частини – Південний Азербайджан (у складі Ірану) та Азербайджанську Республіку. У травні-червні 2006р. іранські азербайджанці провели масові акції протесту з приводу публікації карикатури в тегеранській газеті “Іран”, де азербайджанці були зображені тарганами. Заворушення довелося зупиняти за допомогою військової сили. Комітет Національного руху Південного Азербайджану звернувся за підтримкою до всього тюркського світу, в т.ч. до азербайджанської діаспори у США та Європі. Див.: Маркедонов С. Ахиллесова пята Ірану. – Медиагруппа КОНТИНЕНТ, http://www.kontinent.org/article_rus_44f8cb3db0002.html

¹⁷ У жовтні 2009р. Іран і Туреччина підписали угоду про доступ Туреччини до нафтогазового родовища (Південний Парс), а наприкінці липня 2010р. – про спільне будівництво газопроводу. Див.: Іран і Туреччина домовилися побудувати газопровід за €1 млрд. – Інформаційне агентство РБК-Україна, 23 липня 2010р., <http://www.rbc.ua/ukr/top/show/iran-i-turtsiya-postroyat-gazoprovod-za-1-mlrd-evro-23072010170400>. Після того, як у грудні 2009р. Іран відмовився від програми ООН зі збагачення урану на території Франції і Росії, у травні 2010р. Туреччина і Бразилія висунули ініціативу з обміну 1,2 т іранського низькозбагаченого урану на ядерне паливо для дослідницького реактору в Тегерані. В середині травня відповідна угода з Іраном була підписана, але іранський Парламент відмовляється її ратифікувати, поки вона не буде підтримана всіма членами РБ ООН. Див.: Переговори у Стамбулі щодо іранської ядерної програми закінчилися безрезультатно. – РБК-Україна, 22 січня 2011р., <http://www.rbc.ua/ukr/top/show/iran-otkazalsya-provodit-peregovory-s-ssha-po-svoey-yadernoy-22012011170300>

¹⁸ Уряд Ірану, користуючись підтримкою Китаю, систематично обходить санкції, запроваджені проти нього за відмову згорнути ядерну програму. Див.: Китай допомагає Ірану обходити санкції. – Інформаційне агентство Росбалт, 23 януаря 2011г., <http://www.rosbalt.ru/2011/01/23/811414.html>

країнами, як Туреччина, а також середземноморськими – Грецією та Італією, через які прямують його морські вантажопотоки до Європи, близького Сходу, Північної Африки та у зворотному напрямку¹⁹;

- розвиток транзитного потенціалу Чорноморського регіону з постачання продукції на ринки Європи та Середземномор'я міжнародними транспортними коридорами (МТК)²⁰:

- Центральний МТК: Південно-Східна Європа (коридор №4) – Туреччина – Іран – Центральна Азія – Китай;

- Південний МТК: Південно-Східна Європа (коридор №4) – Туреччина – Іран – Південна Азія – Південно-Східна Азія / Південний Китай;

- морські маршрути – через порти Азовського та Чорного морів і Суецький канал;

- наявність величезної пропозиції дешевої робочої сили та вихід на ринки, де існує попит на неї – зростання міграційного потоку з Китаю фіксують практично всі країни Чорноморського регіону²¹.

Зацікавленість Китаю в розвитку та використанні транзитного потенціалу Чорноморського регіону зумовлена тим, що до 85% його імпорту нафти прямують Малакською протокою, що контролюється американським флотом і за умов загострення американсько-китайських відносин прохід якою може бути перекрито²².

У Чорноморському регіоні присутні інтереси й інших, менш впливових гравців. До них належать країни Центральної і Східної Європи, – зацікавлені в безпечному оточенні, в розвитку енергоресурсного і транзитного потенціалів регіону, а також неєвропейські країни, – зацікавлені у зміцненні регіональної безпеки та, за певних умов, у прибутковому вкладенні інвестицій в розвиток регіону.

Висновки

Завершення холодної війни дало новий поштовх співробітництву між країнами Чорноморського регіону та зростанню інтересу до регіону з боку зовнішніх гравців. Водночас, вибухнули старі суперечки, а конфлікт інтересів і конкуренція стали на заваді процесам співробітництва та регіональної інтеграції.

Регіон є надзвичайно різноманітним і відкритим до зовнішнього впливу. Переважно позитивний ефект від сусідства з безпечною та заможною Європою нівелюється викликами та загрозами, що походять з інших регіонів, які межують з Причорномор'ям, а також впливом глобальних безпекових проблем. Окремими суб'єктами міжнародних відносин регіон розглядається як форпост для розширення власної експансії, або навпаки – для стримування експансії інших гравців.

Стислий аналіз безпекової ситуації в регіоні, навколо нього та впливу зовнішніх факторів дозволяє зробити висновок, що Чорноморський регіон розглядається багатьма зовнішніми гравцями як плацдарм боротьби за власні геополітичні та економічні інтереси. Водночас, попри наявність жорсткої конкуренції спостерігається також присутність спільних інтересів різноманітних гравців. Отже, в регіоні існують одночасно потенціали для конфліктів і для співробітництва.

Значний конфліктний потенціал Чорноморського регіону не зменшує його геоекономічну важливість, але робить ризикованим для вкладання інвестицій в розвиток. Майбутнє регіону залежатиме від усвідомлення необхідності розвитку співробітництва на всіх рівнях як внутрішніми, так і зовнішніми гравцями, їх зацікавленості у стабілізації та зміцненні безпеки регіону, підвищенні віддачі від використання його ресурсного та транзитного потенціалу. ■

¹⁹ China eyes new Silk Road to Europe amid political rift. – Daily News, 9 Oct. 2010, http://www.terradaily.com/reports/China_eyes_new_Silk_Road_to_Europe_amid_political_rift_999.html

²⁰ Останнім часом до сфери інтересів Китаю потрапила Україна. Китай цікавлять насамперед залізничні та автотранспортні магістралі, що прямують територією України та пов'язані з крупними транспортними вузлами Азії та Європи, зокрема: чотири Пан'європейські транспортні коридори (№№3; 5; 7; 9); чотири Трансконтинентальні транспортні коридори (TRACECA, Європа-Азія, Балтика-Чорне море, Транс'чорноморське автотранспортне кільце). Див.: Новый шелковый путь – экономический расцвет стран прохождения магистралей. – Центральный информационный портал ШОС, 24 августа 2007г., <http://infoshos.ru/ru/?idn=537>

²¹ Аналитический центр Намакон: Россия и Чжунго. Обратная сторона китайской карты. – Завтра, http://www.zavtra.ru/cgi/veil/data/zavtra/01/403/51_h2t.html

²² Савин Л. Как США планируют реализовать морское могущество в XXI веке. – Информационная группа Война и мир, 22 декабря 2009г., <http://www.warandpeace.ru/ru/analysis/view/42603>

ВПЛИВ КРАЇН ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ НА ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА

Чорноморський регіон історично є зоною перетину інтересів глобальних світових гравців, має суттєвий конфліктогенний потенціал, перебуває в дуже складному та суперечливому оточенні. Регіональне безпекове середовище формується різними за спрямованістю та потужністю зовнішніми впливами, внутрішніми подіями у країнах регіону, їх відносинами між собою та із зовнішніми гравцями¹. Посилення ролі регіону як джерела та зони транзиту енергоресурсів на європейський ринок, сусідство з Близьким Сходом надають йому особливої ваги в сучасній глобальній політиці.

Важливим засобом подолання проблем і забезпечення необхідного рівня регіональної безпеки є об'єднання зусиль держав, особливо, коли власних ресурсів недостатньо. Таке об'єднання може бути продуктивним за умов досягнення певної однорідності регіонального середовища, наявності у держав спільних або хоча б несуперечливих інтересів, однакового розуміння загроз і підходів до врегулювання конфліктів.

Чорноморське регіональне середовище є дуже різномірним за формами і спрямованістю соціально-політичних процесів, економічними, політичними, військовими потенціалами країн, відрізняється значним рівнем економічної і політичної конкуренції за право впливати на ситуацію в регіоні (дані про співвідношення економічних, соціально-політичних, безпекових показників країн регіону див. карту "*Чорноморський регіон: загальні характеристики*").

На цьому фоні в багатьох країнах регіону активізуються національний егоїзм, з'являються нові бар'єри для налагодження взаємовигідних партнерських відносин. Наявні протиріччя всередині країн та у відносинах між ними продовжують дестабілізувати ситуацію і негативно впливати на їх співробітництво. Внутрішньо- та міждержавні конфлікти, хоч і в "замороженому" стані, зумовлюють вибухонебезпечність ситуації і перетворюють регіон на зону підвищених ризиків.

Попри наявність негативних чинників для об'єднання зусиль, більш широке і глибоке співробітництво в Чорноморському регіону, перетворення його на самостійний суб'єкт геополітичних і геоekonomічних відносин є і необхідними, і можливими². Головними взаємопов'язаними мотивами для цього є:

- збільшення віддачі від використання геополітичного та геоekonomічного потенціалу регіону, його природних ресурсів та інфраструктури;
- зміцнення безпеки в регіоні через забезпечення розуміння та довіри між країнами, усунення негативних чинників, зумовлених переважно політичною та економічною конкуренцією зовнішніх гравців і регіональних суб'єктів;
- підвищення добробуту населення країн регіону, зменшення розбіжностей в рівнях економічного та

культурного розвитку, забезпечення умов для геополітичної і геоekonomічної ідентифікації регіону.

Наявність мотивів (потреб) об'єднання зусиль є необхідною, але далеко не достатньою умовою регіональної інтеграції. Важливо, щоб ці мотиви були усвідомлені всередині регіональної спільноти та, як мінімум, не були суперечливими, а як максимум – збігалися з інтересами регіональних суб'єктів, з порядком денним їх відносин і діяльності у дво- та багатосторонніх форматах.

Далі розглядаються інтереси регіональних суб'єктів, бачення ними власних ролі та місця в регіональному співробітництві, а також вплив їх взаємовідносин на ситуацію в регіоні.

Російська Федерація. Росія є провідним гравцем не лише в Чорноморському регіоні, але й на пострадянському просторі. Цілі, напрями, принципи, пріоритети та головні завдання зовнішньої політики Росії визначаються рядом базових документів³. Головними пріоритетами Росії в Чорноморському регіоні є: запобігання посиленню (врівноваження) впливу на країни регіону з боку ЄС, НАТО, США, Туреччини, Ірану; підтримка власної політичної, економічної і військової переваги; підпорядкування політики країн регіону російським інтересам. Цим пріоритетам відповідає намагання Росії не випустити з орбіти свого впливу Азербайджан, Вірменію, Грузію, Молдову та Україну. З цією метою Росія прагне зберегти і збільшити військову присутність в Абхазії, Південній Осетії, Вірменії, Придністров'ї і Україні (Крим), домогтися через економічні важелі спрямування політики зазначених країн у потрібному напрямі.

Політика Росії в Чорноморському регіоні зосереджена на трьох напрямках: каспійсько-кавказькому, азово-чорноморському та південно-західному (європейському). На каспійсько-кавказькому напрямку головні зусилля зосереджуються на:

- протидії поширенню радикального ісламізму та забезпеченні стабільності на Північному Кавказі;
- перешкоджанні зближенню Грузії з НАТО;

¹ Про інтереси зовнішніх гравців у Чорноморському регіоні див. розділ "*Безпекове оточення Чорноморського регіону та інтереси зовнішніх гравців*" інформаційних матеріалів цього видання.

² "...Країни регіону мають спільні складні завдання та можливості, а також спільну потребу в забезпеченні миру, демократії, безпеки, стабільності, співробітництва і стійкого процвітання в регіоні Чорного моря. Але ряд чинників серйозно заважають їх зусиллям... Реальні пріоритети регіону та його потреби, як і раніше, значною мірою ігноруються як регіональними, так і зовнішніми суб'єктами". Див.: Бачення 2020 – Чорноморське вимірювання. Доповідь Комісії з питань Чорного моря. – Сайт Комісії, <http://www.blackseacom.eu/info-pages/a-2020-vision-for-the-black-sea/chernomorskoe-izmerenie-gorizont-2020-g>

³ Концепція зовнішньої політики Російської Федерації. Утверджена Президентом РФ Д.Медведевим 12 лютого 2008г. – Офіційний сайт МІД РФ, <http://www.mid.ru/ns-osndoc.nsf/0e9272bafa34209743256c630042d1aa/d48737161a0bc944c32574870048d8f7?OpenDocument>. Стратегія національної безпеки Росії до 2020г. Утверджена Указом Президента РФ №537 от 12 мая 2009г. – Офіційний сайт Ради безпеки Росії, <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>. 10 травня 2001р. розроблена, подана на розгляд, попередньо схвалена Президентом РФ, але досі не затверджена *Програма ефективного використання на системній основі внешнеполитических факторов в целях долгосрочного развития Российской Федерации*. Текст документа див. на сайті "*Флот2017*": <http://fлот2017.com/file/show/normativeDocuments/24231>

- протидії посиленню присутності США на Південному Кавказі та в басейні Каспійського моря⁴;
- отриманні доступу до азербайджанських запасів енергоресурсів та їх постачанні через власні магістральні трубопроводи;
- збереженні балансу сил у відносинах Росія-Туреччина-Азербайджан-Вірменія-Іран, у т.ч. стосовно Нагірно-Карабахського конфлікту; значна увага при цьому надається військовій присутності і врівноваженню економічними засобами позицій “конкуруючих” провідних гравців⁵.

Значну увагу російського Уряду привертає погіршення ситуації на Північному Кавказі. Водночас, ресурси Кремля зосереджуються переважно не на розвитку, а на забезпеченні стабільності в північнокавказьких республіках, які дедалі більше перетворюються на джерела екстремізму та між-етнічних конфліктів⁶. Так, за результатами опитування Левада-Центру (листопад 2010р.), 64% росіян вважають ситуацію на Північному Кавказі “напруженою”, 13% – “критичною”. На думку 61% опитаних, протягом наступного року не варто очікувати на будь-яке покращення ситуації⁷. Представник Президента Росії в Північно-Кавказькому федеральному окрузі О.Хлопонін назвав минулий рік провальним у плані протидії екстремізму: “Якщо раніше високопосадовці говорили про 500 бойовиків, то тепер називають цифру вдвічі більшу... Поки ситуація не зміниться, молодь буде йти в ліси й гори... На Північному Кавказі практично не залишилося республік, не охоплених діями бойовиків”⁸.

Однією з відповідей на ці виклики (а також з огляду на потребу забезпечення безпеки напередодні та під час Сочинської Олімпіади-2014) стало посилення угруповання Збройних сил у цьому регіоні – утворення Південного військового округу, потенціал якого, порівняно з попереднім угрупованням, збільшилося в середньому вдвічі⁹.

Російсько-грузинська війна 2008р. підтвердила спроможність Росії силовими засобами довести свою перевагу в регіоні. Водночас, сам факт збройного конфлікту та його результати викликали невдоволення Заходу та не переконали Грузію відмовитися від суверенітету над територіями “незалежних” Абхазії і Південної Осетії (отже, конфлікт не може вважатися розв’язаним). А післявоєнний стрімкий розвиток західноорієнтованої Грузії на фоні занепаду Абхазії і Південної Осетії доводить відсутність у Росії чіткої, далекоглядної політики на “окупованих” територіях¹⁰. Грузія залишається найбільш “непримиреним противником” РФ у регіоні, яка, до того ж, має сьогодні можливість впливати на темпи та результати переговорів Росії про вступ до СОТ.

Російсько-грузинський конфлікт висвітлює ще один важливий аспект – “політичну самотність” Росії. З питань визнання незалежності Абхазії і Південної Осетії Росія залишилася без підтримки в РБ ООН, ОБСЄ, Раді Європи, Великій вісімці, БРІК і навіть в ОДКБ, ЄвразЕС і ШОС. Підтримка позиції Росії Венесуелою, Нікарагуа, островом Науру лише підкреслює рівень її ізоляції. Визнання Європарламентом Абхазії і Південної Осетії окупованими територіями поставило крапку на намаганнях Росії довести моральне, політичне та юридичне право на військове примушення Грузії відмовитися від цих територій.

У відносинах з Азербайджаном головним предметом інтересу Росії є енергоресурси. Доступ до азербайджанської нафти значною мірою залежить від спроможності Росії впоратися з дуже складними і взаємопов’язаними завданнями підтримання балансу сил у врегулюванні Нагірно-Карабахського конфлікту за умов напружених відносин Азербайджану з Вірменією і потужних впливів на ситуацію з боку США, Туреччини та Ірану. На сьогодні не лише Росія, але й жоден інший гравець не може запропонувати варіант розв’язання конфлікту, який всіма сторонами міг би бути прийнятий як базовий для пошуку компромісу. При цьому кожен з гравців має власні важелі для дестабілізації ситуації.

На азово-чорноморському напрямку головними завданнями Росії є:

- перешкоджання розширенню НАТО та ЄС на Схід, утримання України та Молдови у сфері свого впливу, придбання їх стратегічно важливих активів; обмеження доступу України до каспійської нафти, забезпечення вигідних позицій у процесі делімітації кордонів в Азовському та Чорному морях¹¹;
- стримування намагання ЄС порушити російську монополію на постачання енергоносіїв; поглиблення взаємовигідного співробітництва з Туреччиною і забезпечення її лояльності до російських регіональних ініціатив¹²;
- утримання балансу сил у басейні Чорного моря, запобігання базуванню в Чорноморському басейні військово-морських сил нерегіональних держав, у т.ч. засобів ПРО США, а також участі цих сил у регіональних військових ініціативах (*BLACKSEAFOR*, “Чорноморська гармонія”);
- розвиток власних територій.

Посилення політичного впливу Росії здійснюється через економічні та енергетичні важелі, збереження або

⁴ Про ініціативи США і Росії в каспійсько-кавказькому субрегіоні див.: Саркисян С. Военно-политические риски транскаспийских проектов. – Научно-образовательный фонд *НОРАВАНК*, 24 марта 2010р., http://www.noravank.am/rus/articles/detail.php?ELEMENT_ID=4828

⁵ Надеин-Раевский В. Россия, Турция, Иран: оценка ситуации и возможности взаимодействия. Средиземноморье - Черноморье - Каспий: между Большой Европой и Большим Ближним Востоком. Под ред. Н.П.Шмелева, В.А.Гусейнова, А.А.Язьковой. – Москва, 2006, с.104-113; Цыганок А. Безопасность на Большом Кавказе. – Информационное агентство *ПОЛИТ.РУ*, <http://www.polit.ru/analytics/2011/01/11/caucas.html>. Прикладом “економічної дипломатії” Росії є спільний російсько-ірано-азербайджанський проект з будівництва автошляху Іран-Азербайджан як продовження пан’європейського коридору “Північ-Південь” (Гельсінкі-Москва через Азербайджан та Іран в напрямку Індії і країн Перської затоки). Участь у проекті зміцнює позиції в регіоні не лише Росії, але й Ірану. Див.: Мамедов С. Иранский проект. – *Независимая газета*, 15 февраля 2011г., http://www.ng.ru/cis/2011-02-15/6_iran.html

⁶ Алексеева Л. На Северном Кавказе – гражданская война. – *Deutsche Welle*, 18 марта 2010г., <http://www.inosmi.ru/politic/20100319/158698385.html>

⁷ Див.: Россия “напрягает” напряжённость на Северном Кавказе – социологи. – Сайт *ISLAMNEWS.RU*, <http://www.islamnews.ru/news-28209.html>.

⁸ Див.: Деньги есть, гражданского общества нет. – *Независимая газета*, 11 февраля 2011г., http://www.ng.ru/editorial/2011-02-11/2_red.html

⁹ Див.: Южный военный округ России имеет свою специфику. По результатам выездного заседания Коллегии МО РФ. – Государственная ТРК “*Ставрополье*”, 4 октября 2010г., <http://www.stavropolye.tv/sfdnews/view/25413>

¹⁰ 9 вересня 2009р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила Резолюцію, якою, по суті, визнаються “територіальна цілісність Грузії і право грузинських вимушено переміщених осіб повернутися до домівок”. У прийнятій Європарламентом 20 січня 2011р. Резолюції про стратегію ЄС у Чорноморському регіоні Абхазія і Південна Осетія визнаються окупованими територіями: “порушення прав людини є повсякденними явищами в окупованих Абхазії та Південній Осетії”. Див.: European Parliament resolution on an EU Strategy for the Black Sea, 2010/2087(INI), і.32, 20 January 2011, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//ep/text+ta+p7-ta-2011-0025+0+doc+xml+v0/en&language=EN>

¹¹ Проект Программы эффективного использования на системной основе внешнеполитических факторов..., (посилання 3).

¹² Докладніше про відносини Росії та ЄС у сфері енергетичної безпеки та енергопостачання в Чорноморському регіоні див. статтю М.Гончара та ін. “Енергетична безпека в Чорноморському регіоні: стан, проблеми, тенденції”, вміщену в цьому виданні.

розширення військової присутності (російські миротворці у Придністров'ї, подовження до 2042р. базування Чорноморського флоту (ЧФ) у Криму), лобіювання інтересів через проросійські налаштовані політичні сили, активізацію політики релігійних діячів з просування ідеї “Руського світу” тощо¹³.

В аспектах забезпечення балансу сил та обмеження впливу на басейн Чорного моря зовнішніх гравців інтереси Росії значною мірою збігаються з інтересами Туреччини, яка має контроль (і намагається його посилити) над Чорноморськими протоками. Згідно з Конвенцією Монтре, що визначає режим Чорноморських проток, допуск військових кораблів нечорноморських держав обмежується чіткими параметрами¹⁴.

Прохід протоками кораблів нечорноморських держав дозволяється за умов повідомлення Туреччині принаймні за 15 днів (ст.13). Загальний тоннаж військових кораблів усіх нечорноморських держав не має перевищувати 30 тис. т (у виняткових випадках – до 45 тис. т; п.1 ст.18). Граничний термін перебування військових кораблів нечорноморських держав у Чорному морі становить 21 день (п.2 ст.18). Відповідно, цими параметрами обмежується участь військово-морських сил нечорноморських держав, у т.ч. членів НАТО, у спільних та односторонніх заходах у басейні Чорного моря (навчання, операції, візити).

Значна увага надається Росією розвитку власних територій. У рамках Федеральної цільової програми “Розвиток транспортної системи Росії” і проекту “Трансчорноморське автотранспортне кільце” передбачено розширити та модернізувати інфраструктуру портів Азово-Чорноморського басейну з метою забезпечення потреб російської економіки, підвищення рентабельності портового господарства, збільшення вантажопотоку та, відповідно, обсягів товарообігу. В перспективі планується збільшити в кілька разів ємність наземних і морських транспортних магістралей, налагодити постійні маршрути між портами Росії, Болгарії, Румунії, Туреччини, а також Середземноморських країн. За умов хоча б часткової реалізації цих планів і відсутності відповідних заходів з боку Грузії та України, порти цих країн виявляться неконкурентоспроможними з російськими та будуть змушені виконувати другорядні, допоміжні, вузькосекторальні функції¹⁵.

На південно-західному (європейському) напрямку головними завданнями вважаються:

- закріплення російського бізнесу у стратегічних галузях економіки Болгарії, Греції і Румунії;
- нарощування взаємодії з цими країнами в газовій сфері, залучення їх до проекту “Південний потік”; будівництво на їх території і участь у використанні газотранспортної інфраструктури, участь у розробці румунського нафтоносного морського шельфу, в т.ч. навколо о.Зміїний¹⁶;
- запобігання нарощуванню військової присутності США у країнах регіону (розміщенню систем ПРО в Болгарії, Румунії).

Зі свого боку, Болгарія, Греція і Румунія зацікавлені в енергопостачанні з Росії, залученні її капіталів, туристичних потоків, але з насторогою ставляться до її монополії на ринку газу та намагаються диверсифікувати маршрути газопостачання. Певну недовіру до Росії викликають її воєнно-політична діяльність у Чорноморському регіоні: фактична анексія грузинських територій, подовження термінів базування ЧФ у Криму та плани його суттєвого переозброєння.

Після завершення холодної війни Росія не має ні впливових союзників, ні явних противників. США, Китай, Іран, країни ЄС і НАТО є для Росії, з одного боку, конкурентами, а з іншого – важливими ринками збуту продукції, джерелами критично потрібних їй фінансових, економічних і науково-технологічних ресурсів.

Свою чергою, Росія розглядається ними не лише як конкурент, але й як перспективний об'єкт вкладення інвестицій, джерело отримання енергоресурсів, а також як впливовий гравець у сфері глобальної і регіональної безпеки, від позиції якого залежить розвиток багатьох процесів, – причому як у позитивному, так і в негативному сенсі.

У цілому, Росія намагається домогтися визнання Заходом поширення сфери своїх інтересів на всьому просторі, не зацікавлена у створенні міцних і незалежних від її впливу структур регіонального співробітництва та безпеки – й навпаки докладає зусиль до залучення пострадянських країн до об'єднань, де вона має домінуючі позиції (СНД, ЄврАзЕС, ОДКБ, Митний союз).

Туреччина є однією з найвпливовіших країн регіону, відповідні позиції якої зумовлені цілеспрямованою, активною державною політикою, а також вмілим використанням такого важливого геостратегічного чинника, як контроль над Чорноморськими протоками.

Гарантом регіональної безпеки Туреччина вважає НАТО, членом якого вона є, а головним “спонсором” власної безпеки для неї завжди були США. Проте, Туреччину дедалі менше влаштовує традиційна роль форпосту США та НАТО в Чорноморському регіоні. На охолодження відносин Туреччини із Заходом вплинули “втома” від тривалого очікування вступу до ЄС, а також відмова США підтримати її претензії на лідерство на Близькому Сході та їх допомога курдам¹⁷.

Відносини з іншими впливовими гравцями – Росією, Іраном, Китаєм – будуються на принципах взаємовигідного партнерства, прагматизму в досягненні національних інтересів, випередження у висуненні та реалізації регіональних ініціатив. Власні амбіції регіонального лідера зумовлюють прагнення Туреччини обмежити військовою присутністю нерегіональних гравців, зокрема США і провідних країн НАТО, в басейні Чорного моря¹⁸. В цьому аспекті спостерігається не лише збіг інтересів Туреччини, Росії та Ірану, але й намагання цих впливових гравців узгодити сфери впливу в Чорноморському регіоні.

¹³ Про релігійні аспекти політики Росії див.: Релігійна ситуація в Україні: підсумки десятиліття, тенденції і проблеми. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2011, №1-2.

¹⁴ Конвенція Монтре підписана в 1936р. Болгарією, Великою Британією, Грецією, Італією, Румунією, СРСР, Туреччиною, Францією, Югославією та Японією. Джерело: League of Nations Treaty Series, vol.173, pp.214-241. Текст Конвенції українською див.: <http://www.flot2017.com/file/show/none/1388>

¹⁵ Штыбликов Д., Стрелецкий А. Порты Азово-Черноморского региона России: развитие или стагнация на фоне кризиса? – НОМОС, 4 февраля 2010 г., <http://nomos.com.ua/content/view/full/267/85>. За рахунок подовження терміну базування у Криму ЧФ Росія отримала можливість вивільнити кошти і площі, передбачені для розвитку Новоросійської військово-морської бази, і спрямувати їх на інші проекти, зокрема на побудову нової інфраструктури Новоросійського морського торговельного порту та інших портів Азово-Чорноморського басейну. Див., наприклад: Федеральная целевая программа “Развитие транспортной системы России (2010-2015гг.)”. Сайт Федеральные адресные программы России, 2010г., <http://faip.vpk.ru/cgi/uis/faip.cgi/G1/Law/2011>.

¹⁶ Румунська нафтова компанія “Ромпетрол”, що замається розробкою чорноморського шельфу, продала 75% акцій казахському концерну Казмунайгаз, з можливим переходом цих акцій російським корпораціям. Див.: Бовдунов А. Петрополитика России и Юго-Восточная Европа. – Информационно-аналитический портал “Геополитика”, 2010, №4, <http://geopolitica.ru/Articles/1150>

¹⁷ У 2003р. Анкара відмовила Вашингтону в розміщенні баз для вторгнення до Іраку та не надала військ для участі в операції. Натомість США отримали підтримку іракських курдів і сприяли автономізації Іракського Курдистану, на території якого Туреччина вдалася до силових дій проти власних курдів. Наслідком цього було посилення активності курдських повстанців у Туреччині. Водночас, Туреччина має згоду Ірану на переслідування турецьких курдів на його території.

¹⁸ Конвенція Монтре. League of Nations Treaty Series...

Геополітичні та геоекономічні інтереси Туреччини тісно перетинаються. Головними характеристиками її зовнішньої політики є претензії на регіональне лідерство (не обмежуючись кордонами Чорноморського регіону), прагматизм і багатовекторність. Така політика поступово перетворює Туреччину на важливого геополітичного гравця, чий амбіції не залишаються поза увагою світового співтовариства¹⁹.

Туреччина швидко перетворюється на впливового світового гравця: будучи членом Великої двадцятки, протягом останніх років вона суттєво підвищила свою роль на міжнародній арені, помітно розширила сфери політичного та економічного впливу в регіонах Близького Сходу, Південного Кавказу, Північної Африки та Центральної Азії.

У сфері безпеки Туреччина є провідною державою в басейні Чорного моря та має досить ефективні політичні, економічні та військові важелі для забезпечення стабільності в регіоні. Їй належать ініціатива запровадження Платформи стабільності і співробітництва на Кавказі (врізка *“Кавказька платформа”*), Чорноморської групи військово-морського співробітництва *BLACKSEAFOR* та антитерористичної операції *“Чорноморська гармонія”*²⁰.

КАВКАЗЬКА ПЛАТФОРМА

Перший варіант подібної ініціативи було висунуто В.Путіним у червні 1996р. на зустрічі президентів *“кавказької четвірки”* (Кисловодський процес) і передбачав формат 3+1 (три південнокавказькі держави та РФ), – тобто без участі не лише США та ЄС, але й Ірану та Туреччини).

Другий варіант (Пакт стабільності для Кавказу) було запропоновано в 1999р. на саміті ОБСЄ у Стамбулі президентами Вірменії і Туреччини. Пропонувався формат 3+3+2 (Азербайджан, Вірменія, Грузія + Іран, Росія, Туреччина + ЄС і США) – за прикладом Пакту стабільності для Південно-Східної Європи.

Третій варіант з'явився після російсько-грузинської війни (серпень 2008р.), коли Туреччина повернулася до ідеї створення ефективної системи безпеки на Кавказі, але вже у форматі 3+2 (південнокавказькі держави + Росія і Туреччина, усуваючи участь нерегіональних суб'єктів).

Концептуальним підґрунтям Кавказької платформи є ідея створення архітектури регіональної безпеки і співробітництва, подібної до таких міжнародних проектів, як Чорноморська синергія і Східне партнерство (ЄС), Великий Близький Схід (США).

Джерело: Чабала О. Хто збудує спільний Кавказький дім? – Аналітичне мережеве видання ПОЛІТИКА+, 23 червня 2009р., <http://www.politika.org.ua/?p=521>

Головними завданнями безпекової політики Туреччина вважає наступні²¹: бути фактором сили та рівноваги; створити у своєму оточенні *“Пояс миру та безпеки”*; робити внесок у забезпечення регіонального миру та безпеки, а також поширювати їх на інші регіони; бути провідною країною у формуванні стратегії регіонального розвитку та безпеки; сприяти співробітництву, зближенню та розвитку позитивних відносин з іншими країнами.

Відносини з країнами регіону будуються за принципом *“нульових проблем із сусідами”* з використанням переважно *“м'якої сили”*. Водночас, головною загрозою вважається Ізраїль²². Напружені відносини зберігаються:

- на Кіпрі – тривалі суперечки навколо Північного Кіпру; останнім прикладом були демонстрації у Північному Кіпрі з вимогами до Туреччини залишити острів і гостра реакція турецького керівництва з відповідними вимогами застосування до ініціаторів заворушень засобів примушення²³;
- у відносинах з Вірменією – з 2007р. Туреччина вживає заходів з нормалізації двосторонніх відносин ситуації, результатом чого стало підписання у 2009р. Цюрихських протоколів про врегулювання перерваних у 1994р. відносин між двома державами. Поки проблема є далекою від розв'язання (зокрема, Туреччина поновила блокування кордонів). Головними умовами розв'язання проблеми є відмова Вірменії від домагань на визнання геноциду вірмен у 1915р., а також пом'якшення її позицій в питаннях врегулювання Нагірно-Карабахського конфлікту.

Загалом, Чорноморський регіон посідає важливе місце в політичних амбіціях Туреччини. Складний характер взаємовідносин і високий рівень конкуренції як між зовнішніми, так і між внутрішніми гравцями зумовлюють спрямування турецької політики на диверсифікацію економічних і політичних впливів, збереження балансу інтересів, що сприяє перетворенню її на важливого посередника, а подекуди й лідера в регіональних процесах співробітництва та забезпечення безпеки.

Країни Південно-Східної Європи – Болгарія, Греція, Молдова, Румунія. Відносна однорідність цих країн стосовно демократичних цінностей, орієнтирів економічного розвитку, ставлення до загроз і засобів забезпечення безпеки є результатом інтеграції трьох з них у ЄС і НАТО (Молдова в останні три роки суттєво активізувала відносини з цими структурами). Відносини у двосторонньому форматі будуються кожною країною самостійно, виходячи зі специфіки національних інтересів.

Ці країни, крім Молдови, прагнуть також використати членство в ЄС і НАТО з метою посилення впливу на процеси в Чорноморському регіоні (за відсутності чіткої політики НАТО – переважно ЄС і США). Це дозволяє розраховувати на роль посередника в регіональних проектах і залучення коштів, що виділяються донорами на їх реалізацію, для прискорення внутрішніх соціально-економічних трансформацій, а також зміцнення своїх позицій в регіоні та досягнення власних політичних цілей.

Особлива увага в регіональних проектах надається найповнішому використанню транзитного потенціалу країн. Особливої гостроти це питання набуло на фоні конкуренції

¹⁹ Our Axis Is Democracy, The Rule Of Law And Human Rights. President A.Gul's Speech During the Winter Session of the PACE. – T.C. Cumhurbaşkanlığı Kurumsal İnternet Sitesi, 25 Jun. 2011, <http://www.tccb.gov.tr/news/397/78751/our-axis-is-democracy-the-rule-of-law-and-human-rights.html>. Див. також: Полтораков О., Вагабов Т. Турецький гамбіт: втрати на Заході – виграти на Сході? – Зовнішні справи, 2010, №7, <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=544>

²⁰ Співробітництво в рамках *BLACKSEAFOR*, започатковане Туреччиною у квітні 2001р., передбачає спільні пошукові та рятувальні операції, а також допомогу цивільним кораблям в аварійних ситуаціях. Учасниками є Болгарія, Грузія, Росія, Румунія, Туреччина та Україна. Операція *“Чорноморська гармонія”* започаткована у 2004р., до участі в якій приєдналися Болгарія, Росія, Румунія та Україна. Операція спрямована на боротьбу з тероризмом і розповсюдженням зброї масового ураження. В її рамках передбачені періодичні місії спостереження, супроводу, а за необхідності – затримання підозрілих кораблів.

²¹ Turkey's Defense Policy. – Turkish General Staff official site, http://www.tsk.tr/eng/genel_konular/savunmapolitikasi.htm. Рада національної безпеки Туреччини вилучила на наступні п'ять років всі сусідні країни з переліку небезпечних. Див.: Turkey Removes Neighbors From Threat List. – *Defensenews*, 2 Nov. 2010, <http://www.defensenews.com/story.php?i=4996732>

²² Турецько-ізраїльські відносини почали погіршуватися з 2002р. після приходу до влади Партії справедливості і розвитку. Це було зумовлено вибором Туреччиною курсу на зближення з ісламським світом, розбіжностями навколо війни в Іраку, а також активізацією Ізраїлем каральних дій проти лідерів палестинських визвольних рухів. Останнім проявом напруженості в турецько-ізраїльських відносинах була реакція Туреччини на дії Ізраїлю проти *“Флотилії свободи”* у травні 2010р. та, особливо, на результати розслідування цього інциденту ізраїльською комісією, яка виправдала дії свого спецназу. Див.: Щур М. Туреччина змінює політику щодо Ізраїлю на хвилі скандалу з *“Флотилією миру”*. – Радіо свобода, 3 червня 2010р., <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2060459.html>; Туреччина внесла Ізраїль до списку небезпечних держав. – Інтернет-видання Главред, 31 жовтня 2010р., <http://ua.glavred.info/archive/2010/10/31/214528-11.html>

²³ Докладніше про відносини між Туреччиною і Грецією див.: Tozun B. Turkey's Cyprus Challenge – Greek-Turkish Relations in an Era of Globalization. – Dallas, VA: Brasseys, 2001. Див. також: Турція может уступить Северный Кипр Азербайджану. – Информационное агентство Новости Армении, 14 февраля 2011г., <http://novostink.ru/mir/18151-turciya-mozhet-ustupit-severnuyu-kipr-azerbaydzhanu.html>

головних енергетичних проєктів: РФ – “Південний потік”, ЄС – *Nabucco*. Очевидна конкурентність цих проєктів, реалізація яких здатна суттєво вплинути на розстановку політичних сил на європейському континенті, дозволяє Болгарії, Греції і Румунії грати на протиріччях їх промоутерів – РФ та ЄС, прагнучи, таким чином, посилити свої позиції в регіональній політиці, в ЄС і НАТО.

Участь Болгарії, Греції, Молдови та Румунії в інтеграційних процесах у Чорноморському регіоні зосереджена переважно на активній участі в політичному діалозі на дво- й багатосторонньому рівнях у сфері безпеки, реалізації економічних проєктів (особливо, у транспортній галузі) та розширенні гуманітарного співробітництва в рамках регіональних організацій²⁴. Загострення викликів і загроз безпеці, особливо в енергетичній сфері, спонукають їх до активізації участі в регіональній співпраці, пошуку і зміцнення власних позицій.

Попри зазначену вище однорідність, інтереси, наміри та політика країн у Чорноморському регіоні є досить різними.

Румунія є однією з найбільш активних країн, яка претендує на роль регіонального лідера. Реалізації цієї мети підпорядкована практична діяльність румунського керівництва на всіх напрямках – політичному, військовому, економічному та гуманітарному. На активність румунської сторони в Чорноморському регіоні практично не впливають зміни політичних сил у керівництві держави. Зокрема, регіональна політика з наголосом на посилену увагу до Чорного моря вважається пріоритетом у програмах всіх урядів, починаючи з 1990р.²⁵

У сфері глобальної і регіональної безпеки головною метою Румунії є якнайповніше використання переваг членства в ЄС і НАТО, а також стратегічного партнерства зі США для залучення цих гравців до розв’язання регіональних проблем і реалізації власних інтересів (розміщення військових баз США на Чорноморському узбережжі, готовність взяти участь у розбудові американської системи ПРО в Європі тощо)²⁶.

Румунія проводить активну політику в реалізації пан’європейських і регіональних проєктів співробітництва в економічній сфері. Вона бере участь у реалізації багатосторонніх транспортних проєктів, що враховано у Програмі Уряду на 2009-2012рр. В енергетичній сфері передбачена участь Румунії в реалізації європейських проєктів *Nabucco*, *INOGATE*, тристороннього проєкту Інтерконектора Азербайджан-Грузія-Румунія (*AGRI*). Значна увага надається реалізації румунсько-азербайджанського Меморандуму про стратегічне партнерство в енергетичній сфері, участі в багатосторонньому проєкті Євразійського нафтогазотранспортного коридору, а також в модернізації і розбудові потужностей нафто- й газоперевалки та нафтопереробки в порту Констанца.

Важливим напрямом діяльності Румунії є активна політика в басейні Дунаю, зокрема реалізація румуно-австрійської Дунайської стратегії, ухвалення якої передбачено на Саміті ЄС у червні 2011р. Водночас, Румунія вдається до спроб забезпечити монопольний контроль над водними транспортними шляхами в дельті Дунаю, що безпосередньо стосується національних інтересів України.

Високою активністю відзначається діяльність Румунії в розбудові багатостороннього співробітництва у сфері боротьби з транскордонною злочинністю – контрабандою, незаконним переміщенням зброї, наркотиків та іншими злочинами. Лідерство Румунії проявляється в діяльності Бухарестського Південно-Європейського Центру боротьби з транскордонною злочинністю (*Southeast European Cooperative Initiative Regional Center For Combating Trans-Border Crime, SECI Center*), участь в якому, крім Румунії, беруть такі країни Чорноморського регіону, як Болгарія, Греція, Молдова, Туреччина²⁷.

Особлива увага надається Румунією молдовському напрямку зовнішньої політики. Румуно-молдовські відносини визначені як особливі, побудовані на економічному сприянні вирішенню найважливіших проблем соціально-економічного розвитку Молдови, значною мірою орієнтовані на гуманітарну складову двосторонніх відносин, а також передбачають тісну взаємодію на європейському та регіональному рівнях²⁸.

Відчуваючи тиск з боку європейських сусідів (зокрема, Угорщини) за питань захисту прав національних меншин, Румунія вдається до аналогічних заходів стосовно України та інших суміжних країн. Неодноразові заяви вищих посадових осіб Румунії про загрозу асиміляції румун в Україні створюють напруженість в україно-румунських відносинах.

Румунія активно використовує проблематику придністровського врегулювання для демонстрації власної активності в регіональній політиці та має підтримку з боку ЄС. Придністровський конфлікт є одним з найнебезпечніших у регіоні – на відміну від Нагірно-Карабахського, не через воєнну загрозу, а через асиметричні ризики розповсюдження зброї, наркотиків, контрабанди товарів, злочинності. Його врегулювання ускладнюється присутністю у Придністров’ї обмеженої групи російських військ і російських миротворців, відповідно до статей 2 і 4 Угоди про принципи мирного врегулювання Молдовсько-Придністровського конфлікту, підписаної в 1992р. главами Росії і Молдови у присутності Президента Придністров’я. Для врегулювання Придністровського конфлікту створена постійна Рада з політичних питань у рамках переговорного процесу у форматі 5+2 (Молдова, Придністров’я – сторони конфлікту, Росія, Україна – країни-гаранти, ОБСЄ – посередник, ЄС і США – спостерігачі). Останнім часом представники Молдови та ЄС неодноразово висловлювали зацікавленість у підвищенні статусу США та ЄС до рівня посередників. Водночас, за результатами тристоронніх переговорів глав Росії, Франції і Німеччини в Довіле (Франція, 2010р.) висувалася пропозиція про залучення Румунії до процесу врегулювання, що значно підвищує її шанси на регіональне лідерство.

Болгарія в регіональній політиці займає доволі пасивну позицію, що частково може пояснюватися прагненням уникнути напруженості і зберегти добрі відносини з Росією. З цієї точки зору, критичним для неї було прийняття рішення про підтримку “Південного потоку” або *Nabucco*. Ситуацію допомогли розрядити спочатку пропозиції італійської компанії *ENI* (2009р.) про об’єднання цих проєктів, а потім нещодавня відмова Туреччини (18 березня 2011р.) дати згоду

²⁴ Про членство та діяльність регіональних організацій див. розділ “Чорноморський регіон у діяльності інтеграційних міждержавних об’єднань” інформаційних матеріалів цього видання.

²⁵ Див. офіційний сайт Уряду Румунії: <http://www.gov.ro/qq-programe-de-guvernare>

²⁶ Рішення про розвиток відносин стратегічного партнерства було прийнято під час офіційного візиту Президента США Б.Клінтона до Румунії у 1997 р., метою якого, серед іншого, визначено зміцнення ролі Румунії як фактора стабільності та безпеки в Південно-Східній Європі. У 2005р. підписана двостороння Угода про діяльність американських військових контингентів на території Румунії, а у 2010р. започатковано переговорний процес стосовно розміщення в Румунії компонентів американської ПРО в Європі. Див. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ Румунії: <http://www.mae.ro/dilateral-relations/2086#868>

²⁷ Докладніше про *SECI* див. на його офіційному сайті: <http://www.seccenter.org/m106/About+SECI+Center>

²⁸ Див. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ Румунії: <http://www.mae.ro/bilateral-relation/1677#827>

на прокладку труби “Південного потоку” у власній виключній економічній зоні²⁹. Останнім часом Болгарія намагається запропонувати себе як майданчик для міжнародного діалогу, обговорення та вироблення рішень у різних аспектах міжнародної співпраці в Чорноморському регіоні. У грудні 2010р. вона провела Міжнародний Конгрес “Інтеграція і стійкий розвиток у Чорноморському регіоні”, де розглядалися питання міжнародної і транскордонної співпраці в економічній сфері, налагодження та розвитку торговельних контактів між компаніями та асоціаціями, інвестиційної привабливості країн регіону та, в цілому, створення єдиного економічного простору для взаємодії.

Греція, попри обмеженість власних ресурсів і віддаленість від Чорного моря, намагається зміцнити позиції шляхом політико-дипломатичної активності у структурах ОЧЕС і використання можливостей Чорноморського банку торгівлі та розвитку, розташованого на її території (Салоніки). Одним з головних завдань активної участі в регіональних чорноморських структурах Греція вважає використання потенціалу регіональної співпраці для вирішення проблемних питань у відносинах з Туреччиною (зокрема, навколо Кіпру), а також посилення власних позицій в ЄС.

Молдова, попри членство в ОБСЄ, СНД, ОЧЕС та ОДЕР-ГУАМ, не може претендувати на активну роль у регіональній політиці через обмеженість ресурсів і політичну нестабільність. Водночас, триваючий Придністровський конфлікт і процес його врегулювання зумовлюють постійну увагу до неї з боку провідних гравців і, таким чином, забезпечують відповідне місце Молдови в регіональній політиці.

Надмірно агресивна політика Румунії з набуття регіонального лідерства зумовлює напруженість в її відносинах із сусідами, зокрема Україною, і не може вважатися чинником, сприятливим для регіональних інтеграційних процесів.

Загалом, країни Південно-Східної Європи є провідними політиками ЄС, НАТО і США в Чорноморському регіоні. Їх діяльність зосереджена переважно на політичному дво- й багатосторонньому діалозі у сфері безпеки, з питань реалізації економічних проєктів (особливо у транспортній галузі), а також на розширенні гуманітарного співробітництва.

Південнокавказькі країни – Азербайджан, Грузія, Вірменія. Усі держави субрегіону офіційно проголошують прихильність курсу, орієнтованому на європейські цінності, та необхідність створення в субрегіоні безпечного середовища³⁰. Проте, на рівні конкретних національних інтересів

між країнами спостерігаються як партнерські відносини, так і пряма конкуренція. Принаймні відносини Азербайджану з Вірменією, а також Грузії з провідним регіональним гравцем, Росією, важко назвати дружніми.

На Південному Кавказі зберігається значний конфліктний потенціал, який формується та посилюється як ззовні – через зіткнення інтересів зовнішніх гравців, так і з середини – через економічну конкуренцію і взаємні територіальні претензії, що роздмухуються, знову ж таки, не без допомоги ззовні. Під впливом третіх сторін тут спостерігаються не лише інтеграційні, але й дезінтеграційні тенденції: відокремлення від Грузії невизнаних державних утворень Абхазії і Південної Осетії; від Азербайджану – самопроголошеної Нагірно-Карабахської Республіки (НКР). Найбільш напруженими є наступні відносини.

Азербайджану з Вірменією стосовно Нагірного Карабаху – відносини загрожують перерости у відкритий збройний конфлікт через небажання сторін піти на поступки, нарощування ними військових потенціалів, неефективність міжнародних інструментів врегулювання конфлікту (Мінська група ОБСЄ), незацікавленість зовнішніх гравців у його “розморожуванні”, несприйняття зовнішніх ініціатив на локальному рівні³¹. Підштовхнути розвиток подій в небажаному напрямі може погіршення внутрішньої ситуації в обох країнах³². У цьому конфлікті перетинаються інтереси ЄС, Франції, Росії, США, Туреччини. Різномасштабність цих інтересів не сприяє пошуку взаємоприйнятних варіантів врегулювання конфлікту та зумовлює згоду провідних гравців стосовно доцільності (принаймні в найближчій перспективі) зберігати *status quo*. Останнім часом спостерігається підвищення уваги провідних гравців до нормалізації ситуації навколо конфлікту: активізували діяльність спеціальні представники на Кавказі від ЄС та ОБСЄ, Парламентська Асамблея ОБСЄ, США, Росія, Туреччина³³. Найбільш перспективними вважаються ініціативи Росії і Туреччини, про які згадувалося раніше.

Грузії з Абхазією і Південною Осетією (фактично, з Росією) з приводу окупованих територій – перебувають у стадії постконфліктного “лікування ран”. Попри нарощування Росією військової присутності в “невизнаних” утвореннях, існують очікування на мирне врегулювання конфлікту, пов’язані з категоричною незгодою зовнішніх гравців із застосуванням сили сторонами конфлікту, втому Росії від невизначеності ситуації та її намаганнями отримати позитивні відповіді від Грузії на переговорах з питань приєднання до СОТ, а також намаганнями Грузії створити сприятливе соціально-економічне підґрунтя для поступового наближення до порозуміння (але з надією відновити територіальну цілісність країни).

²⁹ За словами Прем’єр-міністра Б.Борисова, Болгарія з двох проєктів спочатку приєднається до того, який буде раніше введений в дію, при цьому, не відмовляючись від іншого. Див.: Болгарія готова участвовати как в проєкте Набукко, так и в проєкте Южный поток. – Інтернет-издание *TREND*, 4 декабря 2009г., <http://ru.trend.az/capital/energy/1831268.html>; США поддерживают объединение Набукко и ITGI. – Там само, 17 февраля 2011г., <http://ru.trend.az/capital/energy/1831268.html>; Турция перекрыла России Южный поток. – Интернет-портал *KM.RU*, 18 марта 2011г., <http://news.km.ru/turtsiya-perekryla-rossii-yuzhnyi-potok>

³⁰ У документах, що визначають засади національної безпеки Азербайджану (проєкт Стратегії національної безпеки, обговорюється, http://nvo.ng.ru/concepts/2010-06-25/13_azerbaijan.html), Вірменії (Стратегія національної безпеки, <http://www.mil.am/1297157753>), Грузії (Концепція національної безпеки, http://www.mfa.gov.ge/index.php?lang_id=RUS&sec_id=12) в різних інтерпретаціях проголошуються подібні цінності: незалежність, безпека, мир, верховенство права, добробут. Вірменія як фундаментальну цінність додатково проголошує збереження ідентичності вірменства. Водночас, Азербайджан і Вірменія вважають один одного джерелами загроз, а Грузія розглядає присутність російських військ на власній території (Абхазія і Південна Осетія) і втрату контролю над відповідними ділянками кордону “чинниками ризику для стабільності держави”.

³¹ Протягом останніх двох років було прийнято ряд суперечливих документів. Див.: Декларация Азербайджанской Республики, Республики Армения и Российской Федерации. – Официальный сайт Президента РФ, 2 ноября 2008г., <http://archive.kremlin.ru/text/docs/2008/11/208670.shtml>; 22 квітня 2010р. правозахисна громадська організація Вірменії “Комітет за і проти СРСП” запропонувала Декларацію про висування Плану мирного врегулювання Нагірно-Карабахського конфлікту, альтернативного пропозиціям Мінської Групи ОБСЄ. Див.: Интернет-портал *Форум Кавказа*, 24 апреля 2010г., <http://www.kavkazweb.net/forum/index.php?showtopic=51598>. Про ставлення західних експертів до конфлікту див., наприклад: Никси Дж. Нагорно-Карабахский конфликт является самым опасным в регионе. – Информационное агентство *AZE.az*, 24 февраля 2011г., http://www.aze.az/news_jeys_niksi_nagornokara_52603.html. Про комплексний характер нагірно-карабахського конфлікту, його вплив на оточення і прагнення сторін див., наприклад: Армяно-азербайджанский конфликт в Нагорном Карабахе. Справка. – РИА НОВОСТИ, 5 мая 2009г., <http://www.rian.ru/politics/20090505/169997689.html>

³² В обох країнах підвищилася протестна активність опозиційних сил. Див.: Рокс Ю. Ереван и Баку могут взорваться одновременно. – *Независимая газета*, 17 марта 2011г., http://www.ng.ru/cis/2011-03-17/1_erevan_baku.html

³³ Див.: Кавказ, Корейський півострів, Гімалаї – між силою права і правом сили. Щотижневий інформаційно-аналітичний огляд знакових міжнародних подій. – Група стратегічних і безпекових студій, 26 лютого – 4 березня 2011р., <http://www.gsbs.org.ua>

Як зазначено в доповіді з питань російсько-грузинського конфлікту, підготовлений Центром сприяння американському прогресу: “Втома Росії разом з дипломатичним напором Грузії створюють передумови для досягнення прогресу у взаємовигідному врегулюванні конфлікту. Сьогодні всі сторони випробовують певні стимули до вжиття конструктивних кроків... Багато хто в Москві дійшли висновку, що сьогоднішня ситуація створює для Росії чимало проблем... Абхазькі еліти починають конфліктувати з Москвою. Нинішнє абхазьке керівництво сподівалося знайти після серпня 2008р. дійсну свободу, а не економічну та політичну залежність від Росії... Все це мало б стимулювати Москву до зміни *status quo* й підштовхують абхазьку владу до пошуку допомоги від третіх країн, у т.ч. навіть від Грузії, у спробі дотримуватися безроздільному впливу Росії... Водночас, керівники Південної Осетії та Абхазії розуміють, що військова присутність Росії посилює їх позиції у процесі врегулювання, оскільки усуває можливість нападу з боку Грузії”³⁴.

Вірмено-грузинські відносини, хоч і характеризуються як безконфліктні, але містять ряд економічних, політичних, конфесійних і територіальних проблем. Переважною більшістю провідних гравців територія Грузії розглядається сьогодні як єдино можливий коридор для торговельних та енергопостачальних маршрутів “Схід-Захід” і “Північ-Південь”, що водночас оминають Вірменію і сприяють її ізоляції³⁵. Ситуація у Вірменії ще більше ускладниться у випадку придбання Азербайджаном грузинської ділянки газопроводу Моздок-Тбілісі-Єреван, яким газ до країни постачається з Росії. Територією Грузії до Вірменії постачається значна частина продуктів харчування. На фоні успіхів грузинських реформ спостерігається “втеча вірменського капіталу” до сусідньої країни. Вірменія і Грузія мають невирішені прикордонні питання (Тавушська та Лорійська області Вірменії), проблеми вірменської меншини у грузинському Джавахеті, взаємного визнання прав Грузинської Православної і Вірменської Апостольської Церков на території обох країн. На цьому фоні для стабілізації ситуації на сьогодні вистачає політичного потенціалу доброї волі з обох сторін, а Президент Грузії навіть запропонував ініціативу поступового утворення конфедерації Грузії та Азербайджану з можливим приєднанням до неї Вірменії³⁶.

Азербайджано-грузинські відносини є стабільними та мають непоганий потенціал подальшого розвитку. Протягом 2010р. зростання товарообігу між країнами склало 30%. У рамках політики ЄС Східне партнерство спільно реалізують проекти Південного і Транскаспійського коридорів, “Білий потік”, Євро-Азійський нафтогазний коридор, тристоронній проект Інтерконектора Азербайджан-Грузія-Румунія (AGRI). В жовтні 2010р. Азербайджан і Грузія підписали меморандум про розвиток співробітництва між енергосистемами двох країн,

що передбачає відновлення азербайджано-грузинської високвольтної лінії електропередач. Азербайджанський бізнес бере активну участь у розвитку туристичних зон Грузії, а також вільної економічної зони Поті³⁷.

З геополітичної точки зору, Південний Кавказ є прикладом намагання провідних гравців поділити субрегіон на сфери впливу та утримати баланс сил за рахунок: економічної і військової допомоги Азербайджану, Вірменії і Грузії – з боку США; економічної і військово-технічної допомоги Азербайджану і Грузії – з боку Туреччини; економічної і військової допомоги Вірменії – з боку Ірану та Росії, а також розширення (подовження) російської військової присутності на територіях Вірменії (база в Гюмрі), Абхазії і Південної Осетії, нарощування потенціалу угруповання російських військ на Північному Кавказі³⁸.

Все це є “грою з нульовою сумою”, але з надто високою ціною – мілітаризацією субрегіону, яка за умов поєднання з проблемами економічної конкуренції і взаємними претензіями внутрішніх і зовнішніх гравців може перетворити ситуацію на вибухонебезпечну.

Україна. Геополітичне становище України визначає для неї пріоритетність збалансованих відносин між Заходом і Сходом та орієнтацію на європейську інтеграцію. Наголос робиться на програмах, спрямованих на розвиток інфраструктури регіонального економічного співробітництва, проекти створення спільної транспортної мережі країн-учасниць ОЧЕС, поєднання електроенергетичних мереж, прокладання лінії оптико-волоконного зв'язку.

Необхідність посилення активної регіональної політики України в Чорноморському регіоні зумовлена також успадкованими з минулого проблемами навколо Криму. Вдале геополітичне та гео економічне розташування вважається однією з найбільших переваг Криму, яка, проте, нівелюється невирішеністю важливих проблем. За багатьма з них, зокрема вибору геополітичних векторів розвитку України, проходять “розломи” в соціально-політичному середовищі Криму – одного з найбільш проросійськи орієнтованих регіонів України. Наявність в АРК досить міцної кримськотатарської спільноти, а також посилення впливових місцевих бізнес-груп, які відчувають тиск з боку російських конкурентів, вказують на збереження за Кримом потужного впливу на політику України в Чорноморському регіоні.

Перемога на виборах Президента України В.Януковича і прихід до влади Партії регіонів зумовили радикальні зміни в зовнішній політиці України та в її переорієнтації на Росію. Це проявилось, зокрема у проголошенні позаблокового статусу, укладанні “газово-флотських” угод, активізації російської економічної експансії, поглибленні військового співробітництва³⁹.

³⁴ Charap S., Welt C. A More Proactive U.S. Approach to the Georgia Conflicts. Report of the Center for American Progress, 15 Feb. 2011, http://www.americanprogress.org/issues/2011/02/georgia_report.html. Разом із проведенням масштабних і глибоких внутрішніх реформ, Грузія вдається до заходів зміцнення довіри в регіоні, зокрема запровадження безвізового режиму для жителів Північного Кавказу. Однак, Росією ці заходи сприймаються як спрямовані на “підтримку нестабільності” в регіоні. Див.: Russia more than just surprised over USA's plans to create unified Caucasus. – *Pravda.Ru*, 13 Oct. 2010, http://english.pravda.ru/world/ussr/13-10-2010/115349-caucasus_georgia-0

³⁵ США та Європа зацікавлені в розвитку Кавказу як коридору “Схід-Захід” у сфері енергоносіїв і торговельних комунікацій. Зокрема, побудовані важливі, з точки зору міжнародних зв'язків, нафтопровід Баку-Тбілісі-Джейхан і газопровід Баку-Тбілісі-Єреван. Найближчими роками буде введена в експлуатацію залізниця Карс-Ахалкалак, яка через Тбілісі з'єднає Азербайджан і Туреччину. Внаслідок Нагірно-Карабахського конфлікту, з огляду на ставлення до нього Туреччини і з метою нейтралізації зростаючого впливу Росії, всі згадані проекти оминають Вірменію, що ще більше економічно та політично ізолює її. Водночас, Вірменія отримує допомогу від Ірану: побудовано газопровід і кілька ліній електропередач, будується транспортний коридор “Північ-Південь”, розробляються ТЕО побудови залізниці та нафтопродуктопроводу Іран-Вірменія. Про проблеми транспортних комунікацій на Кавказі див.: Велиев Ч. Наш паровоз в Китай бежит... Грузия и азербайджанская железная дорога. – Информационное агентство REGNUM, <http://www.regnum.ru/news/fd-abroad/armenia/1310667.html#ixzz1FLt7Z7Si>

³⁶ Якубян В. Армения-Грузия: рабская дружба. – REGNUM, <http://www.regnum.ru/news/polit/1369457.html>

³⁷ Грузия укрепила свою энергобезопасность с помощью Азербайджана. – Интернет-портал *Черноморские новости*, 28 февраля 2011г., <http://www.blackseanews.net/read/12511>

³⁸ Докладніше про військові потенціали сторін у зонах див. статтю О.Бессараба “Чорноморський регіон: вибухонебезпечна суміш з кількома детонаторами”, вміщену в цьому виданні.

³⁹ Після обрання Президентом України В.Януковича спостерігаються спроби не лише обмежити співробітництво Україна-НАТО політичним діалогом та інтенсифікувати україно-російське військове співробітництво, але навіть копіювати російський досвід реформ у Збройних Силах і в оборонній промисловості – попри їх явний провал. Див.: Український Генштаб буде вчитися реформуванню армії у Росії – *Коментарії*, 29 січня 2011р., <http://ua.politics.comments.ua/2011/01/29/141708/ukrainskiy-genshtab-bude-vchitisya-reformuvannu-armii-u-rossii>

Формально Україна не відмовилася від євроінтеграційного курсу: на високому рівні робляться відповідні заяви, відбуваються процеси пошуку ЄС та Україною спільних рішень зі створення зони вільної торгівлі, запровадження безвізового режиму, наближення України до асоційованого членства. Проте, темпи цих процесів є набагато нижчими за темпи падіння рейтингів України у сферах свободи слова, прав людини, боротьби з корупцією тощо – тобто темпи відходу України від європейських стандартів.

Таким чином, вибір між Східним і Західним векторами наступного розвитку залишається для України дуже актуальним.

Модернізуючи власну економіку, Україна шукає шляхи для кооперації, формування рівноправних, вигідних партнерських відносин з країнами регіону. Наголос робиться на проектах енергопостачання, утворення спільної транс-регіональної транспортної мережі, збільшення товарообігу, поєднання електроенергетичних мереж, розвитку інфраструктури регіонального економічного співробітництва.

Через тривалу зневагу до питань реструктуризації економіки, підвищення її енергоефективності, диверсифікації видів і джерел постачання енергоресурсів, модернізації наявної трубопровідної системи Україна опинилася сьогодні в дуже складній ситуації вибору між “поганим і найгіршим” – будь-який варіант маршрутів газопостачання, запропонованих ЄС і Росією, крім завантаження на повну потужність власної ГТС, не збігається з інтересами України.

Для України з її великим транзитним потенціалом дуже привабливим виглядає європейська транспортно-логістична інтеграція через участь у таких проектах, як: Пан’європейські транспортні коридори (*Pan-European Transport Corridors, PECT*); Трансконтинентальні транспортні коридори (*Trans-Continental Transport Corridors, TCTC*); Пан’європейські транспортні зони (*Pan-European Transport Area, PETRA*); Міжнародні логістичні термінали (*International Logistic Terminals, ILT*). Територією України прямують чотири Пан’європейські транспортні коридори (№3; 5; 7; 9), чотири Трансконтинентальні транспортні коридори (*TRACECA*, Європа-Азія, Балтика-Чорне море, Трансчорноморське автотранспортне кільце). Україна належить до Чорноморської транспортної зони *Black Sea PETRA*, яка визначена Єврокомісією, як пріоритетна.

Водночас, внаслідок відсутності всебічно обґрунтованої стратегії соціально-економічного розвитку з визначенням пріоритетних напрямів, Україні досі не вдавалося зосередити зусилля та ресурси на вирішенні таких завдань, як підвищення рівня освоєності наявних вуглеводних ресурсів, впровадження альтернативних джерел енергії, модернізація енерготранспортної системи, розвиток торговельного, в т.ч. танкерного флоту.

У зовнішній торгівлі України жодна з країн регіону, крім традиційно Росії, не посідає вагомих позицій і не може розглядатись як серйозний зовнішньоторговельний партнер. Причому у 2010р. на Росію припадала і переважна частина від’ємного торговельного сальдо України (\$8,8 млрд.) в рамках ОЧЕС (близько \$7,6 млрд.), збільшившись, порівняно з 2008р., майже на 30%. Найбільше позитивне торговельне сальдо України – з Туреччиною (понад \$1,7 млрд.).

Джерелом крупних прямих іноземних інвестицій до України з країн Чорноморського регіону у 2010р. була лише Росія (\$3,4 млрд.). Перші три місяця посідають Кіпр (\$9,9 млрд.), Німеччина (\$7,1 млрд.) і Нідерланди (\$4,7 млрд.). Головними причинами недостатньої торговельної та інвестиційної активності України в Чорноморському регіоні є невисокий економічний потенціал регіону, недостатня гармонізація національних процедур економічного співробітництва, а також вадисамої української економіки: недостатній розвиток ринкових інститутів, людського потенціалу, інфраструктури, технологічна відсталість, несприятливий інвестиційний клімат.

У сфері безпеки найбільш гострими для України питаннями є наступні:

- ситуація, пов’язана з перебуванням ЧФ у Криму. Визнання навіть провідними російськими експертами втрати ЧФ колишніх стратегічних функцій і водночас потужні намагання назавжди залишити його у Криму свідчать про суто політичні наміри РФ – зберегти символ присутності та потужності Росії, а також мати важелі впливу на Україну та ситуацію в басейні Чорного моря⁴⁰. Намагання російської сторони позбутися контролю з боку України над функціонуванням і переозброєнням ЧФ ведуть до втрати Україною суверенітету над півостровом;
- делімітація кордонів в Азово-Чорноморському басейні. З одного боку, немає заперечень з приводу потреби делімітації, оскільки це підвищить надійність охорони російсько-українських кордонів від нелегальної міграції і контрабанди та посилить позиції України в переговорах з питань лібералізації візового режиму з ЄС. З іншого боку, прийняття пропозицій російської сторони (поділ басейну Азовського моря у пропорції 50/50) означатиме не лише втрату контролю над Керченською протокою, але й – нафтогазових родовищ на шельфі⁴¹;
- розбіжності у відносинах з Румунією стосовно лінії кордону по р.Дунай, а також належності територій Північної Буковини та півдня Одеської області. Ситуація навколо Дунайського питання може розвиватися за сценаріями, що використовувалися Румунією у випадку о.Зміїний (м’який варіант) або Росією у випадку о.Тузла (жорсткий). Розвиток подій навколо територій Північної Буковини та півдня Одеської області може призвести до конфліктної ситуації із застосуванням сили. Прискорена модернізація ЗС Румунії та посилення її ВМС, зокрема Дунайської флотилії, додає гостроти ситуації. Членство Румунії в НАТО в цій ситуації є радше позитивним фактором для України. За умов розвитку подій за силовим сценарієм, Румунії не варто розраховувати на підтримку з боку НАТО, оскільки застосування статті 5 Північноатлантичного договору можливе у випадку агресії проти члена НАТО, а не члена НАТО проти будь-якої країни. Скоріш за все, “несилові” етапи загострення двосторонніх відносин супроводжуватимуться мовчазним спостереженням Альянсу, а за умов спроб Румунії вдатися до силових методів (або України – до силової відповіді) можна очікувати дій НАТО, спрямованих на стримування та врегулювання конфлікту.

⁴⁰ За радянських часів завданнями ЧФ були захоплення контролю над протоками, вихід до Середземного моря, завдання ударів по південному флангу НАТО та підтримка наземного наступу сил Варшавського договору на Італію і Францію. Сучасними його завданнями є локальні операції, в т.ч. гуманітарні, захист російського узбережжя від асиметричних загроз. Див.: Арбатов А. Уравнение безопасности. – Москва, 2010, с.105-109, http://www.yabloko.ru/books/arbatov_equation.pdf. У Севастополі плануються українсько-російські навчання “Фарватер миру-2011”, тема яких є дуже провокаційною – операція у кризовому районі. Див.: Фарватер мира-2011: Тема учений – операция в кризисном районе. – Сайт *Флот2017*, 27 января 2011р., <http://flot2017.com/show/news/34681>

⁴¹ Попри заяви влади, в українському експертному середовищі висловлюються побоювання, що домовленості про делімітацію морських кордонів стануть ще однією поступкою України в обмін на пом’якшення режиму постачання російського газу. Див.: Кравченко В. Як ділитимемо? – Дзеркало тижня, 11 лютого 2011р., <http://www.dt.ua/newspaper/articles/75>

Намагання балансувати між центрами сили – “м’якої” західної і досить “жорсткої” російської – зумовлює різновекторність політики України. За цих умов державне керівництво України вважає виходом із ситуації проголошення позаблокового статусу. З урахуванням відсутності міжнародних правових засад такого статусу, єдиною гарантією безпеки України може бути сильна, далекоглядна державна політика, – якої сьогодні немає.

Невисокий рівень регіонального економічного співробітництва України, як і багатьох її регіональних партнерів, спричинено недостатньою гармонізацією національних процедур економічного співробітництва, нерозвиненістю ринкових інститутів, людського потенціалу, інфраструктури, технологічною відсталістю економіки, несприятливим інвестиційним кліматом, зумовленим, зокрема, проблемами безпеки.

Висновки

Таким чином, Чорноморський регіон є фрагментованим набором країн з дуже відмінними показниками економічного, політичного та соціального розвитку. Пострадянські країни регіону досі не завершили етап самоідентифікації – ні в соціально-економічному, ні в геополітичному плані.

Країни регіону мають більше спільних проблем, ніж інтересів, що загалом зумовлює, на жаль, не тяжіння до повномасштабного партнерства, а загострення конкуренції навколо доступу до ресурсів. За умов потреби консенсусу у прийнятті спільних рішень це є серйозним стримуючим чинником і перешкодою для реалізації інтеграційних проєктів.

Найбільш жорстко конкуренція проявляється в таких взаємопов’язаних сферах, як регіональне лідерство, енергетичні проєкти, а для внутрішніх гравців – ще й доступ до фінансових ресурсів донорів. За цих умов може скластися ситуація, коли компромісний

варіант стабілізації ситуації полягатиме в поділі регіону на сфери впливу провідних гравців.

Унаслідок цього, такі небезпечні явища і проблеми, як “заморожені” конфлікти, мілітаризація, зростання націоналізму, екстремізму та сепаратизму, вимушені переміщення та бідність населення, нехтування демократичними засадами врядування, наркоторгівля, контрабанда, організована злочинність, погіршення екології та безпеки на морі не лише не зустрічають адекватної протидії, але й отримують живильне середовище.

За умов відсутності збігу інтересів і достатніх ресурсів, браку політичної волі до об’єднання зусиль, будь-які амбітні інтеграційні проєкти не мають шансів на успіх і потребують звуження спектру взаємодії до секторів, де можна розрахувати якщо не на збіг, то хоча б на несуперечливість інтересів, на реалізацію яких вистачає ресурсів. Перспективним напрямом поширення та поглиблення співробітництва є пониження його рівня до локального – де потреба в об’єднанні зусиль відчувається найбільшою мірою.

Загалом, Чорноморський регіон останнім часом перетворився на арену боротьби потужних груп інтересів у складі зовнішніх і внутрішніх гравців. Регіональними гравцями не вироблені загальні погляди, консенсус із приводу регіональної безпеки. Водночас, зростає коло прихильників силових методів розв’язання конфліктів. Суперечливі цілі і програми провідних внутрішніх і зовнішніх гравців заважають формуванню прийнятної моделі регіонального розвитку, сприяють розпорошенню зусиль, знецінюють кінцеві результати.

У цих координатах місце України залежить від усвідомлення державним керівництвом, політичними силами, елітою, суспільством відповідальності за майбутнє країни, здатності консолідувати зусилля і спрямувати їх на взаємовигідне регіональне співробітництво та випереджальний соціально-економічний розвиток.

ЧОРНОМОРСЬКИЙ РЕГІОН У ДІЯЛЬНОСТІ ІНТЕГРАЦІЙНИХ МІЖДЕРЖАВНИХ ОБ'ЄДНАНЬ

Існує поширене та небезпідставне переконання, що інтеграційні проекти у вигляді створення міждержавних об'єднань сприяють підвищенню геополітичної стабільності через поширення та поглиблення співробітництва в різних сферах, вжиття спільних заходів зміцнення довіри, запобігання загрозам і реагування на них.

Саме цього можна було очікувати від запровадження в Чорноморському регіоні ініціатив з інтенсифікації міждержавного співробітництва та переведення його в багатосторонні формати. Проте, попри охоплення регіону діяльністю макрорегіональних – НАТО, ЄС, ОБСЄ, СНД, ОДКБ, – та субрегіональних організацій – ОЧЕС, ОДЕР-ГУАМ, – а також багатьох інших ініціатив, програм і проектів, результативність співробітництва не є адекватною інтеграційним зусиллям, протиріччя в регіоні зберігаються через наявність дедалі гострішої конкуренції, а сам регіон не перетворився на безпечніший.

Ефективність інтеграційних об'єднань значною мірою залежить від збігу (несуперечливості) цілей та інтересів їх членів, оцінок загроз, підходів до забезпечення безпеки, а також від інституційних спроможностей організацій. І навпаки, недостатня увага до цих чинників, а також обмеженість ресурсів заважають реалізації інтеграційного потенціалу цих організацій, взаємодії між ними.

Далі, з точки зору згаданих чинників, стисло розглядаються головні міждержавні об'єднання, що працюють у Чорноморському регіоні, в контексті переважно спрямованості їх діяльності на забезпечення регіональної безпеки, а також головні проблеми, що заважають їх ефективності (таблиця “Членство регіональних організацій”; узагальнену експертну оцінку організацій див. у таблиці “Оцінка регіональних організацій, що працюють у Чорноморському регіоні”)¹.

Організація Північно-Атлантичного Договору – найкрупніша у світі система колективної оборони, врегулювання криз і спільної, заснованої на співробітництві, безпеки. До складу НАТО належать чотири чорноморські держави: Болгарія, Греція, Румунія і Туреччина.

Про засади ефективності Альянсу стисло та ёмно сказано у прикінцевому положенні Стратегічної концепції Альянсу 2010р.:

“Альянс процвітає як джерело надії тому, що він базується на спільних цінностях індивідуальної свободи, демократії, прав людини та верховенства права, тому, що наша спільна життєво важлива та довгострокова мета полягає в захисті свободи та безпеки його членів. Ці цінності та завдання є універсальними та вічними, і ми налаштовані захищати їх завдяки єдності, солідарності, могутності та рішучості”².

У Стратегічній концепції НАТО чітко визначені спільні загрози, а також наявні та потрібні спроможності для запобігання і протидії їм³.

Альянс задекларував зацікавленість до Чорноморського регіону у 2002р. в Концепції захисту від терористичних загроз⁴. Проте, єдиного всеохопного та довготермінового підходу до регіону, як і готовності втручатися до регіональних конфліктів (які торкаються інтересів Росії) НАТО не має переважно з наступних причин: зосередженість держав-членів на проблемах національного рівня в післякризових умовах (рецесія економіки, скорочення та реформування збройних сил та інших силових структур за умов зменшення військових витрат); відволікання ресурсів на виведення з кризи Греції, Ірландії, на черзі – Португалія (здійснюється в рамках ЄС, але з бюджетів тих самих

країн); витрачання значних ресурсів на завершення операції в Афганістані; розбіжності в позиціях країн-членів стосовно відносин з Росією (залежність від російського газу, бажання не зірвати процес “перезавантаження” відносин з нею на фоні складних питань ядерного роззброєння, ЄвроПРО, стримування ядерних амбіцій Ірану, посилення російського впливу на пострадянському просторі та у Східній Європі). Хвиля революцій в Північній Африці та її поширення на Близький Схід зумовить відволікання уваги і ресурсів НАТО від Чорноморського регіону.

За цих умов НАТО вважає за доцільне проводити стосовно країн Чорноморського регіону політику поглибленого співробітництва в рамках Програми “Партнерство заради миру” (ПЗМ)⁵ та активного використання двосторонніх механізмів: Ради НАТО-Росія, Комісії НАТО-Україна, Індивідуальних планів дій (з Азербайджаном, Вірменією, Грузією, Молдовою, Україною).

Співробітництво з країнами регіону відбувається в наступних формах: надання допомоги в підготовці військових і цивільних кадрів, реформуванні збройних сил, утилізації надлишкових озброєнь і боеприпасів, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; проведення спільних навчань з опрацювання сценаріїв антитерористичних, рятувальних операцій, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру; залучення держав-учасниць ПЗМ до Процесу планування та оцінки сил НАТО; консультації з країнами-партнерами з проблемних питань; діалог на політичному та експертному рівні з актуальних питань глобальної і регіональної безпеки; підвищення поінформованості громадськості країн регіону про історію, сутність НАТО і процеси, що відбуваються в Альянсі.

¹ Докладніші систематизовані оцінки безпекових структур на європейському та євразійському просторі, а також аналіз відносин між ними див. відповідні розділи частини I *Щорічник СІПРІ 2005-2010* (останній готується до видання).

² *Strategic Concept For the Defence and Security of The Members of the North Atlantic Treaty Organisation*. – Adopted by Heads of State and Government in Lisbon, 19 Nov. 2010, par.38, <http://www.nato.int/lisbon2010/strategic-concept-2010-eng.pdf>

³ Докладно про діяльність і спроможності Альянсу див. офіційний сайт НАТО: <http://www.nato.int/cps/en/SID-7CEFAA78-B3509870/natolive/organisation.htm>

⁴ Інформацію про Концепцію захисту від терористичних загроз див. на офіційному сайті НАТО: <http://www.nato.int/ims/docu/terrorism.htm>

⁵ Докладніше про “Партнерство заради миру” див. офіційний сайт НАТО: http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50349.htm

Членство регіональних організацій

Країни Чорноморського регіону	Головні регіональні організації						
	макрорегіональні*					субрегіональні*	
	ОБСЄ	ЄС	НАТО	СНД	ОДКБ	ОЧЕС	ГУАМ
Азербайджан	+			+		+	+
Болгарія	+	+	+			+	
Вірменія	+			+	+	+	
Греція	+	+	+			+	
Грузія	+					+	+
Молдова	+			+		+	+
Румунія	+	+	+			+	
Росія	+			+	+	+	
Туреччина	+		+			+	
Україна	+			3		+	+

* макрорегіональні організації – організації, для яких регіон є одним із об'єктів уваги і членство в яких не обмежується країнами регіону.

** субрегіональні організації – організації, для яких регіон є головним об'єктом уваги і членами яких є переважно країни регіону.

Скорочення: ОБСЄ – Організація безпеки і співробітництва в Європі; ЄС – Європейський Союз; НАТО – Організація Північно-Атлантичного Договору; СНД – Співдружність Незалежних Держав; ОДКБ – Організація Договору про колективну безпеку; ОЧЕС – Організація Чорноморського економічного співробітництва; ГУАМ – Організація за демократію та економічний розвиток Грузії, Азербайджану, України та Молдови; 3 – держава-засновниця; Україна є однією з держав-засновниць, але не є державою-членом СНД, оскільки не є стороною Статуту Співдружності, і здійснює співробітництво з державами СНД на основі Угоди про створення Співдружності від 8 грудня 1991р. і Протоколу до цієї Угоди від 21 грудня 1991р. Див.: коментар Міністерства юстиції України, <http://www.minjust.gov.ua/0/55>.

Попри те, що НАТО є важливим гравцем у Чорноморському регіоні, його вплив та активність значною мірою обмежуються міркуваннями дотримання балансу сил з Росією. За цих умов особливого значення в контексті забезпечення регіональної безпеки набуває поглиблене двостороннє партнерство з країнами регіону і вдосконалення його форм, особливо режиму консультацій на випадок появи загрози агресії.

Європейський Союз. Логіка та алгоритм утворення ЄС є виразним прикладом важкого, але вдалого інтеграційного процесу з поступовою інституціалізацією відносин країн-партнерів, поширенням співробітництва на інші країни, запровадженням єдиного законодавства з досить жорсткою системою спільних цілей, норм і правил (*acquis communautaire*) і створенням зрештою міцного та ефективного інтеграційного міждержавного об'єднання⁶.

Попри це, до активізації діяльності ЄС у Чорноморському регіоні стало приєднання до Євросоюзу у 2007р. двох чорноморських країн – Болгарії і Румунії. ЄС не лише отримав вихід до Чорного моря, але й почав розглядати його, як внутрішнє Європейське море.

Засади політики ЄС у Чорноморському регіоні визначаються, зокрема такими програмними документами, як Європейська політика сусідства (2003р.), Синергія Чорноморського регіону (Чорноморська синергія) (2007р.), Східне партнерство (2008р.), а також Резолюція Європейського Парламенту про стратегію ЄС на Чорному морі (2011р.)⁷.

Європейська політика сусідства і Східне партнерство охоплюють пострадянські країни Чорноморського регіону, але безпосередньо не спрямовані на розвиток ресурсів регіону. Чорноморська синергія запроваджена як інструментальне

доповнення до політики ЄС у Південно-Східній Європі та удосконалений механізм співробітництва з ОЧЕС і країнами Чорноморського регіону. В ній визначено кілька пріоритетних напрямів співробітництва: транспорт – забезпечення кращої координації між транс'європейськими мережами та мережами Чорноморського регіону; рибний промисел – забезпечення раціонального використання рибних ресурсів Чорного моря; охорона довкілля – впровадження проєктів, пов'язаних зі зміною клімату та якістю водних ресурсів; транскордонна співпраця – започаткування програми співпраці між місцевими органами влади в усьому регіоні; забезпечення стабільного постачання енергоресурсів до Європи.

Іншими сферами співробітництва визначені контроль над міграцією, забезпечення правопорядку та боротьба з організованою злочинністю. Важливими організаційними аспектами діяльності ЄС є просування власних проєктів, а також співробітництво з існуючими регіональними організаціями (ОЧЕС, ОДЕР-ГУАМ) та іншими інституціями (асоціаціями, форумами, програмами, проєктами)⁸.

Попри високу активність ЄС у Чорноморському регіоні, за висновками багатьох організацій, що останнім часом досліджували ситуацію в регіоні, політика Євросоюзу оцінюється переважно негативно або як недостатньо ефективна – через те, що він розвиває відносини з країнами на двосторонній основі, не особливо переймаючись наслідками для регіонального співробітництва.

“Вплив ЄС на регіональне співробітництво в Чорноморському басейні поки що приносив більше шкоди, ніж користі... Конкретні компоненти політики ЄС з регіонального співробітництва ще не перетворилися на всеосяжний стратегічний проєкт... Є також парадоксальним,

⁶ Історію та характеристики ЄС див. на його офіційному сайті: <http://europa.eu>

⁷ European Neighbourhood Policy. Strategy Paper. Communication from the Commission, COM(2004) 373, Brussels, 12 May 2004, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy/strategy_paper_en.pdf; Синергія Чорноморського регіону – нова пропозиція регіонального співробітництва. Повідомлення Комісії Європейських Співтовариств для Європейського Парламенту та Європейської Ради, COM(2007) 160, Брюссель, 11 квітня 2007р., http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com07_160_uk.pdf; Східне Партнерство. Повідомлення Європейської Комісії Європейських Співтовариств для Європейського Парламенту та Європейської Ради, COM(2008) 823/4, Брюссель, 3 грудня 2008р., http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=227401910&cat_id=223345569&ctime=1247064584304; European Parliament resolution on an EU Strategy for the Black Sea. 2010/2087(INI), 20 January 2011, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2011-0025&format=XML&language=EN>

⁸ “...До цього часу результати Чорноморської синергії були досить обмеженими, а зрозуміла та повна картина поточних результатів її реалізації – відсутня, що викликає критику ЄС із приводу браку стратегічного бачення регіону та застосування ним фрагментарного підходу до реалізації політики”. Див.: Синергія Чорноморського регіону – нова пропозиція регіонального співробітництва. Повідомлення Комісії для Європейського Парламенту та Європейської Ради, COM(2007) 160, Брюссель, 11 квітня 2007р., http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com07_160_uk.pdf.

що в той час, як ЄС зацікавлений у стабільному, демократичному Чорноморському регіоні, процес формування політики і вплив ЄС послаблюються тим, що інтереси та політичні позиції держав-членів часто не збігаються, особливо, якщо вони стосуються Росії⁹.

Не став винятком і останній документ – Резолюція Європарламенту про стратегію ЄС у Чорному морі¹⁰. До нього важко ставитись, як власне до стратегії – в документі містяться “побажання” до Єврокомісії, яка таку стратегію має розробити, а також визначені аспекти, які вона повинна врахувати. Але на фоні проблем у Чорноморському регіоні і в самому ЄС перелік “побажань” виглядає надто амбіційним і не дуже переколивим, оскільки не визначені пріоритети та ресурси для реалізації завдань.

Безпекова діяльність ЄС у Чорноморському регіоні обмежується сферою “м’якої” безпеки. В Резолюції Європарламенту про стратегію ЄС зазначено, що “Чорноморський регіон потребує активної політики та довгострокових

рішень для того, щоб упоратися з наявними значними регіональними й міждержавними проблемами”.

Жорсткі вимоги до членства в ЄС роблять його недосяжною перспективою для країн Чорноморського регіону. Посилене двостороннє партнерство з країнами регіону допомагає кожній з них, але водночас не сприяє процесу регіоналізації.

Водночас, з огляду на низьку результативність діяльності інших безпекових організацій і попри недостатню ефективність попередніх зусиль ЄС, саме його політика, заснована на “м’якій” силі та підтримана відповідними ресурсами, може бути найоптимальнішою формою поглиблення співробітництва, запобігання кризовим ситуаціям у Чорноморському регіоні та їх врегулювання.

Організація з безпеки та співробітництва в Європі. З моменту створення у 1975р. діяльність Ради з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЕ, з 1995р. – ОБСЄ) була спрямована на зближення позицій Заходу і Сходу в запобіганні конфліктам у регіоні, на врегулювання кризових ситуацій, ліквідацію наслідків конфліктів.

Привабливість ОБСЄ на фоні інших організацій зумовлювали: можливість широкої участі держав євроатлантичного та євразійського регіонів, що усувала небезпеку ізоляції окремих країн; легітимність врегулювання внутрішніх проблем; охоплення повного циклу ескалации конфлікту; відсутність жорстких обмежень свободи дій її членів. Але сьогодні жодна з цих характеристик вже не забезпечує переваг ОБСЄ – ЄС і НАТО домоглися більших результатів в об’єднанні євроатлантичної спільноти, усуненні розбіжностей з пострадянськими державами, у створенні безпечного середовища¹¹. Проте, Росія і досі розглядає ОБСЄ певною мірою як протипагу ЄС і НАТО.

На сучасному етапі ОБСЄ значною мірою втратила свою ефективність і виконує переважно функції форуму, на якому країни Центральної Азії мають можливість на рівних зустрічатися з країнами Західної Європи. **Головними чинниками недостатньої ефективності ОБСЄ є наступні:** розбіжності в ціннісних орієнтаціях країн-учасниць, підходах до запобігання конфліктам та їх врегулювання; розбіжності в розумінні (насамперед, США, державами Західної і Східної Європи та Росією) ролі Організації в новій системі європейської безпеки, розподілу сфер відповідальності між НАТО та ОБСЄ і, внаслідок цього, – проблема в погодженні політики цих організацій в кожному конкретному конфлікті¹²; відсутність в ОБСЄ самостійного ефективного силового компонента для врегулювання конфліктних ситуацій або відпрацьованого механізму використання спроможностей інших безпекових організацій (зокрема, НАТО); обмежена мобільність та адаптивність структури ОБСЄ в ситуаціях, що вимагають швидкого прийняття рішень.

Останній саміт ОБСЄ в Астані у грудні 2010р., попри великі очікування та декларування амбітних цілей і завдань, не впорався з подоланням цих проблем і залишив відкритим питання про її майбутнє¹³.

РЕЗОЛЮЦІЯ ЄВРОПАРЛАМЕНТУ ПРО СТРАТЕГІЮ ЄС У ЧОРНОМУ МОРІ

Напрями діяльності ЄС у сфері безпеки:

- заохочення та розвиток добросусідських відносин між країнами Чорного моря як передумова успішного співробітництва, в т.ч. з питань: поступового відкриття границь між сусідами; формування Чорноморського середовища безпеки; забезпечення регіонального стратегічного діалогу партнерами; запобігання конфліктам та їх врегулювання; посилення ролі ЄС у переговорах і миротворчих процесах; зміцнення довіри; запровадження програм допомоги у всеохопному врегулюванні конфліктів і пом’якшенні їх наслідків для місцевого населення;
- активізація зусиль, спрямованих на заохочення Росії дотримуватися шести пунктів плану Н.Саркозі зі стабілізації та врегулювання конфлікту у Грузії;
- зміцнення системи моніторингу та розробка системи раннього попередження як механізмів запобігання конфліктам і зміцнення довіри в регіоні Чорного моря; **“ЄС висловлює особливу стурбованість подовженням угоди про базування ЧФ Росії у Криму і можливими наслідками для стабільності в регіоні”;**
- створення регіональної правової бази та механізмів боротьби з розповсюдженням зброї в регіоні, трансграничного злочинності та нелегальною торгівлею, зокрема наркотиками та людьми, а також з нелегальною міграцією; зміцнення співробітництва у контролі над кордонами та пересуванням, ефективному управлінні міграцією в Чорноморському регіоні шляхом підвищення політичної, економічної і соціальної інтеграції іммігрантів; покращення координації пошуково-рятувальних і аварійно-профілактичних заходів у басейні Чорного моря; створення на Чорному морі системи морського спостереження;
- підвищення ефективності та демократичності врядування, забезпечення поваги до прав людини; запровадження в пострадянських республіках принципів належного державного управління та верховенства права як підґрунтя безпеки; сприяння розвитку та поширенню співробітництва неурядових, у т.ч. правозахисних організацій у сферах захисту прав людини і зміцнення демократії в регіоні.

⁹ Див.: A 2020 Vision for the Black Sea Region. Report by the Commission on the Black Sea, May 2010, www.blackseacom.eu

¹⁰ European Parliament Resolution on an EU Strategy for the Black Sea. 2010/2087(INI), 20 January 2011, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2011-0025&format=XML&language=EN>

¹¹ “Зумівши заморозити локальні конфлікти в зоні своєї відповідальності – на Балканах, у Придністров’ї, Нагірному Карабаху, Абхазії і Південній Осетії, – ОБСЄ так і не змогла знайти спосіб їх справедливого врегулювання... Між країнами-учасницями ОБСЄ позначилися різні підходи до розуміння фундаментальних питань військового, гуманітарного та економічного вимірів безпеки”. Див.: Президент Республіки Казахстан Н.Назарбаєв: ОБСЄ і глобальна безпека. – Казахстанская правда, 12 января 2011г., <http://www.kazpravda.kz/c/1294785180>

¹² На думку США і провідних європейських країн, ОБСЄ мала б і далі зосереджуватися на гуманітарних аспектах безпеки, в т.ч. на моніторингу виборів і негайному оголошенні попередніх результатів, концентруючи зусилля на пострадянському просторі та, меншою мірою, на Західних Балканах. Див.: US Mission to the OSCE, Under Secretary for Political Affairs R.Nicholas Burns, ‘Intervention at the Thirteenth OSCE Ministerial Council’, Ljubljana, 5 Dec. 2005, <http://osce.usmission.gov/mc/ljubljana.html>. Позиція Росії та окремих пострадянських країн є діаметрально протилежною: вони бажають “перевлаштувати” ОБСЄ не географічно, а функціонально, у спосіб, подібний до ролі Організації за часів холодної війни, коли Захід практично не втручався в політику в зоні впливу Радянського Союзу. Див.: Transcript of Remarks by Russian Minister of Foreign Affairs Sergei Lavrov. 13th Meeting of the OSCE Ministerial Council. Ljubljana, 5 Dec. 2005, p.2, <http://www.mid.ru>

¹³ Д.Медведев: Саміт ОБСЄ в Астані показав невисоку ефективність цієї організації. – Информационное агентство NEWS.AM, 7 декабря 2010г., <http://news.am/rus/news/40831.html>. “...Організація потребує певної модернізації. Проте, я не бачу, як реформи можуть зробити її більш дієвою, більш відповідною до потреб її членів”. Див.: Британський аналітик М.Биньон: Об эффективности деятельности ОБСЕ. – Радио свобода, 1 декабря 2010г., <http://www.svoboda.ru/content/article/2236272.html>

ГОЛОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОБСЄ, ВИЗНАЧЕНІ НА САМІТІ В АСТАНІ¹⁴

- взаємодія між інтеграційними структурами Євразійського континенту у зміцненні довіри та безпеки: по лінії Схід-Захід – між ЄС і НАТО, з одного боку, та ЄвразЕС і ОДКБ – з іншого; по лінії Північ-Південь – між ОБСЄ, Народою з питань взаємодії і заходів довіри в Азії та Організацією "Ісламська конференція";
- запровадження окремого "кошика" ОБСЄ – з питань фінансово-економічної безпеки та долучення до процесів утворення світової резервної валюти, вироблення принципів погодженої валютно-фінансової політики, співробітництва та інтеграції євроатлантичного та євразійського просторів;
- з метою зміцнення військово-політичного виміру: створення спеціального форуму ОБСЄ з питань розробки нових договірних норм у сфері роззброєння та нерозповсюдження; утворення ради на рівні міністрів держав ОБСЄ з питань координації боротьби з транскордонною злочинністю, наркотрафіком і нелегальною міграцією;
- запровадження чесного та відкритого міжконфесійного діалогу на майданчику З'їзду лідерів світових і традиційних релігій, що починаючи з 2003р. регулярно проводиться в Астані;
- налагодження прогнозування проблем безпеки, створення Інституту безпеки ОБСЄ.

ОБСЄ не має окремої політики стосовно Чорноморського регіону, але зробила певний внесок у врегулювання конфліктів на Південному Кавказі, в Молдові, сприяла нормалізації ситуації в АР Крим, продовжує відігравати роль ключової платформи для діяльності ЄС у питаннях сприяння забезпеченню демократії, верховенства права, прав людини і свободи ЗМІ. Із запізненням, але робляться певні кроки з удосконалення підходів до врегулювання тривалих конфліктів: у лютому 2009р. за результатами Женевських дискусій, започаткованих з приводу російсько-грузинського конфлікту 2008р.

і врегулювання грузино-осетинського питання, запроваджено Механізм запобігання конфліктам і реагування на інциденти.

У країнах Чорноморського регіону продовжують діяльність: Місія ОБСЄ в Молдові з офісами в Кишиневі та Тирасполі (як платформа для переговорів у форматі 5+2 з питань врегулювання Придністровського конфлікту); Особистий представник Голови ОБСЄ на Мінській конференції з врегулювання Нагірно-Карабахського конфлікту; польові місії ОБСЄ з питань запобігання конфліктам (Грузія, Нагірний Карабах), місії Бюро ОБСЄ з питань демократичних інститутів і прав людини, Координатор проектів ОБСЄ в Україні.

У цілому, внаслідок значного різноманіття ціннісних орієнтацій країн-учасниць, їх інтересів і підходів до вирішення безпекових питань, структурної надмірності та інституційної слабкості, ОБСЄ навряд чи здатна відіграти провідну роль в інтеграційному процесі в Чорноморському регіоні, тим більше – перетворитися на основу проекту створення оновленої всеохопної євразійської системи безпеки.

Співдружність Незалежних Держав. Головними напрямками діяльності Співдружності є: загальнополітичні проблеми; гармонізація законодавства; фінанси та економіка; гуманітарна сфера; міжрегіональна і прикордонна співпраця; оборона, охорона кордонів, боротьба з організованою злочинністю, тероризмом, нелегальним обігом наркотиків, протидія новим викликам і загрозам.

Головні результати СНД належать переважно до сфер документотворчості і створення міждержавних органів, тоді як практичні успіхи за іншими напрямками є набагато скромнішими¹⁵. Складається враження, що головні зусилля в рамках СНД зосереджені на пошуку виходу з цієї ситуації за рахунок запровадження інших інтеграційних проектів: ОДКБ, ЄЕП, ЄвразЕС, Митний союз.

ЧИ ДОЦІЛЬНО Є УЧАСТЬ УКРАЇНИ В МИТНОМУ СОЮЗІ?

У березні 2011р. Росія вкотре висловила Україні **політичний ультиматум**, вимагаючи **приєднання до Митного союзу** (Росії, Білорусі і Казахстану). За словами російського Прем'єра, Митний союз і створення єдиного економічного простору означають високий ступінь інтеграції у сфері економіки для найбільших країн колишнього СРСР, участь у яких може надати Україні додаткових економічних вигод. Інакше (за твердженням російського Прем'єра) Росія буде вимушена "вибудувувати кордон".

Нинішня ситуація не є новою для України. Подібні аргументи висловлювалися російською стороною кілька років тому, коли Україна подала заяву на вступ до СОТ. Втім Україна не відмовилася від своїх намірів (у т.ч. не прийняла російську пропозицію "спільного" вступу) і зрештою домоглася своїх цілей¹.

Саме тому, що Україна є членом СОТ, а країни Митного союзу – ні, Україну у випадку приєднання до Митного союзу очікуватимуть значні втрати. Загалом СОТ не заперечує участі членів у різних інтеграційних об'єднаннях і союзах. Водночас, принциповим є зауваження, що подібна **участь не повинне погіршувати умови для торговельних партнерів**, а повинна базуватися на принципах і правилах СОТ².

Однак, на цей час рівень тарифного захисту Росії перевищує погоджений Україною в рамках приєднання до СОТ – це визнається й російським керівництвом³. За умов вступу до Митного Союзу, **Україна повинна буде впровадити й вищий рівень тарифного захисту** (зрозуміло, що Росія не знижуватиме свій рівень до українського). Отже, **неминучим стануть позови до України стосовно штрафів і відшкодувань потенційних втрат з боку нинішніх торговельних партнерів, які є членами СОТ**.

Ситуація ускладнюється тим, що навіть у рамках чинного Митного союзу підходи учасників не є ідентичними⁴.

Зважаючи на фактичну монополію Росії на сировинно-енергетичні ресурси, **Митний союз порушуватиме конкуренцію на паливному ринку України**, становитиме реальну економічну загрозу для її нафтопереробної галузі, а також може вплинути на нафтопереробні потужності в окремих сусідніх країнах-членах ЄС⁵.

Для забезпечення стійкого довгострокового розвитку країни **вагомими чинниками є не стільки окремі пільги на певні товари, скільки наявність розвинених ємних ринків**. Країни СНД залишаються низькопродуктивними країнами, з низькими доходами населення, отже, й низькопоглинаючими і низькоєфективними ринками. Переважна орієнтованість на таких партнерів означатиме лише консервацію застарілих господарських зв'язків без перспектив до розвитку. Споживчий та інвестиційний потенціали (ВВП на душу населення, рівень та якість інвестицій тощо) в Європі є і залишатиметься набагато вищими, ніж у країнах Митного союзу.

Тому **вигоди від створення зони вільної торгівлі з Євросоюзом для України будуть вочевидь значно більшими** (особливо в середньо- та довгостроковій перспективі), ніж від вступу до Митного союзу. Переважна зорієнтованість на Росію означає втрату очевидних переваг (погіршення економічних і політичних відносин України з ЄС загалом та окремими країнами – торговельними партнерами зокрема) без належної впевненості в отриманні хоча б тимчасових вигравів в окремих сферах кооперації з Росією⁶.

¹ Генеральна рада Світової організації торгівлі схвалила вступ України до СОТ 5 лютого 2008р.

² Міністр закордонних справ України зазначив, що Україна може посилювати інтеграцію з Росією на умовах, які визнаються СОТ: "Тоді, в основному, ми не бачимо серйозних перешкод, особливо якщо Росія також включить у процес енергетику, оскільки, якщо вільна торгівля є обмеженою лише певною кількістю товарів і послуг, у такому випадку буде вкрай складно узгодити збалансований пакет". Див. зокрема: Україна хоче вільно торгувати і з ЄС, і з Росією. – Економічна правда, 16 грудня 2010р., <http://www.epravda.com.ua/news/2010/12/16/262285>

³ Перший Віце-прем'єр Росії І.Шувалов згоден з тим, що чинний у Митному союзі єдиний митний тариф є майже вдвічі вищим за тариф, про який Україна домовилася під час вступу до СОТ. Див.: Вільна торгівля Україна-ЄС загрожуватиме Митному союзу. – Економічна правда, 18 березня 2011р., <http://www.epravda.com.ua/news/2011/03/18/277751>

⁴ На переканання директора Європейського центру міжнародної політичної економіки Ф.Еріксона "...якщо ви створюєте митний союз, ви маєте бути на 100% впевнені в тому, що ті ж самі правила, норми, митні процедури, які існують в одній країні, мають також існувати в інших країнах. І це, очевидно, проблема для сьогоднішнього Митного союзу між Росією, Казахстаном і Білоруссю, оскільки у них немає однакового застосування базових торговельних правил і практик усередині свого Митного союзу". Див.: СОТ може "покарати" Україну за вступ до Митного союзу з РФ? – Економічна правда, 8 грудня 2010р., <http://www.epravda.com.ua/news/2010/12/8/261192>

⁵ Див., зокрема: Митний союз навколо Росії загрожуватиме економікам України і ЄС? – Економічна правда, 1 березня 2011р., <http://www.epravda.com.ua/news/2011/03/1/274492>

⁶ СОТ може "покарати" Україну за вступ до Митного союзу з РФ...

¹⁴ Джерело: Президент Республіки Казахстан Н.Назарбаєв. ОБСЄ і глобальна безпека. – Казахстанская правда, 12 янв. 2011г., <http://www.kazpravda.kz/c/1294785180>

¹⁵ Про високу результативність СНД у розробці нормативних засад, організаційних механізмів реалізації рішень, а також низьку результативність у сфері, наприклад, інноваційної діяльності див.: Наука и инновации – приоритетные направления деятельности СНГ. – Доклад Исполнительного комитета СНГ, Москва, 2010г., <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=15056>. У державах-учасницях СНД більш результативним є міжрегіональне і прикордонне співробітництво. Див.: Развитие межрегионального и приграничного сотрудничества в государствах-участниках СНГ. – Информационно-аналитическая записка Исполнительного комитета СНГ, Москва, 2010г., http://www.cis.minsk.by/foto/pages/13210/10-2096-5-5.doc#_Toc280800795

СНД є об'єднанням з явним домінуванням Росії, завдяки якому вона намагається зберегти свій вплив на пострадянському просторі. Слід зауважити, що таке домінування в багатьох випадках не виглядає як тиск на партнерів, які мають змогу уникати цього завдяки усталеній практиці неучасті у прийнятті та виконанні рішень СНД.

У сфері безпеки особливе місце в діяльності СНД посідає миротворчість (передається до ОДКБ), де першість також належить Росії. В Чорноморському регіоні миротворчі сили СНД присутні в чотирьох місцях: Абхазія, Південна Осетія, Нагірний Карабах, Придністров'я. Під час ескалації конфліктів вони відносно успішно здійснювали розмежування сторін, припиняли переростання окремих сутичок у масштабні зіткнення, проводили профілактичну роботу з місцевим населенням. Однак їх участь у забезпеченні правопорядку не була систематичною, мала переважно реактивний характер і без вирішення спірних питань на політичному рівні не є достатньою для розв'язання конфліктів.

СНД певною мірою впоралася із завданням безконфліктного "розлучення" країн після розпаду СРСР і наразі виконує функції підтримання коопераційних зв'язків (економічних, політичних, гуманітарних), що склалися в рамках Радянського Союзу, а також збереження відносно безконфліктних відносин, виступає в ролі "інкубатора" нових інтеграційних проєктів.

Організація Договору про колективну безпеку. Договір про колективну безпеку (Ташкентський договір) містить в якості центрального елемента положення про взаємодопомогу на випадок зовнішньої агресії.

Попри певні успіхи, в рамках ОДКБ спостерігається розбіжність позицій країн-членів з багатьох питань. Проявом цього були неодноразові випадки бойкотування Білоруссю, Казахстаном, Узбекистаном самітів Організації, їх відмови брати участь в окремих спільних заходах, зокрема навчаннях. Узбекистан досі не підписав документ про створення Колективних сил оперативного реагування, внаслідок чого в ОДКБ існують проблеми з легітимністю цих Сил.

Не вирішені спори між Киргизстаном, Таджикистаном та Узбекистаном з питань енергозабезпечення та водних ресурсів. Казахстан і Таджикистан останнім часом надають перевагу співробітництву з ШОС і двостороннім домовленостям з Китаєм – особливо після "тюльпанової революції" в Киргизстані, коли з'ясувалося, що на допомогу з боку ОДКБ розраховувати не варто¹⁶. Загострюється напруженість у відносинах Вірменії із сусіднім Азербайджаном. Причому крім Росії ніхто з членів ОДКБ, здається, не має бажання надати допомогу союзнику, зокрема Казахстан, оскільки він бере участь у проєкті Транскаспійського коридору, що прямує через Азербайджан.

НАТО та його розширення продовжують сприйматись як загрози лише Росією. Всі інші члени ОДКБ є активними учасниками Програми НАТО "Партнерство заради миру", отримують суттєву допомогу від Альянсу, а представники керівного складу їх оборонних відомств, за інформаційними повідомленнями, принаймні не рідше й результативніше зустрічаються у Брюсселі, ніж у Москві.

Важливою преференцією, в якій зацікавлені члени ОДКБ, є придбання російських озброєнь за пільговими внутрішньоросійськими цінами. Але в умовах, коли оборонна промисловість РФ не здатна забезпечити потреби власних Збройних сил, члени ОДКБ отримують переважно стару, що була у використанні, техніку, яка здебільшого не відповідає цілям їх військових реформ¹⁷. За цих умов, вони розглядають російську допомогу, як стабілізаційний захід, дедалі більше розраховуючи на військово-технічну допомогу Заходу. Водночас, Росія має намір постачати Азербайджану (який не є членом ОДКБ, але є противником одного з її членів) сучасну військову техніку – щоправда, за ринковою ціною¹⁸.

Перспективним напрямом розвитку ОДКБ може стати зміцнення та використання її миротворчого потенціалу – Колективних миротворчих сил (КМС). На цьому наголошувалося, зокрема у спільній декларації секретаріатів ООН і ОДКБ 2010р.¹⁹ Проте, якщо використання КМС у гарячих точках світу не заперечується, то застосування їх на теренах СНД за домінуючої ролі Росії викликає побоювання у країн цього регіону²⁰.

Усвідомлення наявних проблем підштовхнуло ОДКБ до реформ: на грудневій 2010р. сесії Ради колективної безпеки країн-членів у Москві внесено зміни до базового Договору, Статуту Організації, Положення про органи ОДКБ, прийнято новий документ "Положення про порядок реагування ОДКБ на кризові ситуації", – які регламентують діяльність постійних робочих органів, передбачають проведення екстрених консультацій і прийняття рішень про політико-дипломатичні заходи, застосування сил і засобів ОДКБ, надання гуманітарної, матеріально-технічної та іншої допомоги.

Все це, на думку керівництва ОДКБ, має надати Організації нових можливостей та імпульсу розвитку. Однак, для цього потрібні як підвищення консолідації членів Організації, – що викликає багато сумнівів, так і збільшення фінансових вливань з боку Росії, – що, з урахуванням прогнозів зростання прибутків від реалізації енергоносіїв, є можливим, але навряд чи перетвориться на системну та довгострокову політику, оскільки часовий горизонт такої політики визначається в Росії, як правило, термінами утримання високих цін на нафту на світових ринках.

¹⁶ За неперевіреною, але й не спростованою інформацією експосла Казахстану в Австрії Р.Алієва, 21 лютого 2011р. в Пекіні підписані договори про передачу Китаю в оренду 1 млн. га родючих земель строком на 99 років. Зі свого боку, Китай зобов'язується в разі громадянських заворушень надати Казахстану "миротворчу" допомогу – особливо після "тюльпанової революції" в Киргизстані, коли з'ясувалося, що на допомогу з боку ОДКБ розраховувати не варто¹⁶. Загострюється напруженість у відносинах Вірменії із сусіднім Азербайджаном. Причому крім Росії ніхто з членів ОДКБ, здається, не має бажання надати допомогу союзнику, зокрема Казахстан, оскільки він бере участь у проєкті Транскаспійського коридору, що прямує через Азербайджан.

¹⁷ Козюлін А. Государства Центральной Азии: развитие вооруженных сил и перспективы военно-технического сотрудничества с Россией. – *Индекс безопасности*, 2007, №3, Т.13, с.41-60, http://www.pircenter.org/kosdata/page_doc/p1681_1.pdf

¹⁸ За словами джерела в МО Росії, Москва готова поставити Баку два дивізіони С-300 ПМУ-2 вартістю понад \$300 млн. Див.: Новый фаворит. – Информационное агентство LENTA.ru, 2 августа 2010г., <http://www.lenta.ru/articles/2010/08/02/s300/>; У 2006р. Росія продала Азербайджану 62 танки Т-72. Див.: Храмчихин А. Новой войне в Закавказье быть! – газета "Военно-промышленный курьер", 23 декабря 2010г., http://vpk-news.ru/site_media/pdf/VPK_50_366_2.pdf

¹⁹ Совместная декларация о сотрудничестве между секретариатами ООН и ОДКБ. – Секретариат ОДКБ, Москва, 18 марта 2010г., <http://www.dkb.gov.ru/start/index.htm>

²⁰ Росія в особі ОДКБ намагається монополізувати миротворчу діяльність на пострадянському просторі, причому під егідою ООН. Але після грузино-російської війни, Росія не може запропонувати себе як державу, збройним силам якої можна довірити виконання миротворчих функцій. Тому зараз вона намагається використати "вивіску" ОДКБ, як міжнародної організації. Див.: Р.Миркадыров: ОДКБ. Что это – Варшавский Договор для некоторых стран СНГ? – Интернет-издание "Центразия", 19 августа 2009г., <http://www.centrasia.ru/about.php>. Президент Узбекистану заявив про неприйнятність будь-якої участі ОДКБ у насильницьких діях усередині країн-учасниць (Ташкентського) Договору. Див.: Узбекистан против того, чтобы ОДКБ стал некоей дубиной, постоянно нависающей над политиками суверенных государств. – По материалам выступления Президента Узбекистана И.Каримова на заседании Совета коллективной безопасности ОДКБ, Москва, 10 декабря 2010г., <http://www.12.uz/ru/news/show/comments/5398/#>

Одним із напрямів розвитку ОДКБ, що безпосередньо стосується Чорноморського регіону, є наміри керівництва Організації **залучити до її складу Україну**. Якщо з боку ОДКБ позитивні результати цього не викликають сумнівів, то з точки зору безпеки України та регіону загалом плюси та мінуси її приєднання навряд чи складуть “нульову суму” (врізка “*Позитивні та негативні аспекти вступу України до ОДКБ*”). Наразі відповіддю України стало проголошення позаблокового статусу, що на певний час зменшило напруженість в її відносинах з Росією (і зняло “внутрішній характер такого статусу не усуває в майбутньому можливість його перегляду на користь інтеграційного процесу у східному напрямі”²¹).

ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ АСПЕКТИ ВСТУПУ УКРАЇНИ ДО ОДКБ

Членство України підсилює б ОДКБ, зміцнює б безпеку Росії, піднесло б її міжнародний престиж. Україні для вступу до ОДКБ не потрібно виконувати жодних вимог – достатньо її бажання. Залучення України дало б змогу Росії утримати Україну у сфері свого впливу, відновити єдиний оборонний простір, повністю контролювати його, позбутися проблеми базування ЧФ, мати буфер безпеки на південному фланзі, усунути там прикордонні проблеми, отримати доступ до українських підприємств оборонної промисловості та компенсувати практично безкоштовно брак власних оборонно-промислових можливостей, завантажити замовленням власні військово-навчальні заклади, які внаслідок реформування ЗС опинилися під загрозою суттєвого скорочення.

В обмін на це Росія могла б піти на пом'якшення позицій з питань делімітації кордонів, торгівлі, економічної кооперації, гуманітарної політики. Українським керівництвом все це було б, звичайно, подано як здобутки для України, результати далекоглядної державної політики.

Проте, вигравш України від вступу до ОДКБ не є настільки ж очевидним. Вона, дійсно, отримувє певні гарантії воєнної безпеки та преференції на придбання озброєнь, але винятково старих типів, оснащення ЗС якими на тривалий час законсервує їх структуру і спроможності. Відновлення зв'язків в оборонній промисловості, на думку керівництва ОДКБ і проросійськи налаштованих українських політиків та експертів, має призвести до більш тісної кооперації у проектуванні, виробництві та ремонті озброєнь і військової техніки, координації продажу озброєнь на ринках третіх країн (наразі цьому заважає відсутність не членства України в ОДКБ, а доброї волі – переважно з боку Росії). Однак, за умов об'єднання активів і розташування кінцевих виробництв озброєнь переважно в Росії, головна частка фінансових потоків замкнеться саме на них (через більш міцні, порівняно з “Укроборонпромом”, російські федеральні агентства). Вступ до ОДКБ України, з урахуванням її військового потенціалу, зробив би її другим після Росії гравцем на просторі СНД та контрибутором у спроможності Організації, – включаючи присутність її контингентів у гарячих точках і перетворюючи її на мішень для дій у відповідь.

З огляду на проблеми політичної єдності членів ОДКБ і браку ресурсного забезпечення, успіх започаткованих реформ Організації викликає певні сумніви, що не заперечує того факту, що на цей час ОДКБ є найуспішнішим проектом, ініційованим Росією в рамках СНД.

Враховуючи амбіції Росії з відновлення своєї ролі на міжнародній арені, розширення присутності ОДКБ у Чорноморському регіоні за рахунок залучення України може призвести не до стабілізації безпекової ситуації, а до відновлення міжблокового протистояння з наступними прискореною мілітаризацією і підвищенням конфліктності регіону.

Організація чорноморського економічного співробітництва є організацією, що об'єднує географічно близькі держави, причому без домінування Росії – в чому полягає її головна відмінність (і перевага) від подібних організацій на пострадянському просторі. Спільними цінностями країн-членів проголошені демократія, права та свободи людини, процвітання через економічну свободу, соціальну справедливість і рівну для всіх безпеку.

ОЧЕС ЗАБЕЗПЕЧУЄ РІВНОПРАВНЕ ЧЛЕНСТВО

Головування керівними органами здійснюється на щорічній ротаційній основі, представництво в органах – на пропорційній основі.

ПАЧЕС є консультативним органом, що складається із 76 представників від національних парламентів: Росії – 12, Туреччини та України – по 9, Румунії – 7, Греції і Сербії – по 6, Азербайджану, Грузії, Болгарії – по 5, Албанії, Вірменії, Молдови – по 4. Рада директорів Ділової ради представлена двома членами від Росії та по одному від решти країн.

У запланованих Чорноморським банком торгівлі та розвитку (ЧБТР, статутний капітал SDR 3 млрд., або \$4,73 млрд.) видатках на 2007-2010рр. (близько \$1,1 млрд.) частки країн-членів складають: Туреччини – 16%, Росії – 15%, Румунії – 14%; Болгарії та України – по 13%, Греції – 9%, Азербайджану – 6%, Вірменії і Грузії – по 4%, Албанії і Молдови – по 3%. За обмежених обсягів коштів, ЧБТР вдається до співпраці з іншими міжнародними фінансовими установами та агенціями розвитку. Використовуються інвестиційні можливості замовних країн-спостерігачів.

Джерела: офіційні сайти: ОЧЕС – www.bsec-organization.org; ПАЧЕС – <http://www.pabsec.org>; Ділової ради ОЧЕС – <http://www.bsec-business.org>; ЧБТР – <http://www.bstadb.org>

Маючи у складі країни, що є учасницями інших інтеграційних об'єднань (НАТО, ЄС, СНД, ОДКБ, ОБСЄ, ОДЕР-ІУАМ), ОЧЕС менше уваги надає політичним питанням, зовсім не бере до уваги питання оборони, та зосереджує зусилля на співробітництві у сферах економіки та “м'якої” безпеки.

Головними спільними мотивами країн Чорноморського регіону в утворенні цього інтеграційного об'єднання та участі в ньому є: рівноправна участь у міжнародному об'єднанні; прагнення побудувати і зміцнити ринкову економіку; зміцнення позицій на європейському інтеграційному просторі або поступове втягування до нього через регіональну інтеграцію. Специфічні мотиви кожної країни-члена полягають у: компенсації браку власних ресурсів та отриманні допомоги в розвитку критичних галузей і сегментів економіки; збільшенні обсягів і покращенні структури товарообігу; отриманні допомоги на випадок надзвичайних ситуацій; зміцнення довіри та безпеки в найближчому оточенні.

СФЕРА ДІЯЛЬНОСТІ ОЧЕС ОХОПЛЮЄ ШИРОКИЙ СПЕКТР ЕКОНОМІЧНИХ ПИТАНЬ

- гармонізація правової бази регіонального співробітництва;
- створення режиму вільного руху товарів, послуг, капіталів, формування дієвої інфраструктури бізнесу; кооперація і розвиток уніфікованої митної системи, створення повноцінної системи багатосторонніх розрахунків, запровадження Чорноморського платіжного союзу;
- розвиток розгалуженої транспортної інфраструктури, сполученої з транспортними магістралями сусідніх регіонів, у рамках програми TRACECA²²;
- реструктуризація економіки, технологічне переоснащення виробництва, впровадження енергозберігаючих технологій, конверсія та демонополізація оборонних підприємств, підвищення якості та конкурентоспроможності продукції;
- розвиток паливно-сировинної бази регіону, диверсифікація видів і джерел постачання енергоресурсів, підвищення рентабельності видобутку паливно-сировинних ресурсів;
- розвиток агропромислового сектору, збільшення обсягів, покращення асортименту та якості його продукції;
- комплексне використання та охорона біологічних, мінеральних і водних ресурсів Чорного моря;
- розвиток сучасної системи телекомунікацій, інтеграція її в європейську та євразійську систему.

²¹ Під час конференції в Києві з питань розвитку ОДКБ на сучасному етапі Міністр Кабінету Міністрів України А.Толстоухов заявив, що Україна має намір активізувати співробітництво з цією Організацією. Див.: Україна возьмет курс на ОДКБ – министр. – *Подробности*, 20 вересня 2010г., <http://podrobnosti.ua/power/2010/09/20/716622.html>. А.Толстоухов очолив представництво Інституту ОДКБ в Україні, створеного за ініціатииви Генерального секретаря ОДКБ М.Бордюжі з метою проведення інформаційної кампанії на підтримку партнерства України з цією Організацією.

²² Докладнішу інформацію про всі аспекти програми TRACECA див. на її офіційному сайті: <http://www.traceca-org.org/tp/faq.php?l=ru>

Попри амбіційні цілі та завдання, вплив ОЧЕС на економічний розвиток та, особливо, подолання кризових явищ у національних економіках країн-членів є невисоким. **Головними чинниками, що заважають результативній діяльності Організації є наступні:**

- інтеграційна політика ОЧЕС здійснюється у вкрай несприятливому середовищі: політична нестабільність країн-членів, різні темпи їх розвитку, економічна та інфраструктурна несумісність; наочні соціально-культурні відмінності; історично вкорінені конфліктогенні суперечності між країнами і всередині них тощо (див. карту “*Чорноморський регіон: загальні характеристики*”)²³;

- зберігається економічна та політична конкуренція зовнішніх і внутрішніх провідних гравців: США, ЄС, Росії, Туреччини. Певне потепління у відносинах між ними стосується переважно двостороннього формату, слабо впливає на покращення відносин з іншими країнами. При цьому кожен із провідних гравців передбачає, скоріше певну “нейтралізацію” (зменшення або усунення протидії) конкурентів під час реалізації власної регіональної політики;

- разом з обмеженими фінансовими ресурсами ОЧЕС, існують значні інвестиційні і кредитні ризики, пов’язані з нестабільністю регіону. Внаслідок цього очікувати на отримання зовнішньої ресурсної допомоги можна лише у вузьких секторах, де існує хоча б мінімальний збіг інтересів країн-членів, відсутні гострі суперечності між гравцями, та, відповідно, є мінімальними ризики;

- немає спільного бачення майбутнього регіону, внаслідок чого наявні ініціативи, програми, проекти, не будучи узгоджені зі стратегічною метою, по-різному сприймаються регіональними суб’єктами, не отримують належної політичної і ресурсної підтримки (а іноді стикаються з прямим опором), не достатньою мірою сприяють інтеграції регіону та перетворенню його на самостійного, а згодом – потужного суб’єкта міжнародних відносин.

Таким чином, ОЧЕС є ще недостатньо міцною організацією для забезпечення інтеграції Чорноморського регіону, його економічного, гуманітарного розвитку, але, за умов зовнішньої допомоги та усунення згаданих недоліків, має непогані перспективи для цього.

Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ (далі – ГУАМ) є міжнародною регіональною організацією²⁴. Її головними цілями є: утвердження демократичних цінностей, забезпечення верховенства права та поваги до прав людини; забезпечення стійкого розвитку; зміцнення міжнародної та регіональної безпеки і стабільності; поглиблення європейської інтеграції з метою утворення загального простору безпеки, розширення економічного та гуманітарного співробітництва; розвиток соціально-економічного, транспортного, енергетичного, науково-технічного та гуманітарного потенціалу; активізація політичної взаємодії і практичного співробітництва у сферах, що становлять взаємний інтерес.

На самітах ГУАМ розглядаються питання, пов’язані з економікою, безпекою, політичною ситуацією у країнах-членах і в регіоні – з цих питань ухвалено понад 20 спільних заяв, декларацій, меморандумів. Відповідно до Рамкової програми ГУАМ-США (від 6 грудня 2006р.) про сприяння торгівлі і транспортуванню, забезпеченню

прикордонного та митного контролю, боротьбі з тероризмом, організованою злочинністю і поширенням наркотиків державами ГУАМ за сприяння США і країн Південно-Східної Європи було реалізовано ряд спільних проектів. Зокрема, створено Віртуальний центр ГУАМ боротьби з тероризмом, організованою злочинністю, поширенням наркотиків та іншими небезпечними видами злочинів. Реалізується Проект сприяння торгівлі і транспортуванню. Проте, в інших сферах реальної економіки результати діяльності ГУАМ є майже непомітними.

Головним внеском ГУАМ у регіональне співробітництво в Чорноморському регіоні є формування єдиних позицій країн членів і політична підтримка ними інфраструктурних проектів, що формуються в рамках більш потужних об’єднань. На більше ГУАМ не вистачає ні ресурсів, ні інституційних спроможностей.

На практиці Організація залишається консультативним клубом для країн-учасниць, в якому політичні наміри дещо випереджають процеси економічного співробітництва.

Рада міністрів оборони Південно-Східної Європи (РМО ПСЕ) утворена в 1996р. в рамках Пакту Стабільності для ПСЕ з метою підтримки миру і стабільності в регіоні, а також як сполучна ланка з євроатлантичними організаціями, зокрема НАТО. У 2005р. учасницею Ради стала Україна²⁵.

РМО ПСЕ є форумом міністрів оборони країн-учасниць, де обговорюються питання регіональної інтеграції, співробітництва, забезпечення безпеки та покращення військових спроможностей. Зокрема, в 1999р. за ініціативою РМО ПСЕ створена Багатонаціональна миротворча бригада країн Південно-Східної Європи (*Southeastern Europe Brigade, SEEBRIG*). Участь у створенні та функціонуванні бригади беруть Албанія, Болгарія, Греція, Македонія, Італія, Румунія і Туреччина. Прагнення до участі в SEEBRIG висловлює Україна. За час існування бригада провела понад 20 власних навчань і брала участь у 45 навчаннях інших організацій і країн. РМО ПСЕ підтримує зв’язки з іншими регіональними організаціями, зокрема ОЧЕС.

РМО ПСЕ є міцним і дієвим утворенням, ефективним інструментом військового співробітництва та в цій якості, разом з іншими ініціативами в цій сфері (*BLACKSEAFOR*, операція “Чорноморська гармонія”), може бути використане як доповнення (компонент “жорсткої” сили) до діючих інтеграційних об’єднань.

Таким чином, Чорноморський регіон є яскравим прикладом випробувального майданчика інтеграційних ініціатив, для яких характерними є наступні риси: (а) швидкий спад активності країн-членів; (б) збільшення кількості об’єднань, повноваження яких дублюються або тісно перетинаються; (в) значна ресурсна залежність від донорської допомоги; (г) велика питома вага діяльності декларативного характеру.

Жодне з працюючих у Чорноморському регіоні міждержавних об’єднань не продемонструвало здатності врахувати та забезпечити розв’язання повною мірою ключових проблем регіону. Формування ефективного інтеграційного проекту (макрорегіонального) на базі існуючих об’єднань вимагає не лише внутрішніх, але й “міжінституційних” реформ.

²³ Намагаючись обґрунтувати можливість успіху інтеграції в Чорноморському регіоні, багато хто проводить паралелі з інтеграційним процесом в Європі – ще більш складним і насиченим гострішими протиріччями. Але тодішня Європа мала потужніший мотив (усунення передумов виникнення масштабних конфліктів на Європейському континенті), багатшого спонсора (США), об’єднане жажливим досвідом минулої війни суспільство та більш відповідальне, обережне та конструктивне керівництво держав - потенційних партнерів. Див.: 1945-1959: A peaceful Europe – the beginnings of cooperation. – Official portal to the European Union, http://europa.eu/abc/history/1945-1959/index_en.htm

²⁴ Докладнішу інформацію див. на офіційному сайті ГУАМ: <http://guam-organization.org/node/240>

²⁵ До складу РМО ПСЕ належать Албанія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Греція, Італія, Македонія, Румунія, Словенія, Туреччина, Хорватія і США. Грузія і Молдова

Оцінка регіональних організацій, що працюють у Чорноморському регіоні*

Критерії	Регіональні організації						
	ОБСЄ 1973/56 www.osce.org	ЄС 1951/27 europa.eu.int	НАТО 1949/28 www.nato.int	СНД 1991/11 www.cis.minsk.by	ОДКБ 2003/7 www.dkb.gov.ru	ОЧЕС 1992/12 www.bsec-organization.org	ГУАМ 2006 (1997)/4 www.guam-organization.org
Спільність цінностей, інтересів, стратегічних цілей, підходів до їх реалізації	середня і нижче	вище за середню	висока	низька	середня і нижче	нижче за середню	низька
Спільність позицій стосовно оцінки загроз безпеці, їх джерел і носіїв	середня	середня і вище	висока	низька	середня і нижче	середня і нижче	середня і нижче
Спільність підходів до запобігання і протидії загрозам	середня	середня і вище	висока	низька	нижче за середню	нижче за середню	низька
Умови об'єднання	добровільне	добровільне	добровільне	добровільно-змушене	добровільно-змушене	добровільне	добровільне
Історично-культурна спільність	нижче за середню	вище за середню	вище за середню	середня і вище	середня	нижче за середню	середня і нижче
Характер відносин з оточенням	збіг інтересів	збіг інтересів	збіг інтересів	“нульова сума”	“нульова сума”	“нульова сума”	“нульова сума”
Адаптивність структури	середня	середня і вище	вище за середню	висока	низька	нижче за середню	низька
Дієздатність	середня і нижче	вище за середню	висока	низька	нижче за середню	низька	низька
Достатність ресурсної бази	середня і вище	висока	висока	низька	середня і нижче	низька	низька
Інституційні спроможності	вищі за середні	високі	високі	низькі	низькі	низькі	низькі
Вплив участі України на її безпеку	посилення	посилення	посилення	послаблення	відсутній	відсутній	відсутній

За результатами експертного опитування, проведеного Центром Разумкова 1-18 березня 2011 р. Опитано 80 експертів – народні депутати України, представники центральних і регіональних органів виконавчої влади, державних і неурядових дослідницьких структур у Києві та регіонах України, журналісти.

Рівні оцінок:

“високий”, “середній”, “низький”: понад 50% опитаних, відповідно;

“вище за середній”: жоден варіант відповіді не набрав 50%, але “високий” і “середній” – підтримані переважно більшістю опитаних, причому “високий” – більше, ніж “середній”;

“середній і вище”: так само, але “високий” – менше, ніж “середній”;

“середній і нижче”: жоден варіант відповіді не набрав 50%, але “середній” і “низький” – підтримані переважно більшістю опитаних, причому “середній” – більше, ніж “низький”;

“нижче за середній”: так само, але “низький” – більше, ніж “середній”.

НАТО та ЄС як лідери та донори інтеграційних процесів у Чорноморському регіоні втратили імпульс до розширення на наступні роки та зосередили діяльність на поглибленому партнерстві з країнами Чорноморського регіону. ОБСЄ, СНД, ОДКБ, обтяжені внутрішніми організаційними та ресурсними проблемами, демонструють невисоку ефективність і поступово втрачають інтеграційну привабливість. На цьому фоні з'явилися кілька нових інтеграційних проєктів, які досі не довели спроможність об'єднати регіон. Найбільш перспективним з них є ОЧЕС.

Швидке зростання кількості інтеграційних ініціатив у регіоні призводить до розпорошення зусиль, дублювання та низької результативності, суперництва та суперечок регіональних суб'єктів навколо розподілу фінансових ресурсів.

Синергії зусиль і кінцевих результатів наявних програм і проєктів заважають як відсутність спільного бачення перспектив регіону, навколо яких мала б відбуватися консолідація зацікавлених сил, так і індивідуалізм внутрішніх і зовнішніх гравців, що заважає формуванню спільної політичної волі, визначенню пріоритетів і концентрації ресурсів.